

A
TÖRTÉNET SZELLEME

TÖRTÉNET-BÖLCSELMI ÉRTEKEZÉS.

Pesten
NYOMATOTT HERZ JÁNOSNÁL

1857

PESTI ORSZÁGOS EGYETEM

TEKINTETES S TUDÓS

THEOLOGIAI KARÁNAK

TISZTELETE JELÉÜL

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Isten az embereknek három különböző úton nyilatkoztatja ki magát: úgymint az emberi észben az abszolútumnak vele összeforrt s tőle elválaszthatlan eszméje által; a világban, a nagy mindenségben uralkodó rend és czélszerűség által és a történetben, a gondviselésnek benne feltűnő természetfölötti cselekményei által.

A történet-bölcselemi értekezés, mellyet e kis füzetben van szerencsém a t. közönségnek átnyújtani, a ki nyilatkoztatás ez utóbbi útját tárgyazza, czélul tűzvéni ki, bizonyítani: hogy az emberi-nem történeti viszonyosságait egy személyes, bölcs, mindentudó és mindenható lény, és pedig eleve az erkölcsi világ természetéhez és szükségéhez képest megállapított, általános terv szerint vezérli.

A tárgy eléggé fontosnak látszott, hogy az értekezés, melly először 1852-ben az általam kiadott „Emlékönyv” 2-dik kötetében jött ki, a pesti országos egyetem tekintetes s tudós theológiai karának figyelmét ma-

II

gára vonja, s aztán általa 1855-ben a Horváth-féle jutalomdíjra azon hozzákapcsolt kívánattal érdemesíttessék, miszerint szerzője azt nagyobb elterjedése okáért külön is kiadni szíveskedjék.

E nem várt kitüntetés eleinte azon gondolatot keltette fel bennem, hogy az ez értekezésben kifejtett nézetet bővebben, tehát nagyobb, önálló munkában, korszakról korszakra az egész történeten keresztülvezessem, s illetőleg az eseményeknek az egy isteni eszmére visszavitele és mintegy hozzákapcsolása által kitüntetni, kiemelni törekedjem. Azonban a feladat bővebb megfontolása után lehetetlen volt észre nem vennem, mikép ez évek hosszú sorát igénybevevő vállalkozás fogna lenni: nem lehetvén azt máskép megoldani, mint ha azon modorban, mellyben „Columbus vagy Amerika felfedezése” czimû munkám írva van, Mózes, Cyrus, Nagy-Sándor, Augustus, Nagy-Constantin, Nagy-Károly, IX. Lajos, Hunyady János, V. Károly, Nagy-Péter és I. Napóleon (hogy Krisztust, emberi nagyságokról szólván, ne is említsem) korszakának történetét *pragmatice* külön-külön kötetben írom le. A szándokkal ugyan nem hagytam fel, s ha Isten életemnek kedvez, az említett korszakok történeti leírását, habár nem is a felhozott rendben, egyenkint megkiértendem: mindamellet ha, mit kötelességemnek ismerék, a theológiai kar kívánatának megfelelni akarok, be kelle látnom, hogy a jelen értekezés újabbi külön közzé-

tételétől magam még se menthetem fel, nem csak azért, nehogy a kiadás messze-időre maradjon, de, és még inkább azért is, mert ama korszakok történeti leírása nem csupán magának az értekezésnek bővítése, hanem inkább a benne fejtegetett szellem koronkinti nyilvánulásának, minden eseményeket magába foglaló ecsetelése fogna lenni.

Elhatároztam tehát, hogy az értekezést szakaszokra osztva, s csupán egyes új fejezetekkel (az 1-ső, 15-, 19. és 20-dik) megbővítve és jegyzetekkel ellátva, közrebo-csátandom; s hogy a bővebb elterjesztésre nézve a tisztelt kar óhajtságának a lehető mértékben megfeleljek, abból egy-egy példánnyal minden szent-istván-társulati tagnak kedveskedendem.

Mi magát az értekezést illeti, szabad legyen erre nézve csupán két észrevételt tennem. Először: az által, hogy a történetben egy általános, változhatlan és csalhatlanul célját érő isteni tervet állapítok meg, legkevesebbé sem zárom ki valamint az emberi akarati szabadságot, mint erről az értekezés folyamában tüzetesen is szólok, úgy ama másodrendű tényezőket sem, mellyek, mint például a nemzetiség és nyelv, a földtani és égalti befolyások, vérmérséklet, stb. az emberiség fejlődésére elvitázhatlan befolyással vannak. Megállanak ezek elméletem mellett mind, csak hogy alárendeltségben a L e g f ő b b iránt, ki által a rendszerbe czélszerűleg illetetnek, s ki senki más, mint maga az Isten. — És másodszor: hogy nagyon is érzem a túlterheltséget, melly ér-

IV

tekezésem egyes helyein az eszméknek összetolulása által előidézve, előadásomat itt-ott, meglehetősen, nem csak homályossá, hanem kellemetlenné is teszi. Miért azon megjegyzés mellett kérek a t. olvasótól bocsánatot, mikép reméllem, hogy mind az, ki a természeti filozófiában jártas, s e mellett a bibliai eseményeket csak iskolai kézi-könyv után is ismeri, engem daczára ama túlterheltségnek is könnyen megérthetend.. Hol röviden sokat kell mondani, vagyis határozottabban szólva, néhány ivén a történet filozófiájának keresztény elvét az egész történeten megállapítólag és minden fő mozzanatok megérintésével keresztül kell vinni: ott illyesmi aligha kikerülhető.

Pesten, jun. 1-jén, 1857.

A szerző.

1.§. **Bevezetés.**

A történet szelleme alatt rendesen az irányt értjük, melly felé e vagy ama korban, e vagy amaz országban vagy világrészben az emberiség tör. Az irányt tudnillik mindig az eszme, vagyis a szellem szabja meg, kitűzvéen a célt, melly felé törekedni kell.

Az uralkodó eszmék és az ezek által kitűzött célokrai közös törekvés egységet hoz az eseményekbe; mert habár közös eredet és nemzetiség már magában is elég szilárd alap az egyesülésre: mégis bizonyos, hogy a melly nép- és nemzetben nincs közszellem, vagyis hiányoznak az egyesítő vezéreszmék s célok, ott a meg hasonlós rendesen kikerülhetetlen.

Az egység tényezőinek, vagyis az uralkodó eszmék és az ezek által kitűzött célok természetéből, kapcsolatban a valósításukra fordított erélylyel, emelkedik ki a jellem, vagyis az egyes történeti korszakok azon sajátos tulajdonainak foglalátja, mellyek azokra bizonyos határozottságot nyomnak, s így egyiket a másiktól megkülönböztetik. Egység és jellem tehát valamint mindeütt, úgy a történetekben is a szellemnek műve; s ehhez képest más szavakkal a történet szelleme nem egyéb, mint azon eszmék és célok összesége, mellyek bizony korban és országban az elméket valamelly közös cselekvőse-

gi mezőre terelik, a ténykedésbe egységet öntenek, s arra bizonyos határozott jellemet nyomnak.

Ezt az általános történetre, mint az összes és minden korszakokbeli emberiség életét tárgyazó egészre alkalmazva, világos, hogy az értekezésnek, melly a történetnek mint ilyennek szellemét fejtegeti, ha ugyan ezen feladatát megoldani akarja, félreismerhetlen és elvitázhatlan tényi jelenségek nyomán ki kell mutatnia: az e g y e t e m e s irányt, melly felé az összes emberiség minden időben törekedett és törekszik; az általános vezéreszmét, melly a közös egyetemes irányt, mint közös egyetemes cél meghatározza és valósításul kitűzi; az e g y s é g e t, mellybe épen ezen közös egyetemes cél által az emberiség határtalan változatosságu élete és élettüneményei hozatnak; s végre a k ö z ö s j e l l e m e t, melly a közcélra ezen közös törekvés folytán az emberiség minden helyi és kori viszontagságaira mintegy rányomatik.

Valamint pedig minden közös törekvésnek, úgy a közrendeltetésén munkáló emberiség életének is kell okvetlenül nem csak közös kiinduló-ponttal bírnia, hanem egyszersmind a további fejlődésben egész a végletes befejezésig mindig ugyanazon összetartó kapcsok alatt is maradnia. S ehhez képest a történet szellemét nyomozó értekezésnek első feladata: keresni és constatórozni a közös kiinduló-pontot és további összefűző kapcsokat, melylyek által az emberiség életének közös forrásból eredő folyama, minden elágazásai mellett is, összetartatik, mindig ugyanazon-egy és közös irányban vezetetik, s végletesen ugyanazon-egy és közös mederbe tereltetik.

Továbbá, miután közös cél közös rendeltetést, ez

pedig lényegében ugyanazon és közös természetet és cselekvőségi törvényeket tesz fel, következik: hogy valamint az emberiség az ő természetét s ennek cselekvőségi törvényeit nem maga határozta meg, hanem mindezt eredeti létokától, az Istentől vette: épen úgy rendeltetési közös célját sem szabhatta meg maga magának, hanem azt számára szükségképen ugyanazon teremtő kéznek kellett kijelölni, melly természetét és ennek cselekvőségét eredetileg így, s nem másképp szabályozta. Ezt, a mint kell, megengedve, világos, hogy a történet szelleme, mint az egyetemes emberiség célja, viszontagságainak állandó jellege, s ezek határtalan tömkelegét összefűző, mert valamennyivel ugyanazon központ felé nehézkedő egység, csak úgy nem lehet pusztán emberi akarat és ténykedés eredménye, mint nem annak eredménye a tény, hogy ez és nem más természettel, emez és nem más törvények alatt és rendeltetéssel jövünk a világra. A történetnek tehát vagy nincs egyetemes, állandó szelleme, vagy ha van, annak száalai a földön túlra terjednek, vagyis a teremtő és gondviselő, nevezetesen az emberiséget általa megszabott rendeltetési céljához kalauzoló Isten kezében nyugosznak. Miből ismét világosan következik, hogy, a történet szellemét fejtegető értekezésnek vagy nem sikerült feladatát megoldani; vagy ha sikerült, a történetek folyamában okvetlenül kellett nyomokkal találkoznia, mellyek a természetfelettileg vezénylő és intézkedő Isten kezére utalnak, s ezt kétségbevonhatlanul kitüntetik.

A bibliai szent történetek magasb rendű eredete mellett tanúskodik már egymaga azon körülmény is, melly az ő kizárólagos érdemök és dicsőségek, hogy tudnillik az emberi-nem viszontagságainak egységes jellemét

nem csak felismerik, hanem azt a közös kiinduló-pont és kapcsolatok kijelölése által meg is határozzák; s a mi állításokra az igazság pecsétjét nyomja, mindebben az eszmei és tényi eredmény által csudálatosan igazoltatnak. Egy teremtő és gondviselő, véghetetlen bölcs, véghetetlen jó, és véghetetlen igazságos Isten; egy az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ősemlő, kitől ugyanazon természettel mindnyájan származunk, s a közös eredet és természet folytán mint ugyanazon-egy isteni Atyának gyermekei valamennyien testvérek vagyunk; egy ama természetnek megfelelő rendeltetés, mellyet be kell töltenünk; egy, ezen rendeltetésünkre képességünket megszüntető ősbűn; egy, ezen ősbűn megváltását az idők folytában munkáló és eszközlő Üdvezítő; egy a Megváltónak helyét láthatólag pótoló s művét a Szentlélek vezérlete mellett bevégezni hivatalos egyház: íme! azon bibliai tanok, mellyek a hely, idő és nemzetiségek szerint megszakadozott emberi-nem történeti életébe egységet öntenek, s így az egyetemes történetet lehetővé teszik.

Jegyzetek az 1-ső §-hoz.

I. Czélszerűség, bárhol találtassék is, mindenütt öntudatosan irányzó, tehát gondolkodó tehetséget tesz fel Az öntudatlan logika, mellyet némelly bölcsek a világ-állománynak tulajdonítanak, csak azon esetben bír némi értelemmel, ha megette mint gép utána gépész— más, öntudatos logikájú, vagyis eszes lény áll. Írjuk le az alphabet betűit akár milliószor, s bocssássuk aztán e betűket szélnek, s ez hányja vesse azokat bármédig s bármilly irányban: soha azokból egy Ilias vagy Odyssea keletkezni nem fog. Bizonyára soha sem találkozott még ember olly vakmerően szemtelen, ki az Iliast vagy Odysseát kezébe véve, nem azt következtette volna, hogy az valamelly nagy eszű embernek a műve: mert csak egy illyen gondolkozhatott illy felségesen, s szedhette a néma jegyeket olly jelentéses rendbe, melly gondolatjait illy értelmes-szépen tolmácsolja. A történet eljátszva, egy Ilias vagy Odyssea, szóval hősköltemény. Tegyük fel, hogy a benne játszó millió emberi lények csak vakon, minden előgondolkodás, czél, terv nélkül mozognak: mozoghatnak akár millió évekig, s mozgalmaikban soha, semminemű általános irány mutatkozni nem fog. Ha tehát illy irány, legyen tudtokkal, legyen tudtok nélkül, viszontagságaikban mégis mutatkozik: szükségképen következtetjük: hogy azokra felsőbb rendű értelmes tehetségnek kell tervszerű vezénylést gyakorolnia. Az állatok ösztöneik, az emberek érdekeik szerint csoportosulhatnak: és az illy csoportulások eredményezhetnek ugyan részletes faji, vagy nemzeti egységeket és egységi mozgalmakat-, de általános egységet, vagyis közös cél felé való egyetemes tartást csak azon esetre, ha valamennyinek ugyanazon közös célja van, tehát

van valaki, ki ezt számukra kitűzte, s ehhez képest a játzó csoportok mindegyike számára az egységi egésznek megfelelő szerepet nem csak kijelölte, hanem kezdettől végig még ügyel is reá, hogy az a maga idején és helyén a cselekvény-egység követelményei szerint valóban el is játszattassék. Hogy az értelmes lény, melly az illy egyetemes, minden korra és nemzetre szóló célzt nem csak kítűzni, hanem még foganatosítását is eszközölni képes, nem lehet pusztán ember, azt mutogatni talán felesleges volna.

II. A hadvezér tervét nem minden katona, csapat vagy hadosztály tudja: és a csata mégis összevágólag folyik le: mert mindezek a vezénylő főnök tervszerű intézkedései szerint mozognak és működnek. Megtörténik az is, hogy az alsóbb rendű vezérek, kik a fővezér titkába beavatva nincsenek, s az összetes mozgalomnak combinált irányát alárendelt álláspontjokból át nem tekinthetik, gyakran egyes elszigetelt mozgalmakból első pillanatra azt következtetik: mintha ezek által épen az ellenfél kezére játszatták a csata, vagyis a sereg megverettetése szándékoltatnék. A történetekben Isten a legfőbb hadvezér, a nemzetek pedig egyes mozgó hadcsapatok. Azért, hogy nem minden nemzet tudja és ismeri az Istennek tervét, vagy épen olly tényállást foglal el, melly első pillanatra épen ennek ellenére látszik irányzottnak, még nem következik, hogy annak valóítására nem működik közre. A történet számtalan példakkal szolgálhat, mellyekből világosan kitűnik, hogy bizonyos eseménynek a közel- vagy messzetávolban épen azon következései voltak, mellyekre az illető szerepelő legkevesebbé gondolt. Bizonyára a görögök lerontván Tróját, legkevesebbé sem óhajtották, hogy ezen esemény alkalmat adjon az őket egykoron leverendő Róma egy más ég alatti építtetésére. Az ásiái népek a gyengébb nemzeteket magok előtt úzve, nem gyanították, hogy később, midőn nyugoton megtelepedtek s országokat alapítottak, épen ezeken fog az ő világhatalmuk megtörni; hogy ezek lesznek a gát, mellyen át tovább nem hathathatnak; hogy ezekből, vagy ezek segítségével válandnak majd azon nagy és virágzó keresztény nemzetek, mellyek ké-

sőbb egész Ásiának törvényeket szabnak. A hohenstaufl házból származott császároknak, midőn világ-monarchiára törekvésökben a pápaság megaláztatásán erőlködtek, bizonyára legkevesebbé feküdt szándokukban, hogy épen ezen erőlködéseik által segítsék elő a pápaság földi dolgokbani világhatalmának megállapítását és kiterjesztését. Az oroszok és angolok hitvallásukhoz képest nem szükségelik, sőt kárhoztatják a pápai széket: és mégis ők voltak azok, kik azt I. Napóleon megbuktatása által visszaállították. Midőn e két nemzet világ-birtokait a pogány népek közt mindinkább kiterjeszti, alkalmasint nem sejtji, hogy az akadályokat lassankint elporlasztó győzelmei és befolyása által épen a pápaságnak nyit kaput, mellyen misszionariusai bevonulhatnak, hogy hirdessék, és terjeszszék a keresztény hitet. Krisztust a zsidók felfeszítették, s valljon óhajtották-e, hogy épen ezen felfeszítés folytán őt a világ nemzetei Megváltójuknak, Istenöknek elismerjék? stb.

2. §.

**A történet általános gondviselési tervről
tanúskodik.**

A történet szellemét nyomozó bölcs az eseményeket, mellyek magukban véve kuszált töredékek gyanánt tűnnek fel, s ha úgy szabad szólni, a történet anyagát tesszik, kezdettől fogva napjainkig lelke elejbe állítja, miszerint forrásukat, folyamukat és nehézkedéseket vizsgálva és nyomozva, megtudhassa: ha valljon a szemei előtt elterülő e végtelen tarkaságú anyag merő rom-chaos-e minden rendszer és egybefüggés nélkül; vagy e romvilágban életegység vagyon, és e töredékek egységes épület részei, melly körül ugyan századok folytán a legkülönbözőbb kezek munkálkodnak: de az, a ki ahhoz a tervet adta, és azt az idők minden viszontagságain keresztül, szakadatlan folytonossággal, örök következetességgel, soha nem lankadó kitartással, és soha nem csalatkozott kiszámítással intézi és végrehajtja, — mindig csak egy és mindig ugyanaz.

Volt, ki a történetet hős költeményhez hasonlította, mellyben minden egyes nemzet mint cselekvő erkölcsi személy, Istennek egy-egy tervét foganatosítja; hasonlólag a természet-világhoz, mellyet ehhez képest a történetek színpadának lehetne nevezni, s mellyben minden egyes tárgy vagy dolog Istennek egy-egy gondolatát f e

jezi ki. – De valamint ezen miriadnyi egyes gondolatok végtére összesen egy nagy általános gondolatnak kifejezésére csatlakoznak, hogy tudnillik Istennek felségét, mellynek dicsfényében boldog minden élő, olly végtelenül különféle vonásokban külsőleg is, mintegy jelekben szemlélhetővé teszik; épen úgy a történetben is, azon sok játsszó és Istennek egyes terveit foganatosító személyek végtére annak egy végső és egyetemes tervét valósítják: melly az emberiségnek Istenhez, a honnan kiindult, anynyi temérdek, gyakran ellenkező cselekvényeknek harmonicus összehatása által, visszavezérlése.

És valóban vizsgálja csak valaki végig elfogultság nélkül, szigorú lelkismerettel és azon mély stúdiummal, mellyet illy roppant feladat igényel, a fennmaradt történeti emlékeket: nem kételkedünk, észreveendi a nyomokat, mellyeket egy természetfölötti, személyes, mert bölcs, okos és előrelátó gondviselés, az emberi-nem ugyanazon egy célra kalauzolásában szakadatlan folytonossággal maga után hagyott.

Szemeibe tünendik a terv, melly az egész történeten végig szövődik, ezen nyomok által korról korra, századról századra jeletetik, s emberektől nem eredhetett: miután maga ezen tervnek fogalma, annak ezer évek során át előkészítése, s a századok végeiglen következetesen folytatott végrehajtása, embernél végtelenül fensőbb, mert ollyan lényre utal: mint ki mindeneket egy pillanattal átkaroló bölcsességében, az emberiségnek általa megszabott céljára minden szükségeseket és alkalmasakat számbavéve, azt kigondolhatta; végrehajtásához a követendő utat, módot és eszközöket, és pedig az ember mint erkölcsi lény szabad elhatározásához képest, mindentudó előrelátással

kijelelhette, s a mit ekként meghatározott és kijelölt, azt mindenható hatalommal, és mégis az erkölcsi természet erőszakolása nélkül végre is hajthatta, következésképen mind a két, tudnillik az anyagi és szellemi világ örök, változatlan, mindenható és mindentudó urául bizonyult be.

Bámulattal fogja látni, hogy minden nagy és kis változások, mellyek a világ néző színén hatezer év óta történtek, minden sajátságaik, idő és hely szerinti elkülönözés, a közvetlen okok, fejlődés, eredmények szinte háttartalanul elütő változatossága mellett, s még akkor is, midőn a cselekvő szerepelők erre nem is gondoltak, s látzólagosan mindent inkább, csak nem Isten tervét valószínűsítették, sőt annak egyenesen, tudva és akarva, ellene szegültek, miszerint, ha lehetséges volt volna, azt minden erejük megfeszítésével is megghiúsíthassák, — hogy, mondom, daczára mindezeknek, minden világváltozások végére mégis csak Isten ama nagy tervére munkáltak közre: s mialatt minden egyes nemzet az ő, neki a nemzetek nagy családjában tulajdonságai szerint osztályrészül jutott közvetlen küldetését töltötte be, azalatt valamennyi csudálatos összehatással csak Isten amaz egyetemes végcéljának szolgált, az esetben, ha tudnillik egyesek ezen ezölt nem ismerték, vagy éppen ellene támadtak, ha egyéb nem, ez állapotbani életök tevén róla azoknak, a kik azt ismerték és elfogadták, hangos bizonytságot.

Meg fog győződni, hogy ezen, illy végzetetlen bölcseségről, háttartalan mindentudásról és mindenható gondviselésről bizonytságot tevő terv nem más, mint az Isten képére és hasonlatosságára teremtett, de bűnbesése következtében eredeti rendeltetéséből kiesett embernek, ezen rendeltetésére a századokon keresztül jövendölt s minden

népektől habár csak zavaros eszmékben vagy épen öntudatlan fohászokban óhajtott Messiás általi újból való felképesítése: ki e szerint a megváltás művének végbevitelét által a történetek központjául leve, az idő isthmusaként ketté osztván annak hullámozó tengerét: megette negyven századok mindinkább felé tornyosuló s törő habjaikkal, előtte az új éden határtalanul terjedő korszaka áldott folyóival, mellyek a kereszt tövénél fakadnak, s a világ négy sarka felé irányzott folyásukkal Isten kegyelmének malasztjait lassankint minden népekhez elviszik.

Végre feltalálandja Isten városának azon mysticus bárkáját, mellyet a Teremtő, ellenséges szellem közremunkálása mellett történt megrongáltatása után, megmentésül és kiigazításul Jordán partjaihoz kötött, s négyezer éves folytonos előkészület után, végre az idők teljének megérkeztekor Golgotha magasán saját Fia által kijavított és helyreállított: miszerint azt, az ezentúl minden, még pokoli hatalmakkal is diadalmasan harczolandót, kijelölt és betanított révészekkel és látható kormányzóval, — Szentlelkének láthatatlan vezérlete mellett, a világ tengerére ismét kiküldheté, hogy a kalauz és iránytű nélkül ott tévelygő s így a hajótörés bizonyos veszedelmében forgó minden egyebeket kebelébe szólítaná és összegyűjtené, üdvezítendő mindenkit, a ki tudnillik akar és mer is üdvezülni vele.

Mi roppant, mi bámulatos, mi minden halandó képezetet s erőt haladó tünemény, midőn az anyaszentegyházat jelenleg kormányzó **IX.** Piustól, egymást folytonos rendben megelőző pápák során Krisztusig, Krisztustól pedig a zsidó főpapok-, próféták- és patriarchákon át fel egész Ádámgig visszamenve, annyi temérdek változások,

annyi különféle élet és romlás, a világ dolgainak ismeretes állhatatlansága s az emberi vélemények szinte végtelen tarkasága között, mialatt annyi nagybirodalom támadott és eltűnt, annyi hatalmas nemzet felemelkedett és megbukott, — őt, ezen egyházat, hat ezer év óta szakadatlan folytonossággal mindig fennállani, s benne ugyanazon megváltási eszmét folytonosan és változatlanul élni, szigorú következetességgel fejteni, s végre minden gátokat meghaladó hatalommal foganatosíttatni szemléljük! E tünemény, melyet eltagadni lehetetlen, egymaga elegendő, hogy a naturalismus minden rendszereit porba sújtsa. „Egy nagy, a legtávolabb őskorban megkezdett, s századokon keresztül annyi különböző emberektől, részben öntudatlanul, részben akaratjok ellen folytatott, és végre a hatalmasok, papok és bölcsek legmegfeszítettebb ellentállásának daczára is olly kiterjedésben létesített műnek, miszerint új ég és új föld támadna, minden álistenek feledékenységbe mennének, az isteni-tiszteletnek egészen más tárgya és egészen új erkölcsi élet hozatnék be, s a bálványozó világ az egy igaz Istent imádó világra változnék által, — egy illy tartós, ezer éves szakokon keresztül szétnyúló, annyira terjedelmes és mégis minden fő részeiben egyetlen végcélra összpontosult műnek, melly gyakran rendkívüli tények, csodák és jövendölések által mozdított elő, egészben egy mindenható és mindentudó, teremtő és kormányzó Isten különös intézményének kell lennie;”*) s a ki „nem lát mindebben egy mindig fentartott és mindig követett végzetet; ki nem látja Isten tervének ugyanazon rendjét, melyet ő a világ teremtése óta folyvást előkészít és bevé-

*) Jahn, Bibl. Archaeol. III. Th. §. I

gez az időknek folytán, általa különböző állapotok között, de mindig állhatatos következetességgel az egész egyetem szemei előtt azon szent várost örökítve meg, mellyben tiszteltetni kíván: az megérdemli, hogy semmit se lásson, s saját megátalkodottságának, a minden büntetések közt ezen legigazságosabb- és legborzasztóbbikának, essék martalékul!*)

*) Bossuet, Discours sur l'Histoire Universelle, II. Part. Ch. XXX.

3.§.

Bölcselemi antilogiák a tényekkel szemben.

Természetes, hogy mindazoknak, kik előlegesen kicsinált bölcselemi rendszerrel, melly a teremtő Istent s annak gondviselését vagy mellőzi, vagy épen tagadja, fognak hozzá a történetek megítéléséhez, — minderre tagadással kell válaszolniok. Azonban Isten, ki a világ-megváltás eszméjét minden tagadás és ellenmondás daczára Krisztus által fogantatba vette, hat ezer év óta folyvást mutatja, miszerint bölcselemi tagadásokkal a történetnek általa meghatározott folyamát sem megmásítani, sem pedig feltartóztatni nem lehet. Szilárdul és következetesen halad az örök rendeltetésének pályafutásain, s a hinni nem akaró bölcsek kísérleteinek végeredménye mindig csak azon nagy tanulság, mellyet hiú vállalkozásaik megsemmisülte a hívő lelkekben maga után hagyott. Elsepertetnek ők egyik a másika után, Isten végzete pedig teljesedésbe megy; ők az egyházat, és ezt nekik naponta ismételve mondjuk, meg nem dönthetik.

Mit is nyomnak egyenkint és összesen véve mindazon rendszerek, mellyeknek szerzői a dolgok eredetét szobáik szűk köréből-e vagy ama modorban, mint tudnillik kinek-kinek képzelő tehetsége magával hozza, határozva meg, követelik, miszerint több hitelt adjunk nekik, mint azon szent ősrégi íróknak, kik négy ezer év

előtt kevés de tartalomsúlyos szavakban egy, általok isteninek vallott hagyomány után írták meg azt, mit a legújabb földtani bűvárkodások rendkívüli fáradsággal felfedezni bírtak?

Mit nyomnak ezen rendszerek, melyek alkotói a természet sötét öléből fokozatos fejlődéssel látják kiemelkedni az embert, midőn mi halandók, Ádám apánktól kezdve le egész Hegelig, valamennyen sokkal későbbben jövénk, semhogy csak egyetlen-egy illy kiemelkedésnek szerencsés vagy szerencsétlen, nem tudom, tanúi lehetünk volna?

Mit nyomnak ezen rendszerek, melyekben a bölcsek ismét fokozatos haladással látja a barom-butaságban a földre édes anyja, a természet által kivetett embert, vakon a nyelv, s vele a gondolat birtokába jutni, midőn ők — a bölcsek — kik ama barom-buták felett még azon előnnyel is bírnak, hogy már gondolkodni és beszélni is tudnak, valamennyen összegyűlve sem képesek egy új nyelvet feltalálni? Midőn ellenkezőleg a tapasztalás inkább tanú reá, hogy mindazon emberi lényekből, kik az emberi társaságon kívül barmok között vagy rejtett barlangokban nevednek fel, csak Hauser Gáspárok válnak, szó és gondolat nélkül, mindenben utánozok azon állatokat, melyeknek közvetlen társaságára kárhoztatva voltak?

Mit nyomnak ezen rendszerek, melyeknek hősei az első ember eredeti bűnét tagadják, midőn az emberiség kebelében dülő villongások, s nevezetesen maguk ezen elemhősök egymás közti czívodásaik arról a legszembetűnőbb bizonyosságot nyújtják? melyeknek szerzői gúnyolják a Megváltó nevét, midőn a bűn és tév járma alá szo-

rított, s attól szabadulni vágyó lelkismeret világnyögései felé kiáltanak; midőn a mindenütt szokásban lévő, s Isten megengesztelésére felszánt véres, gyakran ember-áldozatok megváltásért esengenek; midőn a bölcsek tanári tekintélytelensége, tévedéseik, korlátozottságuk, egy menyeyei tanítónak, maga egy Pythagoras, egy Plató stb. által elismert szükségét hirdetik?

Mit nyomnak ezen rendszerek, mellyek el akarnák hitetni velünk, hogy az embernek Istenre nincs szüksége, midőn mégis minden nemzetek története bizonyítja, hogy az emberi-nem nélküle soha sem lehetett, s minden törvényhozók istenekre, Minő Zeusra, Lycurgus Apollóra, Numa Egeriára, Zamolxis Vestára, a peruviai Mankó-Kapák és neje Mama-Huako a napistenre hivatkoztak, hogy törvényeiknek fogantatást szerezhessenek? Mellyek a kijelentést koholmánynak bélyegzik, midőn az abba való hit olykép kiterjedett, mint az emberi-nem?

A valódi bölcselkedés hivatása nem tagadni, hanem megoldani, mondotta valaki. S valljon meg volna az ember eredetéről és rendeltetéséről szóló kérdés oldva, ha őt azon általános, öntudatlan, nem gondolkodó természetálmány feneketlen gyomrában keressük, mellyben egykoron minden dolgok csirái össze vissza keverve feküdtek, s melly ha egyszer az embert a kiválás és elkülönítés processusához képest fokozatos fejlődéssel a felszínre kitolta, vele alig tud egyebet tenni, mint hogy a mint vakon, minden czél nélkül, pusztán a megindult belerők kényszerű működésének folytán kebeléből kiokádta, úgy egykor ismét ugyanazon módon oda visszanyelje?

Meg volna a nyelv s emberi műveltség kérdése fejteve, ha azt mondjuk, miszerint gondolkozva találta fel az

ember a nyelvet, mely nélkül mégis nem gondolkozhatok; miszerint kölcsönös megegyezéssel határozta meg a szavak jelentéseit, mellyek meghatározása előtt egyezkedésnek helye nem lehetett?

Meg volna fejtve az Istenben, lélek halhatatlanságában, jó és rossz közti különbségben vetett általános hit; meg volna fejtve az erkölcsi érzet, a lelkismeret, a bűnök miatti általános félelem: miután mindennek azon természet-állanyban, mellynek méhéből származott volna az ember, legkisebb nyoma sincs, s így következetesen inkább azt kellene mondani, hogy azokról mint abszolút valótlan-ságokról minden, nem mondom fogalom, de csak sejtelem is teljes lehetetlen?

Meg volna a kereszténység tüneménye fejtve, ha tagadjuk a személyes gondviselést, mely nélkül nincs, ki a világ - megváltási eszmét, mellynek continuitását hatvan századokon keresztül, korról korra, századról századra kimutathatjuk, képviselje és fenntartsa ha tagadjuk a csodákat, mellyek nélkül a kereszténység létezésére és fenntartására nézve, maga nagyobb csoda mindazoknál, mellyek a szent könyvekben összevéve olvashatók; ha tagadjuk a jövendöléseket, mellyekről lehetetlen mondanunk, hogy a tények után koholtattak volna, miután 300 évvel Krisztus előtt már görög nyelvre is lefordítottak, s jóslataikban századokkal tovább egész Krisztusig, Jeruzsálem elpusztulásáig, a kereszténység elterjedéséig, sőt a zsidóknak szétszórásukban örökös fenmaradását, valamint a kath. egyház mindvégigleni győzhetetlenségét illetőleg, egész a világ consummatiojáig terjeszkednek?

Szóval meg volna az ember természetének nagy mysteriuma oldva, ha azt mondjuk, hogy az ő összes egyedi

és társadalmi léte merő hazugság; ha tagadjuk mindazt, miről az ő egész szíve, lelke, minden időben és minden égalj alatt, külső nyilatkozásaiban csak úgy mint legmélyebb bensőségében, mint valójával legszorosabban összeforrt valóról a különben legmegmagyarázhatatlanabb bizonyosságot nyújtja?

4. §.

A bizonyító súlyerő, mely a pogány ősi hitregékben fekszik

Ha a pogány nemzetek vallása mythusokból volt összeszerkesztve, a megfejtő philosophia nem fog megelégedni vele, hogy egyszerűen a regék országába sorolta azokat, sőt tudva, hogy minden tévre valamely eltorzított igazság szolgáltat alkalmat, nyomozni fogja az igazságot, mellyről épen eltorzítása által maguk ezen mythusok tesznek bizonytságot. Nyomozni fogja pedig nem önkényesen azon bölcsészeti elvont elvek szerint, mellyeket magának valaki a világ dolgainak folyamáról századokkal később alkotott: hanem, miután ama mythusok történetileg fejlődtek ki, — a világtörténetet kérendi fel kalauzul, hogy ennek elővilágító fáklyája mellett származásuk titkát valamely előbbi tény- vagy tanításban felfedhesse. Nagy hiba és visszás eljárás volna tudnillik, ha a történet szellemét nyomozó bölcs előlegesen kicsinált rendszerét beleerőszakolná az eseményekbe, s a történeteket, akarják nem akarják, ennek bebizonyítására kényszerítené. Inkább tudva azt, hogy ő ugyan egyik tényező atomusa a történelemnek, de miután annak szövedékébe miriadnyi tőle nem függő, és mégis azt meghatározó szálak folynak be, teljességgel nem ura, — tanulékony tanítványkép lépje át e világ-épület küszöbét, nem bevinni, hanem kihozni abból az igazság kincsét, mellyet keblében rejt.

„Ha szemeiteket— írja C a n t u — az egyes mythologiákra szegezitek, első pillanatra azt fogjátok hinni, mi-kép azok csak egyes nemzetek részletes történetét foglalják magukban; de ha ti azokat egyetemleg hasonlítja-tok össze, roppant tér nyílik szemeitek előtt, s ti köztök olly szembeszökő hasonlatokat fogtok felfedezni, miszerint lehetetlen, hogy valamennyien az igazságnak egy közös kútfejéből ne származtak légyen. Azonban ne a részletek-ben keressetek hasonlatosságot, ennek csak zavar fogna eredménye lenni: hanem forduljatok a tömegekhez, mint a ki éjjel a hold világánál utazik: az egyes tárgyak vo-násai változnak, elhomályosodnak, vagy kivehetlenekké lesznek, de a hegyek, folyamok, erdők egészben véve, ha-tározottan szemeibe tűnnek.”*)

Így járva el, ama mythologicus elemek roppant töm-kelegében néhány alap-pontot fogunk felfedezni, melly valamennyivel közös, s annál tisztábban jó elő, minél in-kább hatolunk az ő idők és emberek korába vissza, ugy, hogy ama sok részletességek, mellyekkel a mythológiát túlterhelve szemléljük, nem vehetők másnak, mint ké-sőbbi phantasticus bővítések- és cifrázatoknak. A törté-net bizonyítja, hogy eredetileg minden nemzetek vallása tisztább, Istenhez méltóbb és egyszerűbb vala, és általán azon néhány igazságból állott, mellyeket a biblia legelső könyve tiszta-szűzen megtartott számunkra. Minden nem-zetnél feltaláljuk a tanítást: a világ és az első emberpár teremtéséről, az ember eredeti méltóságáról s a lélek és test teljegészségének arany koráról; az isteneknek ezen arany korban az első emberekkel társalkodásáról; az első

*) Histoire Universelle, t. I. P. 144.

ember elestéről, az ezen elesésre kígyó-alakban közremunkált rossz szellemről, s amannak helyrehozására, emennek megfékezésére egykor eljövendő Megváltóról; egy általános vizözönről s egyetlen családnak csodálatos megszabadulásáról; az így megszabadult család fejének három fiairól, kiknek még neveik és cselekedeteik is számos nemzeteknél hagyományban fenmaradtak; egy, az emberi kevélység emelte monumentumról, majd toronyalakban, majd hegyeket hegyek felé halmozó óriási kísérletben, mellynek célja volt, az égbe hatolni s annak ura felé emelkedni; az emberi-nem szétszórátásáról s a külön törzs-apák neveiről, stb. Bizonyára meglepő összehangzás! Épen azon pontokra nézve látjuk minden nemzeteket megegyezni, mellyek a még akkor a biblia szerint együtt élő emberi-nem addigi közös hittartalmát tévék! Kik érdemelnek tehát több hitelt, azon bölcseink e, kik midőn egy részről azt vitatják halálíg, hogy semmiből semmi sem lesz, — más részről mégis azt akarják velünk elhitetni, hogy a hitnek ama közös tárgyaiban nincs semmi igazság, tehát mindezen hagyományok semmiből teremtetek egy dévajkodó, féktelen, rajoskodó phantasia által? Vagy azon szent írók, kik vallomásuk szerint mind ezt nem maguktól gondolták ki, hanem vagy egyenesen az Istentől tanulták, vagy apáiktól mint szemtanuktól vették, s minden nemzetek hagyományai, minden földes természettan! felfedezések, a történetek összes folyama, annyi egészben rendkívüli, s a természetnél magasabb lényre mutató tények, évezredek múlva csodálatosán beteljesedett annyi szent jóslatok, a megváltásnak bekövetkezett és folytonuló üdve, az emberiség szellemi alkata és erkölcsi szükségletei, s maga a józan bölcselkedés ál-

tál is, mint a melly a dolgoknak csak ezen egyetlen megfejtésében képes megnyugodni, — igazoltatnak?

Stolberg a keresztény hit-titkoknak nyomairól az ó korban értekezve, többi között írja: „Megmutattuk, hogy az egy Istenben való hit eredetileg minden religiónak alapja, s vele a háromságnak némi eszméje is volt összekapcsolva; s hogy majd valamennyi vallotta a hitet az angyalokról, a rossz szellemek és ezek főnökének elpártolásáról, az emberi természet eredeti jóságáról, egy arany korszakról, az őskor embereinek hosszú életéről. Egy az embereknek kiválólággal segédkedő Istenről, stb. Ezen tanítások mind, többet kevesebbet eltorzítottak; összefüggésben és tisztaságukban azokat csak az igaz religio őrizte meg. Képzeljünk magunknak bölcselkedőt, ki a szentírásról soha mitsem hallott volna; ő keresné az igazságot s e végből minden kor és nemzetek istentani és bölcsseimi rendszereit tanulása tárgyaiul tenné; az észte - lenségeket elkülönözné, s arra figyelne, a miben valamennyen megegyeznek, vagy inkább a mire együttvéve utalnak. És e körülmények közt szentírás akadna kezébe: mennyire fogna ő abban Isten útjainak az emberekkel egyetlen igaz okmányára ismerni; mint fogna ő az ígének örvideni, melly minden tudás- és sejtelmeinek megfejtését foglalja magában; mint fogna ő az isteni igazságok ezen, számára megnyílt kincstárába mélyedni, hol elbájolt szemeknek egyik csillag a másika után kínálkozik; mint fogna végre az üdvnek feltalált forrásához sietni, hogy abban az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében megkereszteltessék!” *)

*) Geschichte d. Relig. Jesu Christi, I. B. 5-te Teil

Jegyzetek a 4-dik §-hoz.

I. A biblia egy Teremtő Istentől származtatja a világot, ki miután azt létesítette, úgy találta, hogy mindenek, miket létesített, jók. S erre nézve minden népek hagyományai a bibliával egyezők, úgy, hogy kételkedni nem lehet, mikép ezek első religioja a monotheismus volt.

A chinaiak C o n f u c i u s által rendezett ősi könyveiben (Y-king Chi-king, Tschun-sien, Li-ki, Chou-king), főleg pedig a Chou-king-nak czimzettben, mellyben a tan a történetekkel hozatik kapcsolatba, C h a n g t i, vagyis az Úr úgy állittatik elő, mint a kitől mindenek származtak, ki a trónok, az áldás és szerencse osztogatója, büntető bíró, teljesen tökéletes lény, ki szem nélkül lát s fül nélkül hall, s mindig ébren lévén, mindent igazgat.

Az indusoknál a B r a h m a-cultus a V i s h n u- és S c h i- v a-ét megelőzte. A Brahma czímei voltak: P i t a m a h a s, ősatya; P r a j a p á t i s, lények ura; L o k a k a r t a, világoknak teremtője. A Vedákból (az indusok vallási őskönyvei) teljes bizonyossággal kivehető egy szellemi lénynek cultusa, mellyben ezt az ő általános osztatlan létében közvetlen beltudás- és érzettel szemlélték, s az ő egységében fogták fel. R a m- M o- h u n- R o y, tudós brahmin, ki Európában élt s 1832-ben halt meg, honfiai az egy Isten tiszteletére visszavezetni óhajtólag egy értekezést írt, mellyben megmutatta, hogy az Isten egysége a Vedákban ki vagyon kiáltva, s csak későbbben csúsztat- tak be a képtelenségek, mellyek az ind religiót éléktelenítik.

A Z e n d a- v e s t a (medopersák szent könyve) szerint Z e r v a n e- A k e r e n e, a kezdet-nélküli megelőzőtt minden dolgot, tőle származtak a szellemek s minden egyebek. Azért mondja O r m u z d (a jónak elve) A h r i m a n n a k (a

rosz elvének): „Zervane-Akerene teremtett téged o Ahriman! de engem is, és az Am s c h a s p a n d i k a t (geniusokat), és a tiszta teremtményeket, és az ige (Honover) folytatja a teremtést.” Az egyiptomiaknál Amun vagy Kneph, vagy össze-téve A m u n - K n e p h a mindenhatóság neve volt, ki a még ki nem nyilatkoztatott dolgok ősbáráit magában hordozta, s aztán a világra hozta. Ő mindeneknek értelmes princípiuma, s csupán hallgatással tiszteltetik. Figyelemre méltó Plutarchnak azon állítása, mellyel az Isis- és Osirisről szóló értekezésében fellép: hogy tudnillik T h e b a i s lakói vonakodtak adóval hozzájárulni a szent állatok tartásához, miután ők semmi halandó Istent nem ismernek el, s csak őt, a Knephet, a teremtetlen halhatatlan lényt imádják. Kétségkívül pedig, hogy Thebais az egyiptomi műveltség legősiebb széke.

A pelasgok A x i e r o s b a n, a nagyban, a hatalmasban, az istenek és világ egységét és kútfejét keresték. Az ó-olaszok kivált etruskoknál a T i n a az, ki minden dolgok alapja, az első lehellet, mellyből mindenek élnek. A celták druidái a H u t imádták, a világkerekség ezen alkotóját, az emberek atyját, az ég fejedelmét, s a föld és tengerek urát. A germán népeknél Allvadur az idő felett állt, soha sem született, soha sem hal meg, és a planétai-világokon uralkodott. A sláv népek vallásában, melly alapvonásaiban a zendivel találkozik, Perun az, mi emebben a már magyarózott Zervane-Akerene.

Minden népek vallása szerint tehát, a dolgok eredete Egyre vitetik fel; s e felfogás az ész követelményeinek is megfelelő: mert míg a világban találtató egység és rend a polytheismus anarchiájából ki nem magyarázható; azalatt a kebelében mutatkozó szakadás és rendetlenség, egységes eredet mellett is, a szabad akaratból elkövetett kihágások által kielégítőleg megfejtetik.

II. Nem kevésbé egyezők a hagyományok az emberiség erkölcsi bukását és az ebből származott mindenféle nyomor eredetét illetőleg is.

A chinaiak hite szerint az ember eredetileg tiszta volt, s csak a világ pora által piszkoltatott be. Ők tudtak a paradi-

csomról s egy arany korszakról. Az ismeret mértéktelen vágya rontotta meg az embert, kivel, miután elesett, az állatok háborút kezdtetek.

Az ind tanok szerint az első Avatar, vagy is Vishnu első megjelenésének korszaka alatt, az emberiség állapota igen nyomorult volt. Ez segítségére sietett, s a csábítót, Daint gonosz szellemet megölte. A lélek halál utáni bujdosásáról szóló tan is a megesés tényéből fejtett ki: a léleknek ez által megtisztulnia, azaz, lassankint elvesztve szennyét, első forrásához, az Istenhez visszatérnie kellett. A brahma-tan egyik alapczikke volt általában: hogy az Isten minden dolgot jónak teremtett, s a gonosznak csupán az ember, mint szabad lény oka, mert lelke mint Isten tiszta kifolyása ment volt minden szennytől. A vedai világban Mahishasura ördögöt említ, ki irigységből és féltékenységből első lázadt fel az Örökkévaló ellen.

A zend tan nem kevesebb világos e tárgyban. Az emberek első lakhelyét Ormuzd készíté; ez a határtalan boldogság laka volt- az első ember (Djemschid) tiszta és ártatlan állapotában arra volt rendeltetve, hogy ápolója és kormányzója legyen a földnek: a devik (rosz szellemek) azonban, kiknek mesterök Ahriman, az embert mindennemű gyalázatosságra ösztönözték. — Mondhatni, hogy az emberek eleste a zend világban is az egyik alapczikket képezi.

Az egyiptomiaknál Typhon, ezen gonosz, minden jónak és nemesnek ellenszegülő istenség, játsza Ahriman szerepét, szétdulván az áldást, melyet az ezt terjesztő Osiris alkota. Az ő behatása alatt, mint a ki magát Osirist is megölte, az élet csak kínjátékká vált, s a nyomornak csak az Elysiumban lesz vége. Otthonos volt az egyiptomiaknál a lélekvándorlás (metempsychosis) tana is.

A görög-olasz vallási hagyományokban szó van Titánokról, kik az eget ostromolják, s az istenek atyja által a mélységbe taszítatnak; Pandora- és szelenczéről, melyet ez felnyitván, a belezárt furiákat kiszalasztja; Prometheusról, ki tüzet lop az égből, bűnéért, hogy tudnillik szentségtörőleg

világosságot (tudományt) mert közölni az emberekkel, örök kínokban bűnhődik, stb. Idetartozik a *Narcissus*-ra vonatkozó mély értelmű mese is: mert *Narcissus* a mélység felé elhajlott léleknek jelképe: azért viszi őt *Diotima* a testtől a lélekhez, a lélektől a geniushoz, s a geniustól az Istenhez vissza.

A german-scandinavi mythosban ez esésre vonatkozik *Ymer* s halála, ki *Audumbla* tejét megízlelé; az óriások, a szemtelen *Jótok* bukása, kiktől az isteni átokkal terhelt törpék és koboltok faja származik, a ravasz és csalfa *Loki*, ki *Alivadvur* jó terveinek mindenütt ellenszegül, s ebben a bűnösökkel szövetséges leánya-, *Helától* támogatattik. E népek hite szerint, a jelen élet csak előkészülés egy jobb- és megtisztítótra.

A szláv népeknél *Czernyog* (a fekete, vagyis rossz Isten elszakad az örök-egytől, *Peruntól*, harcban áll a *Belboggal* (fejér, vagyis jó Istennel), megmérgezi az egész természetet, s felszabadítja a kolldsokat (az irigy rossz szellemeket), kik mindig több és több rosszat terjesztenek, az embereket a bűnre ingerlik, s fájdalmaknak és betegségeknek alávetik.

De mindezeknél is nagyobb mértékben tanúskodik a kérdésben forgó esetről: a minden népeknél élő emlékezet az egykori aranykorról s a világra kimondott átokról; a bűnnek az emberrel vele született s lélekháborgásban nyilatkozó érzete; s a divatban volt véres, sokszor emberáldozatok, mellyek által a rettegő emberiség a rajta fekvő átkot megkérlelhetni remélte.

Az első bűn által az emberiség magával bensőképen meghasonlott; jobb fele az elvesztett eszményhez ragadta vágyait, másik fele a bűn folytatása- és megújítására ösztönözte. A belső meghasonlás kifelé a tényi világban is kinyomódott, s a történet *Krisztus* nélkül csak azon cselekedeteknek összege, mellyek által az emberiség egy részről az összeszményt megközelíteni törekedett, más részről pedig attól mindig mind inkább eltávolított. (L. a két jegyzetben foglaltakra nézve: „*Lu dwig*, *Universal-Geschichte*, I. B. 17 — 31. 1.)

5. §

A megfejthetlen történeti rejtélyekből mit szabad csak és kell következtetni

Igaz ugyan, hogy nekünk, kikre nézve valamint a természetben úgy a történetekben is olly sok egyes titokszerű dolog található, mellynek célját, rendeltetését, az egészhezi viszonyát be nem látjuk; nekünk, kikre nézve nincs világosság árnyék ismeret rejtély, lény talány, esemény gordiusi csomó nélkül; nekünk, kiknek Isten kegyelméből jutott ugyan annyi világosság, hogy annak fénycsomójában magát a jó akaratú ember kivehesse, Isten akaratja iránt tájékozhasssa, legfelsőbb intézkedéseit megismerje, s így észszerű hódolatra ébresztessék; de maradt egyszersmind elég homályosság is, hogy annak árnyaiban a hanyag, a könnyelmű, a közönbős vagy épen rosz akaratú eltévedjen: így rendelve azt az isteni véghetetlen bölcs gondviselés, hogy midőn egy részről azok, a kik ama világosság közepette élve benne látni nem akarnak, menthetetlenné lesznek, más részről azoknak, a kik hisznek, e hit mint szabad és áldozatba, mert a világosság és setéség közti tusába kerülő önelhatározás érdemül számíttathassék be; nekünk, mondám, ennyire korlátoltaknak, főleg az utolsó felvonásnak a függöny leeresztése előtt, épen ollyan lehetetlen,

a történetek világ-drámájában mindenknek a megváltási fő eszmével összefüggését teljesen kimutatni, mint lehetetlen egy tökéletes, minden nehézségeket megszüntető theodicaeát megállapítani. Ez azonban csak úgy nem rontja meg a történet egységes szelleméről egészben bírt bizonyosságunkat., mint nem ingathatják meg e vagy ama tudomány vezérelveinek ismert igazságát azon sok korlátok és titkok, mellyeken túl az nem terjeszkedhetik, és illetőleg, — mellyeket még megfejtteni nem tud. A leleplezett általános igazságot egyes még lappangó s titkos részletei nem fogják meghazudtolni, sőt diadala akkor leend teljes, ha lelki szemeinknek egykoron ezek is megnyilatkoznak. Isten napja egész világrendszerrel áraszt el világosságával., és valljon tagadjuk-e a napot, mivel vannak mélységek., mellyek fenekére éltet adó sugara soha le nem hatnak; vagy léteznek szorulatok, mellyeknek keskeny határi közt arcza soha sem láttatott, s csak a szomszéd tárgyakról verődik vissza némi világosság? A korlátoltságból eredő tökéletlenség a történelemnek minden más tudományokkal közös hibája, ha mégis azt hibának nevezni szabad. Ha tehát léteztek volna, és léteznének ma is birodalmak és nemzetek., mellyeknek történeteket tekintve, a megváltás fejleményében milyen szerep jutott, kimutatni nem tudnók: ezt ezen birodalmak és nemzetek történeteit adva elő, be lehet vallani, mint olly dolgot, melly nem az igazság hanem tehetségeink fogyatkozásáról tenne bizonyosságot. Ha majd egyszer eljött az idő, midőn a történet befejeztetett, s a kath. egyház Üdvözítőnk szava szerint egy akolba és egy pásztor alá gyűjtve össze a világ minden nemzeteit, ezeknek kebelébe felvételével egyszersmind történetök egész tárát

is magába felvette, hasonlólag a tengerhez, melybe a világ minden egyes, folyásuk alatt elkülönítetteknek lát-szó folyamai végtére ömlenek;

midőn az erkölcsi világ és annak leleplezett rejtelmeibe vetett mélyebb pillantás következtében belátnunk sikerült, mennyi és milly akadályokat kellett elmozdítani, mennyi türelmet, mennyi gondviselést kifejteni, milly eszköz- és módokhoz és mikor folyamodni, hogy a setétség és halál árnyaitól körülvevett, előítéleteitől behálózott, s a sensualis természet által lebilincselte, elbutított, elállatiasult pogányság Krisztusban erkölcsileg átszellemüljön, a történet világ-drámája, melyben Isten és ember, angyal és ördög vesznek tevőleges részt, a jónak véggyőzedelmével befejeztessék-e s így a rászédett és annyira hanyatlott ember, és általa, mint ki teste- és lelkénél fogva két egész világot egyesít magában, az egész teremtés, eredeti végcéljához. Istenbeni megdicsőüléséhez melly aztán magának a Teremtőnek örökös dics-hymnusa legyen — visszasegíttessék;

midőn a bevégzett egész minden részeinek harmonicus összehatásából kitűnt, miszerint minden, még azon abnormis állapotok is, mellyek most viszonyon kívül állóknak látszanak. Ollykép voltak a mindeneket. magukat az akarati szabad elhatározásból folyó cselekvényeket is előrelátó Isten által tervébe előlegesen felvéve. hogy az ezen állapotokban lévő nemzetek, épen ezen állapotjaik folytán, mint a drámának a fejlődés szabályai szerint folytatására szükséges vagy alkalmas tényezők, annak idején a színpadra szólíttathassanak s ekként a cselekvés folyamata mind végig tökéletes és szakadatlan legyen;

midőn az isteni igazság és kegyelem titka megolda-

tott, s azon isteni oeconomia, melly kegyelmet oszt, a nélkül, hogy az igazságot megsértené, és igazságot gyakorol, a nélkül, hogy az irgalomról megfelejtkezne, az ő teljes, jelen állapotunkban felérhetlen harmóniájában nyilvánossá leve;

midőn az összes történet bevégezett és tökéletesen kivitt ábraként fog bámuló szemeink elé állíttatni, s az egésznek a részekkel egybehasonlításából kivehetővé lesz, milly terjedelemben és intenzióban volt árnyéokra szükség, hogy a fényvonások egész fenyők- és jelentőségük -ben kiemeltessenek, s az emberiség már akkor, midőn az még csak készülőben volt, benne az isteni mester keze vonására ráismerjen;

midőn végre az örökkévalóság kapujánál, visszatekintve a leélt évezredek hosszú sorára, érezni kezdtük, hogy minden földi dicsőség és nagyság, mindaz, minek fényével most annyi zajt üt a profán történet, magában haszontalanság volt, mellynek nincs értéke, csak a mennyiben az igaz religiót mozdította elő: akkor, ha tudniliik mindez egyszer bekövetkezett és nyilvánossá leve, akkor, a történetek zárpontján, a feléledt sírhantok felett, s a clarificált természet dics-glóriájában, fognak csak ránk nézve valamint minden más tudományban, úgy a történetekben is minden titkok megoldatni, minden nehézségek megszűnni, minden antilogiák kiegyenlítettetni!

A történet már kifejtett és ismert részeiből kell annak szellemét meghatározni; s mire utalnak ezek?

Mindamellett is azonban ne vélje senki, mintha mi, hogy a történet szelleméről felállított elméletünket igazoljuk, csak amúgy önkényesen a világ végére utasítók olvasóinkat, miszerint várnák be a jövődő dolgokat, mellyekről még nem is bizonyos, ha valljon mellettünk vagy pedig ellenünk fognak-e bizonyosságot tenni. Nem; mi azon okfők után, mellyek szerint minden okos kétséget kizáró bizonyossággal tudjuk, hogy Isten a megváltás művét Krisztus által már fogatba vette, ugyanazon bizonyossággal következtethetjük, hogy azt, a mint megígérte, teljesen be is fejezendi. A történet szellemét nem abból lehet és kell megítélni és kivenni, a mi még nincs, hanem igenis abból, a mi már van; s ha ez, a mi tudnillik van, isteni rendszer mellett tanúskodik, mellyik okos fogja mondani: hogy Isten a jövőben lerontaná, a mit annyi bölcseséggel épített a múltban? S ha az, a mi van, hasonlít egy isteni, de befejezetlen képhez, mellyen a fő eszmét a legtöbb lényeges vonatkozásokkal félreismerhetlenül kivehetni ugyan, de egyes vonások, jelenelek, csoportozatok, képletek sat. jelentése és összefüggése, épen a kép befejezetlen voltánál fogva, még nem

tűnik szembe: mellyik okos nem fogja viszont örömet elhinni miszerint az isteni művész, ki az eszménynek mennyei tökélyvel kiállításában annyi teremtő és mindenható tehetséget tanúsított, épen olyan nagynak fog bebizonyulni a felfogást és kivitelét illetően a mellékletekben, mint a millyennek mutatkozott a főeszmének eddigi fővonatkozásaival kiállításában? Istenről tudnillik és nem emberekről van szó. kik korlátolt tehetségeiket félreismerve kivihetlen munkához foghatnak, s életöknek rövidsége miatt a különben kivihetőket is gyakran be nem fejezhetik. Istenről elég tudnunk, hogy van állandó és egyetemes terve — kiviteléről az őt ismerő nem kétkelhetnek. A természet-vizsgáló az anyagi világ egyes hieroglyphszerű jelenségei által fel nem tartóztatva, a főalkotó részeknek bámulatos összefüggéséből, mellytől minden, még ama titokszerű egyeseknek is léte és élete tételeztetik fel, az egésznek egy célra egy eszme szerint elrendezését minden kétséget megszüntető világosságra helyezi; így tegyen a történetíró is. Hála az Isten végzetlen jóságának, keblének szent titkát eléggé leplezte le előttünk, hogy e leplezés nyomán minden korlátoltságunk mellett is kimutathassuk a kapcsokat, mellyeknek szálain az egyetemes történet, legalább legfőbb momentumaiban, az Ő világűdvezítő tervével összefügg.

Az emberi-nem szétoszlásaig a történet azon néhány de praegnans vonásokból áll, mellyeket a biblia megőrzött az utókor számára, s mindazon problémák megfejtését foglalja magában, mellyeken a történet tova fejlődhetik. A szétoszlás után az egy emberi-nem nemzetek és országokra ágazván el, Isten tanítását lassankint feledti, eltorzítja, s bálványozóvá lesz. Isten az így ha-

nyatlott emberiséget megmentendő, azon körből kívánja az egy igaz hitet a Megváltó által visszaállítani, a hol az mindig volt, — s a zsidó nemzet patriarcháinak megígéri, miszerint Ábrahám magva által fognak megáldatni a világ minden nemzetei, s így az üdvesség a zsidókból vagy. És az összes történet nem egyéb mint commentar ezen ősrégi jóslathoz: egy részről az igaz religio nem ismeréséből származó átok, mellyet sem hatalom, sem gazdagság, sem míveltség, sem a politikai intézmények, sem a climaticus befolyások, sem a bölcsek, sem a törvényhozók, sem semminemű emberi intézkedés soha és sehol megszüntetni nem bírtak; más részről az igaz religio boldogító hatása, melly az embert Istenével kibékítve, számára a mennyország kapuit, s keblét a hit-, remény- és szeretetnek nyitja meg. A hermeneutának, ki ezen isteni jóslat értelmét megállapítani, s teljességét egész terjedelemben kimutatni akarná, valóságos egyetemes történetet kellene írnia, mellynek egyik része a tév birodalmát alakulása- és minden bel és kül kihatásaiban, másika az igazság országát az első elleni küzdelmei és a fölötte aratott diadalok eredményeivel fogná lerajzolni.

Az igaz religionak Krisztus előtti viszontagságai továbbá, nevezetesen azon szent jóslatok, mellyekből kitűnik, mint szötte be Isten az ó-világ minden előkelő nemzeteit megváltási tervének nagy fejleményébe, az assyriusok, chaldaeusok, medusok, egyptomiak, persák, phoeniciabeliek, görögök és rómaiak, a zsidó szomszéd népeket nem is említve, történetét olvasztják be ezen igaz religio történeteibe. „Babylon, Ninive, Egyptom kevély birodalmai — írja S to l b er g — elmúltak. Ezek

meghódítóját leveri a merész macedóniai, s vele a pompázó Tyrust. A mindeneket összezúzó Róma romba dönti valamennyit, Tyrus kányával, Carthagoval együtt. Roma, ezen második Babylon, az egykor szent, most már megszentésgtelenített Jeruzsálemet pusztítja el; de Róma is, híre által és a nemzetek véréből lerészegedve, véres csatákban összetapostatik . . . Mindezen birodalmak om-lása Izrael fiaitól jóval előbb megjövendöltetett. E nép szent könyveiben találjuk mi fel a fonalat, melly minket az isteni gondviselés labirinthjában elvezet . . . Nevezetesen ennél fogva a választott nép történetei, mert azokban a gondviselés fonala, mellynek nyomán a többi népek végzetei is, habár nem egyszer homályban, felfejtetnek, mindig láttatik.” — *)

Krisztus után pedig itt van a kath. egyház az ő keletről nyugotig, s éjszokról délig kiterjedő karjaival, melly jelen alakja- és küldetéseben isteni szerzője által az idők teljében állapítatva, mint Isten városa azonban mindig volt és mindig lesz, azon pillanattól fogva, mellyben a megesett embernek az Üdvözítő a paradicsomban megígértetett, egész azon napig, a mellyben utoljára eljövend, elfogadni kezeiből a megváltott lelkeket, s ítélni eleveneket és holtakat. Mi nem rettegjük kimondani, miszerint ezen egyház történetének problémája szorosan egy az egyetemes történet, mert szorosan egy az emberiség rendeltetésének problémájával, — nem lehetvén, miként szent Ágoston mondja, máshonnan boldog az ember és máshonnan a város. Nem létezett soha se in-tézet, se társaság, se nemzet, se birodalom, volt volna

*) Gesch. d. Rel. J, Ch. II. nr. I.

bármilyen nagy, számos és hatalmas, mellynek története akár az általa képviselt eszme vagy érdek, akár hatalmának tartóssága és terjedelme következtében, az összes emberiség történetének bele való olvasztására alkalmas kapcsokat nyújtana. Egy sem képviselt egyetemes világeszmét, egy sem viszi fel lételét kezdetig — mindegyik kiterjedésének voltak határai. Ellenben a kath. egyház története valóságos világtörténet, miután az általa képviselt világ-megváltási eszme csak olyan egyetemes, mint a tér, mellyet elfoglalni van hivatva, s a századok, melyeket életével betölt. Innen van, hogy ezen egyház történetét e minőségében tökéletesen megírni nem lehet, a nélkül, hogy abba a világ nemzeteinek minden nagy viszontagságai okszerűen felvéttessenek; valamint viszont a világ minden nemzeteinek története sohasem lesz valóságos egyetemes, azaz egységbe hozott történelem, ezen egyház kezdettől végig benne átvonuló s szellemi kapcsolóként minden részeket összefűző története nélkül. Legyen, hogy valakinek könyvében minden ismeretes nemzetek története benne foglaltatik; ő ezen egyetemes szellemi kapocs nélkül állított ugyan össze annyi történeti töredéket, a mennyi ismeretes nemzet él s mozog e világon: de az egyetemes történelem eszméjét, mellynek feladata nem csak elbeszélni, hanem egységbe is hozni az emberi nem viszontagságait, távolról sem közelítette meg. — ezen egyház az, melly mint minden időknél Isten által oktatott tanúja, bírja a történelem titkát és ehhez a kulcsot, melly nélkül az megfejtetlen talány, kimenetel nélküli tömkeleg, rendezetlen romhalmaz maradna örökre; ó, ezen egyház az, melly által kívánta Isten az emberi nem boldogításáról a patriarcháknak adott szavát bevál-

tani, kiküldvén őt, tanítani a világ minden nemzeteit, megkeresztelvén őket az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében; ő, ezen egyház az, melly ebbéli küldetését teljesítve, 18 századok óta küzd szakadatlanul a valódi civilisatio élén a rossznak korról korra új alakban jelenkező hatalma ellen, s bár általa nem egyszer szinte fenyegetve látszik, — a harcz eldöntő pillanatában az elámított és egészen mást váró világnak nagy bámulatára, mégis mindig győzedelmeskedik, így győzte le a kereszténység első századaiban a mívelt de erkölcszeiben legromlottabb, s így a megtérésre emberileg alig némi halvány remény-sugárt nyújtó görög és romai pogányságot, melly kiirtására minden pokoli eszközök megragadásával törekedett, így térítette meg a népköltözés korában azon harczias nemzeteket, mellyeket a gondviselés Európa tájaira szállított, hogy megkeresztelkedvén és az egyház fiaivá válván, a mahumedanismus csapásait, melylyek alatt a keleti birodalom összeroskadott, érczmellökkel felfogják, s a toluló hab-árnak a kereszténység megmentéséül, a megváltás művének folytonulására, gátokat vessenek. Imádandó végzete az isteni gondviselésnek, melly kövekből is képes lévén teremteni Ábrahám-fiakat, a vadon ezen erőteljes fiait épen akkor hívja meg szent örökségébe, midőn a messze távolban, Arábia égető pusztáin már készülöben van a világrendítő zivatar, hogy legyenek, a kik őrt álljanak Sión fala körül, nem csak, de azt megvédvén, egyszersmind a nagyság és dicsőség azon fokára emeljék, mellyhez hasonlót a történet nem mutathat elő. A vad népek Krisztus szelíd ágába oltatván egy példa nélküli nemes, magas, és hatalmas civilisationak, melly a világnak törvényeket szabjon, vetik meg alapját,

egész dicsőségével azon egyházat magasztalót, mellynek isteni szelleme azt felépítette. Később a kezdetben erős szakos s durva fegyvereiben legyőzött pogányság még egyszer kísérti meg ugyan, fölemelni fejét, s négy század óta már nem bárdokkal és oroszánokkal, hanem szellem-érzéki bájműveivel ostromolja a kereszténység társadalmi épületét; de, habár nem is lehet tagadni az iszonyú harcokat és pusztításokat, mellyeket okozott, s a nagy tért, mellyet annak közepette elfoglalt, mi mégis bízunk az Isten csalhatatlan ígéretében, hogy, a mint az előjelek már is hirdetik, sikerülend az egyháznak, a keresztény emberiséget ennek testi bilincseiből kiragadni, s mint mindig, úgy most is, a rémítő riadónak csak az lesz a következése: hogy a pokol ezen legveszedelmesebb kísérlete is végkép és tökéletesen meghisíttatott.

Jegyzet a 6-dik §-hoz.

A barbár nemzetek, mellyek a római birodalomnak véget vetettek, beütésére vonatkozólag, hogy ennek gondviseleti oldalát annál inkább kitüntesse, Chateaubriand „Etudes historiques” című munkájában ezeket írja: „E világ (a római), úgy mond, sokkal inkább volt megromolva; bűnökkel, kegyetlenséggel, igazságtalansággal sokkal inkább megtöltve; hamis istenei- s látványaiktól sokkal inkább elbájolva, semmint hogy a kereszténység által egészen újjá születhetett volna. Egy egészen új vallásnak, egészen új népekre, az evangéliumi ártatlanságnak a vad népek ártatlanságára volt szüksége, egyszerű gyermekes szívvel, mint maga ezen hit. Róma, melly határvidékein mitsem lát egyebet, mint pusztaságot és csendet, azt hiszi, hogy nincs oka félnie. És mégis e pusztaság mezők azok, mellyeken Isten a nemzetek táborát összegyűjti. Több mint 400 év kivántatott hozzá, hogy a megszámlálhatatlan sokaságu sereg egybegyűlhessen, daczára annak, hogy a barbárok miként hullám hullámra egymás nyomain rohantak. Egy csodálatos ösztön vezérli őket; hol nincsenek kalauzaik, az erdők vadjai szolgálnak illyekül: mintha csak valamennyien fölülről kaptak volna intést, melly őket éjszak- és délről, kelet- és nyugotról ugyanazon központ felé hajtja. Kik legyenek ők? azt igazán csak az Isten tudja. Ismeretlenek, miként a vadon, mellyből elötolakodnak, koránsem tudják, hogy honnan érkeznek, de igen azt is, hogy merre tartanak. Ők mind a Capitolium ellen mennek, összehíva lévén, mint mondák, miként valamely vendégségre, a római birodalom összerontására...”

„Isten hadseregének ezen összeirottjai örök végzeteinek valának végrehajtói. Innen a rombolási düh, innen az elolt-

hatatlan vérszomj, innen minden dolgoknak ollyatén alakulása, melly számukra a sikert biztosította, mint az emberek aljassága, s minden bátorság, erény, lángész hiánya. *G r e n s e r i c* józan, habár sötét melancholiának alávetett fejedelem volt. A világ felforgatásának közepette nagynak tűnik fel, mert romokon foglalt el állást. Tengeri hadjáratainak egyike alkalmával, már minden készen állott az elindulásra, maga is már hajóra szállt volt: s hová indul? még maga sem tudta.”Uram szóla hozzá a hajókormányos, melly nép ellen indulsz harcra?” „Az ellen, ki Isten haragját leginkább magára vonta,” válaszolt az öreg vandalus. (*Narrant, cum e Carthagini portu solvens, a nauta interrogaretur, quo bellum inferre vellet, respondisse: in eos, quibus iratus eot Deus.*” *Procop. Hist. Vandal.*) *A l a r i c* Róma ellen vezeti seregeit; útjában a hódítót egy öreg eremita tartóztatja fel, figyelmeztetvén őt, hogy az ég meg szokta boszulni a földön okozott szerencsétlenséget. „En nem állapodhatom meg, felelé *Alaric*; engem valaki űz és erőszakol, hogy dűljam fel Rómát !” (*Se non volentem hoc tentare, sed esse quemdam, qui se obtundendo urgeat, ac precipiat, ut Romam evertat. Sozomenus, l IX, c. VI*)

7. §.

A hitetlen népek viszonya a történet egyetemes vezéreszméjéhez

Mindezt megengedve ha valaki mégis felhívna bennünket, mondanók meg, micsodás összeköttetésben vannak Isten megváltási tervével azon számtalan népek, mellyeknek életét, chinai áthatatlan fallal vagy Sahara égető pusztáitól körülbástyázott existenciájok mellett, Isten világának egyetlen sugara sem deríté fel soha: — adandó feleletünkben könnyű volna öt csak azoknak megfontolására utasítani, miket főnebb tehetségeink korlátozottságát s a történeteknek még befejezetlen voltát illetőleg előadtunk. Mondhatnék: mindezen népeknek az ő órájuk még nem következett be, hanem ütni fog egy, melly mint a középkori népvándorlás idején a jelenlegi kereszténység törzsét tevő nemzeteket, őket is a cselekvés színpadára szólíthatja. Lehetetlen azonban, ezzel mintegy beelégedve, itt még némelly igen lényeges észrevételeket elhallgatnunk, mellyek ezen ügyre pozitív világosságot vetnek, s nem csak a kérdésben forgó elszigetelt, de minden más pogány népek történeti existenciájoknak titkát is annyira, a mennyire szükséges, felderítik.

A pogány népek kebelében élő hagyományok ugyan-

is, összevetve azon szánakozást gerjesztő nyomorral, mellynek átka alatt nyögnek, egy eredeti jobb korról, egy kezdetben bírt de később elvesztegetett s ugyanazon világosságról tesznek bizonytságot, mellyről a szent iratok szólnak, s ős apáinkról minden nemzetekre leszármazott.

Azon mély sülyedés, mellyen önmaguktól nem segíthetnek, s mellyben hozzáférhetlenségökben évezredek óta legkisebb előmenetelt sem tettek, s ha a múltról a jövőre következtetnünk szabad, tenni nem is fognak soha, ha csak a mennyei világosság boldogabb világrészekből köztük állapotást nem nyer, egy Megváltónak szükségét hirdeti, azon tanulssággal, miszerint a szellemileg bukott ember mindig mélyebbre és mélyebbre sülyedhet, de magától, Isten közbejötté nélkül, soha föl nem kelhet.

Összes egyedi és társadalmi létük, a köztük némelylyeknél kifejlődött minden műveltség daczára, egész a hihetlenségig romlott erkölcsaik, barbár szokásaik és embertelen vallási és álladalmi intézményeik által, hasonlólag élő tanú reá, mi nyomorulttá lesz az ember, ha az éltet adó mennyei világosság forrásától elzáratik, s mennyire nem lehetséges az igazi emberi civilisatio, hanem csak azon mértékben, mellyben a megváltás tanai több vagy kevesebb tisztaságuk- és teljökben az embernek elővilágítanak. Ha Aristoteles szerint egy áthagyományozott, s minden népeknél feltalálható ős rege azt tartja, hogy minden dolgok egy Istentől származnak, s általa is tartatnak fen, s nincs azok közt egyetlen egy is, mellynek fentartó erejére szüksége nem volna, — e tanuságtétel kétségkívül szintén csak azon ős napfényre utal, melly apáinknak a paradicsomban mennyből nyilatkozott, s általuk

minden nemzeteknek később olly igen elhomályosított útjait a civilisatio pályájára vezérelte.

A mint inkább és inkább elszigetelték magukat vagy mesterségesen vagy természeti akadályok által az egyes nemzetek azon körtől, mellyből a fénycsomó Sión ormairól annyi különféle csatornákon áradozott széjjel, elszigeteltségökben annál inkább butultak el, miszerint köztük a legelzártabbak majdnem vadállatokul fajulnának el, mellyeken Isten kezének nyomait szinte alig lehet fölismerni. A szerencsésb helyzetűek tettek ugyan sok tekintetben nevezetes, sőt szinte bámulásra ragadó előhaladást a tudományokban, művészetekben, iparban, s minden egyéb földi ismeretek- és mesterségekben; de a mitől mindezeknek civilisáló befolyása föltételeztetik, a religióban, nem csak semmi előmenetelt sem tettek, hanem gunyjára büszke míveltségöknek magát a baromiséget istenesítették. Bármennyire becsülje is valaki a régi görögök és romaiak előmenetelét, meg kell vallanunk, hogy valamint külső míveltségre nézve minden másokat meghaladtak, ugy a becsület és humanitás szempontjából az ó-kor minden népei közt a leghitványabbakul tűntek ki. A pogányság közös hibái: az emberi nem valódi eredete- és rendeltetésének félreismeréséből származó határtalan önzés, és ennek szülöttei: ravaszság, fortély, csalás, hitszegés, hazugság, ragadozás, kéjszomj; az embernek, ki nem használ, semmibe vétele, s ha használ és lehet, egész az elevenig kizsákmányolása; rabszolgaságon alapuló politikai rendszerek; a rabszolgák- és foglyoknak politika- vagy mulatságbóli tömeges legyilkolása; a legyőzött félelmesb nemzeteknek kiirtása, s városaiknak földig rontása; a nőnemnek kéjeszközül le-

alacsonyítása, stb.; továbbá a bűnös öntudat felkorbácsolt rémei: millyenek a babonaság, kegyetlen, emberi áldozatokkal fertőztetett cultus, leírhatlan nemi prostitutio, a kétségbeesésnek majd minden emberi érzést lábbal tapodó fatalismus, majd egész a baromiségig vitt sardana-palismus általi palástolása, s az ekkint kifejlett szívdurvaság, lelki vadság, kegyetlenség, mások fájdalmi- és szenvedéseivel nem gondolás, stb. stb. — mindezek olly nagy mértékben soha még sehol nem fejlődtek ki, mint a görögök- és rómaiaknál: és pedig, a mi megjegyzésre méltó, nem eredeti durvaságuk, melly természeti vad erőnyeiket érintetlen hagyta, hanem éppen világokat hódító hatalmuk- és műveltségöknek legvirágzóbb, ugy nevezett, aranykorában!

Az Isten tudnillik, miután Ábrahámot, kinek Ősei az egy Istenbeni, korában már általánosan hanyatlott hitet hiven megőrizték, kiválasztotta, hogy belé mint hiténél fogva erre természetének erőszakolása nélkül alkalmasabb törzsbe, olthassa egykoron az üdvösség ágát, idővel az egész világot gyümölcseivel elárasztó terebélyes fává növekedendőt, — ennek nemzetségén kívül, mellynek hivatása volt, az igaz Isten ismeretét, a teremtés célja valóságának ezen föltételét, az idők teltéig fön tartani, s róla minden nemzeteknek a világ végéig, végzetteljes történelme által bizonyosságot tenni, — többiben az egész emberiséget magára hagyta, hogy ezen elhagyott állapotjában a fölötte elhatalmasodott tév magát minden irányban, elméletileg és gyakorlatilag kimerítené, az embernek Isten nélkül tehetetlensége nyilvánossá lenne, s az ekként megnyomorgatott szenvedő Megváltója érkezésekor tárt karokkal elébe sietne. A ker. történetíró te-

hát, az így magára hagyott legyen ó-korbeli elmúlt, legyen korunkbeli élő nemzeteket hagyományaikban, vallási és bölcselmi rendszereikben, magán és nyilvános erkölcsök- és szokásaikban, stb. stúdiuma tárgyául téve, kettős eredményre jut: egy részről bebizonyítja, miszerint mindazon tanok, mellyek által mindezen nemzetek emberiségi, különben bármily alacsony vagy magasabb fokú élete kifejlődött, a kijelentés közös iskolájából származtak le; más részről azon szellemi mély sülyedésből, mellyen a philosophusok segíteni nem tudtak, maguk is felölről várva segedelmet, s addig, míg az elérkeznék, annak, a mi van, babonás volta elismerésének daczára, fentartását ajánlva, — következteti: hogy az ember Isten nélkül magát az igazság színvonalán fentartani nem bírja, rendeltetésének megfelelni képtelen, az igazságot keresi, de egyik tévből a másikba rohan, bűnös öntudatától kergettetik, de bűneitől szabadulni nem tud, a földi dolgokban előmenetelt tesz, de bal-hiedelmeiben nyereiméit használni nem tudva, utánuk csak átkot arat, s így bel- és külsőkép széttépve, marczangolva, megalázva, minden oldalról egy Megváltónak szükségét tünteti fel: olly eredmény, mellynek nagyszerű fontosságát a kijelentés ügyére nézve senki sem fogja tagadni. A kérdésben forgó nemzetek tehát élő monumentumai egy részről ugyan felfutó hagyományaik által a világosságnak a világosságból, — más részről pedig nyomasztó sülyedésök által a bukásnak a bukásból, mellynek terhét, hogy leemelné, — jött az emberiség Megváltója, Krisztus.

8. §.

A zsidó nép világküldetése, és a neki a történetekben jutott csekély szerep.

Ha ki a kiválasztott népet az ó-világ egyéb nagy nemzeteivel hasonlítva össze, úgy találná, miszerint az általunk neki tulajdonított világküldetés semmi arányban sincs a szereppel, melly neki a történetek színpadán osztályrészül jutott: annak jó lesz megfontolni, miszerint minél kisebbnek látszik e szerep materialis szempontból fogva fel, annál végtelenül nagyobb volt az általa képviselt és fentartott eszme, mellynek foganatosítása kezdetben kicsi, az éden tetőin fakadt, idővel mindinkább növekedő, s végtére az egész világot elárasztó folyamámá szaporodott forráshoz hasonlólag, nagyszerűségben, fontosságban, kiterjedésben, kihatása- és eszközeiben minden a világ által bámult s úgy nevezett nagy eseményeket olyképen múlja felül miként ég a földet. Minden világi nagyság, pompa, hatalom csak alárendelt dolog az emberiség rendeltetésére nézve. A természet-világ olly nagy, olly szép, olly változatos, s benne az ember, anyagilag tekintve, olly parányi, olly gyarló, olly észrevehetetlen! És mégis szelleménél és szelleme által meghatározott rendeltetésénél fogva ő abban a király, az úr, a közcél mellynek a Teremtő akaratából mindezen nagy dolgok szolgálnak. Nélküle, ezen töredékeny atomocska

nélkül, nincs értelme, nincs hivatása ezen nagy világnak. Ha ki azt hiszi, hogy a hadseregek története egyszerűs mind az emberi-nem története., legyen neki az ő hite szerint. Mi, kik a szellem fensőbb hatalmában hiszünk, melly magának a fegyvereknek is szab törvényeket; mi, kik azon becsületes hitben élünk., hogy a hadseregek teljességgel nem azért léteznek, hogy vakon hódítsanak és öldököljenek, minden hadtest megett egy-egy eszmét pillantunk meg, melly fegyvereit mozgásba teszi, lelkesíti és irányozza. Harczok és háborúk által is elvek vivatnak ki, avagy küzdetnek le „ még akkor is, ha a felek pusztá anyagi indokokból szálltak csataterre. Eszme nélkül vannak rabló csapatok, de nem hadseregek. Quid sunt regna „ sublata justitia, nisi magna latrocinia”* mondja szent Ágoston. És Isten, ezen mindenható szellemi hadvezér, ki a kereszténységet fegyverek nélkül, sőt ezek ellenére hozta le az égből, ez által a szellem minden anyagi hatalom fölötti felsőbbségét kitüntetendő, a csaták kimenetelét mindig úgy intézi, hogy általuk az ő nagy terve szintén előmozdítottassék. S ha Isten a világ-megváltás eszméjét csekély, megvetett, majdnem ismeretlen törzsből virágoztatá ki, s hasonló ismeretlen, megvetett és gyarló eszközök által létesítette az egész világon: nem is említve az erkölcsi congruentiát, melly szerint illő volt „ miként B o s s u e t mondja, hogy az új világosság melly egykor a bálványozásba merült népek szemeit felnyitandó vala, azon helyről áradjon szét az egész világra, a hol mindenkor létezett, — e körülmény épen újabb bizonyása egy részről ugyanezen mű isteni

*) Mellőzvéen az igazságot, mik egyebek az országok, mint nagy latorságok?

voltának, mint a mellynek létesítése — maguk az ellen-
 vetők szerint is — semmi arányban sincs az a körül fá-
 radozók tehetségeivel; más részről pedig Isten azon cso-
 dálatra méltó bölcseségének, melly az anyagi hatalom
 kevélységét épen a kereszt bolondsága által kívánta meg-
 alázni, hogy minél több áldozatba került az önmegetaga-
 dás, az ezt kivívta szellemnek diadala annál tökéletesb,
 annál szembetünőbb legyen. Tegyük fel, zsidók helyett
 Isten a rómaiakat választotta volna nagy eszméjének kép-
 viselőiül: a keresztény religionak elterjesztése a mahome-
 danismus elterjesztéséhez hasonlítandott: holott mi-
 dőn ellenkezőleg ezen emberileg egészen védtelen reli-
 gio, daczára az ellene felbőszített testiségnek, érdeknek,
 hazugságnak., politikának, bölcselkedésnek és hamis ősi
 tekintélynek; daczára a sok kíntások- és üldözéseknek,
 daczára a zsidók iránt uralkodott ellenszenvnek és a ke-
 resztbüntetés gyalázatosságának; daczára az ezen religio
 tartalmazta hittitkoknak, mellyeket eszelőseidül, és a
 morálnak, mellyet elviselhetlenül bélyegeztek; daczára
 végre az ezen religiot hirdetők alacsony származása- és
 tudatlanságának, kiknek egész bölcsesége abban állott:
 hinni egy megfeszítettben; — midőn, mondám, daczára
 mindezeknek, minden fegyveres ellentállás nélkül, ezen
 religio magát az ellenszegülő óriási birodalmat és pedig
 úgy hódította meg, hogy ezen religiot bálványainak le-
 rontásával, isteninek, szerzőjét, szemre egy felfeszített
 zsidót, valóságos Istennek, épen úgy, mint az a zsidó
 szent látnokok által századokkal előbb megjövendöltetett,
 vallaná és hinné; s végre maga e hatalmas világváros az
 általa üldözött egyház nem csak székhelyi központjául,
 de valóságos tulajdonául is válnék: ki nem ismerne mind-

ebben Isten ujjára, ki ne áldaná az isteni gondviselést, mint a melly egy részről mindenhatóságának kitüntetésül, más részről a kevélységnek megalázásaul kicsinyeket választ, hogy megszegyenítse a hatalmasokat?

Bossuet Isten végzetéről, a nemzeteket a keresztnek titka által megtéríteni, mi általán az alkalmazott minden más eszközök tetszőleges erőtlensége- és dicstelenségéről is értethetik, írva — sz. Pál a corinthusbeliekhez intézett első levelének (1, 17—20) classicus helyére támaszkodik, többi között mondván:

„Isten jól ismére az embernek lelkét, s jól tudá, hogy nem okoskodás által kell megsemmisíteni azon tévelyt, melly nem az okoskodás által hozatott létre. Vannak tévelyek, mellyekbe minket a gondolkodás ejt, mert az ember elméje a mély gondolkodás által gyakran megzavarodik: hanem a bálványozás épen az ellenkező által jött létre, az által tudnillik, hogy elfojtott minden gondolkodást, s az érzéseket hagyta uralkodni „, mellyek mindent azon tulajdonságokkal kívántak felruházni, mellyekkel maguk bírnak. Ekképen vált az istenség látható- és anyagivá. Az emberek saját alakukat adák neki, s a mi még becstelenebb volt, bűneiket és szenvedélyeiket is. Az okoskodás soha sem szült illy borzasztó tévelyt. Ez valóságos felforgatása volt a józan észnek, az örülség legmagasb fokáig. Az okoskodás nem gyógyítja meg a bálványozás örülségét. Mit tudtak eszközölni a bölcsészek pompás beszédeikkel, magasztos írmodorukkal s olly mesterségesen összeállított okoskodásaikkal? Plato az ő isteninek hitt ékesszólásával lerontott-e csak egyetlen oltárt is, mellyeken e szörnyeteg istenségeknek áldozatot mutattak be az

emberek? Ellenben vele együtt az ő tanítványai s a századnak minden bölcsei a hazugságnak áldoztak. . .

„Ekképen maga az Isten nyilatkozott a tapasztalás által, miként a bálványozás lerontása nem lehet csupán emberi okoskodás műve. Távol attól, hogy illy bajnak orvoslását reá bízta volna, Isten azt a keresztnek titka által hozta zavarba, s mindent együttvéve, a gyógyszert a bajnak gyökerére illesztette.”

„A bálványozás, ha szorosán vizsgáljuk, eredetét a saját magunk iránti mély vonzódásból vette. Ez találtatta fel velünk a hozzánk hasonló isteneket; azon isteneket, kik valójában nem voltak egyebek szenvedélyeink, gyöngeségeink és bűneink alá vetett embereknél: olyképen, hogy a hamis istenségek neve alatt valójában saját eszméiket, gyönyöreiket imádták a pogányok.

„Jézus Krisztus minket más útra térített. Szegény-sége, gyaláztatja és keresztje, borzasztó tárgyává teszik őt érzékeinknek. Meg kell az embernek tagadni magát, lemondani mindenről, megfeszíteni mindent, hogy őt követhesse. Az ember elszakítva magától, s mindattól, mit romlottsága vele megkedveltetett, képes lesz imádni Istent, és örök igazságát, mellynek szabályait jövőre követni akarja...

„Azon vétkek helyett, mellyeket az emberek isteneiknek tulajdonítottak, minden erény látható volt az Istenemberben; s hogy ezen erények a legvégső kísérletben is kitűnjenek, a legborzasztóbb kínok közt tűntek ki. Ne keressünk többé más látható Istent ezen kívül: Ő egyedül méltó lerontani minden bálványt, s az ezek felett általa nyerendő diadal keresztjéhez, vagyis látszólagos bolondsághoz van csatolva. Mert a zsidók, mondja szent Pál, cso-

dákat kívánnak, mellyek által Isten, nagyszerűen megrendítvén a természetet, mint azt Egyiptombóli kimenetelükkor tevő, őket láthatóan ellenségeik fölé emelje; s a görögök vagy a pogányok a bölcseséget keresik, s a czifrázott beszédek, minő Platóé és Socratesé. És mi, folytatja az apostol, mi a megfeszített Jézus Krisztust hirdetjük, a mi botrány a zsidóknak, és nem csudatény; botorság a pogányoknak, nem pedig bölcsesség; de az igazság ismeretére hívott zsidóknak és pogányoknak Isten hatalmasága és bölcsesége: mert az Istenben a mi bolondságnak látszik, bölcsőbb minden emberi bölcseségnél, s a mi gyöngének látszik, erősebb minden emberi erőnél, íme az utolsó csapás, mellyet gögös tudatlanságunknak tűrni kellett. A bölcsesség, hová vezéreltetünk, olly magasztos, miként a mi bölcseségünk előtt bolondságnak tetszik, s annak szabályai olly nagyszerűek s miként nekünk abban minden eltévedésnek látszik.

„Azonban ha az isteni bölcsesség magában áthatlan reánk nézve, eredményeiben nyilatkozik. Erény nő ki a keresztből, s a bálványok mind lehullanak. Mi azokat a földön látjuk heverni, noha az összes római hatalom által tartattak fön. Nem a bölcsek, nem a nemesek, nem a hatalmasok tevének illy nagy csudát. Istennek műve követőkre talált, s a mit Jézus Krisztus megaláztatása által kezdett, tanítványainak megaláztatása által végezte be ... Az apostolok és tanítványaik, a világ söpredéke s törpesége, emberileg tekintve őket, legyőztek minden császárt és minden birodalmat. Az emberek elfeledék a teremtést, s az Isten megújítja azt, egyházát a semmiségből vonván elő, mellyet mindenha-

tóvá tett a tévely ellen. Ő a bálványokkal együtt megszégyenített minden emberi nagyságot, melly azokat védeni merészelt, s olly nagy művet vitt végbe, mint mikor a világot teremte szavának pusztá hatalmával.” *)

*) Discours, stb. II. part. XV. eh.

Jegyzetek a 8-dik §-hoz.

A nehézség, mely a zsidó nép látszólagosan csekély történeti szerepéből keletkezik, alapját a világ azon gondolkozásmódjában találja, mely legfőbb nagyságnak azt tartja, a mi magában nem az. A világ bámulja a nagy harczy győzelmeket, az ezek folytán népek és nemzetek felett kiterjesztett uralkodást, a virágzó kereskedés és ipar által felhalmozott kincstömeget, a tudományos és művészi lángelmék által létesített nagyszerű fölfedezéseket és műveket, szóval mind olly dolgokat, mellyek magokban jók, becsesek és dicsőségesek ugyan, ha tudnillik minden erkölcsi szennytől mentek: de az emberiséget, sem egyenkint, sem egyetemesen nem üdvözítetik. Mindezek a földi élet kényelmeit, örömeit, becsét nevelhetik, de egyetlen-egy bűnt sem törölhetnek el, egyetlen-egy bukott lelket sem válthatnak meg. Mind e dolgok elmúlnak: a lélek pedig élni fog; s mit használt neki, ha itteni éltünk rövid perczekre bírta az egész világot, s annak minden dicsőségét: de magában égető sebekben szenvedett, s velők együtt költözött a másik világba? A jelen világ mulékony ajándok, mellynek csak azért van értéke, mert lépcsőül szolgál a másik világba. Megváltásra és üdvezítésre mindenkinek van szüksége: s a valódi világ-eszme csak az, melly erre módot nyújt, s kimutatja az utat. A többi mind csak mellékes és alárendelt kor- és helyi tünemény, melly a legfőbbel, a teremtés céljával csak amaz eszme által áll összeköttetésben. Ha tehát a zsidók, kik az ó-korban a világmegváltási eszmét képviselték, nem voltak anyagilag véve a világ urai: annál bámulatosabb dolog, hogy azt csekély, megvetett körükből erkölcsileg az egész világgal legfőbb törvényül elfogadtathatták. Minden nemzet valódi nagysága, dicsősége és érdeme arányban áll a szolgálatokkal, mellyeket ők a világmegváltás munkájának tettek. Mert épen az a legcsudálatosabb dolog, hogy

a földi polgárisodás is csak kapcsolatban e megváltási eszmével tenyészik, s mindaz, mi amaz eszmét előmozdítja, lendít a polgárisultságon is, ellenben a mi azt gátolja, hátráltatja ezt is. A régi világban a rómaiak a görögöktől, a görögök az egyiptomiak- és phoeniciektől; ezek pedig a többi polgárisult népekkel azon közös ősatyáktól tanultak, kik a megváltási eszmét a hozzá szükségképen csatlakozó tanokkal magától az Istentől kapták. Innen a mythologiák és vallási mysteriumok és bölcselmek bibliai alapja. A keresztény korban pedig, melly népe vagy nemzete a világnak bír valamelly, emberséges szempontból annak nevezhető miveltség- és polgárisultsággal a ker. népek- s nemzeteken kívül? A világmegváltási eszme ugyanis egész rendszere a tanoknak, mellyek a szellemi világ titkait tárják fel előttünk; s a ki egyszer ezek ismeretére felképesedett, annak lelki tehetségei már eléggé kifejtvék, hogy a természeti világ rejtélyeibe is pillantást vethessen. A ki önmagát ismeri, az ezen önismeretben már kalauzzal bír az emberi ismeret minden más régióihoz. A világ a szellem concretioja: ki tehát a szellem titkaiba hatott, az művei titkához is bírja a kulcsot. Mert kell, hogy a szellem tudja a törvényeket, mellyek szerint alkot, s ismerje az arányokat, mellyekbe műveit foglalja, így függ össze a világmegváltás eszméjének haladása és tökéletesedése minden más emberi ismeretek haladása- és tökéletesedésével, s így szüli az egyházi társadalom szerkezetének tökélye és boldogító természete minden más társadalmi szerkezetek tökélyét és boldogító befolyását is. Többiben bizonyos, hogy a bukott ember csupán és egyedül megalázás által emeltethetik fel; meg kell benne alázni azt, a mi által bukott, hogy az, a mi így megbukott, újra fölegyenesedjék. Innen a kevélység, innen az érzékiség, innen a hiúság megaláztatása, mellyet a kereszténység eszközöl, midőn azt erkölcsileg egy megfeszített lábainál kényszeríti a bűnbánó ke-sergőként porba omlani.

9. §.

Isten az erkölcsi természet erőszakolása nélkül és mégis csalahatatlanul hajtja végre tervét.

Valaki még azt vethetné ellen, hogy, ha tudnillik úgy van a dolog, a mint mi állítjuk; ha nevezetesen egy változhatlanul megállapított isteni terv szerint foly-nak le kezdettől végig az emberi-nem viszontagságai, — mi az erkölcsi szabadság romjain a gondviselést mint fatumot, vagy inkább a providentialis kényszerűségnek egy bizonyos nemét állítjuk fel, következésképen, a mit egy kézzel építettünk, azt a másikkal lerontjuk.

Azonban a történet, mellyből Isten megváltási ter-vét tanuljuk ismerni, egyszersmind azt is tanúsítja, hogy Isten a helyett, hogy tervének foganatosítására bármikor is kényszert alkalmazott volna, inkább a lelkismerethez fordult, erkölcsi indokokat állítva elő, mellyek a meg-győződésnek szent malasztjával találkozó fonalán vezes-sék vissza hozzá a tőle elpártolt embert. Négy ezer évig tartott az előkészület, melly alatt a kiválasztott nemzet, habár történeti léte, úgy szólván, folytonos csuda volt, pártütése által nem egyszer adá szabadságának gyászos bizonyítványát, míg a többi nemzetek magukra hagyat-va, változatos irányban saját útjaikon haladtak. E rop-pant, minden halandó erőt felülmúló előkészület bizo-nyára a legkiáltóbb jelensége annak, hogy a Teremtő,

ki különben művét egy szempillantás alatt létesíthette volna, az erkölcsi természet kímélése végett annak valószínűségét bizonyos időhöz kötötte, melly alatt tudnillik mindazon okokat kifejthesse, vagy kifejleni engedje, mellyek a szabad embert, értelme- és akaratjára hatva, egykoron önszántából a kereszt tövéhez vezéreljék.

Várákozott nevezetesen, miszerint a Megváltónak szüksége minden éghajlat és kormányforma alatt, minden vad és művelt állapotok között, egyiránt nyilatkozó általános történeti ténynyé fejlődnek ki, s annyi századok és annyi különféle nemzetek egyhangú bizonyítványa által, melly mainap is mindenütt ugyanaz, a hol Krisztust nem ismerik, vagy megszüntek ismerni, — eziránt minden kétség eloszolnék, így vétetett eleje azon ellenvetésnek, mellyet a hitetlenek, ha Krisztus mindjárt az első ember eleste után valószínűsíti megváltási tervét, sikerrel tehetek volna: hogy tudnillik az emberi ész és tehetőség maga magának váltig elégséges lévén, mire való volt Istennek természetfölötti módon is közbenjárni. Sikerrel mondom azért, mert mi híjjával a negyven százados tapasztalatoknak, híjjával egy olly időnek, mellyben a kizárólagosan saját természeti tehetségeire szorított ember szellem-erkölcsi képességének próbáját adhatta volna, az ellenkezőt a közbejött megváltási tényből ugyan következtethettük, de általános, az egyetemes tapasztalásból felmerülő történeti tényül azt soha be nem győztük volna.

Várákozott továbbá, mert isteni fiát a világba küldvén, gondoskodnia kellett, hogy ő magával hozza a szükséges bizonyítványokat, mellyek magasabb eredete és fensőbb küldetése mellett bizonyosságot tesznek. Ide tartoznak különösen a csudák és jövendölések. Az ó-szövet-

ség, melly egészben véve is csak képes ábrázolata, vagy mint szent Pál mondja, árnyéka azoknak, mik az újban felderítetteti fognak, folytonos lánczolatát tünteti fel az egymást felváltva követő és mindig határozottabban kifejezett jövendöléseknek, mellyeknek illy roppant terjedelemben, minden irányban és ugyanazon-egy célrai bámulatos teljesedésök Istenre mint eltagadhatlan szerzőjökre utal. És a jövendölések ezen lánczolatának kifejtése csak időben történhetett meg, miután csak is teljesedés által, melly a bekövetkezett eseményekben tűnik ki, nyerne bizonyító erőt — A csudákat illetőleg pedig, bizonyára szükséges volt, hogy Istennek az ember erkölcsi meggyőzésére célzó bölcsesége, Krisztusban azoknak teljét, mellynek elismert hitelességétől minden egyebeknek hitelessége függ, egy per eminentiam történeti korszakra tartsa fen, miszerint a hitetlenek ne mondhassák, hogy ezek is, mint ugyanazon-egy rege-kornak szülöttjei azon mesék sorába tartoznak, mellyekkel a népeknek képzelő tehetsége a mythológiát gazdagította. Augustus korában a pogány civilisatio tetőpontját érte, a tudományok és művészetek világszerte műveltettek, a bölcsészet kendőzetlen tárta fel kebelét, s maguk az allegóriák s mythusok béltartalmának fürkészésére is vállalkozott; a történetírás pedig a valónak a mesétőli megválasztására kritikai szabályokkal volt ellátva. Egy illy korban egészen új meserendszert rögtönözni, annak támogatására ismét csak meséket koholni, s mind a kettőt daczára annak, hogy nem tetszett, a világgal minden különbség nélkül igazság gyanánt elfogadtatni, — teljes lehetetlen: nem csak azért, mivel a mythikus vallásrendszerek nem rögtön, hanem csak fokozatosan és századokon keresztül

folytatott hozzáadás által szoktak kifejteni, hanem és főleg, mert az emberek, kik a mesék bölceleti fejtegetését kísértették meg, bizonyára eléggé érettek voltak, hogy a csuda-eseményeket is, feltéve, hogy koholtattak volna, vak értékökre leszállítsák. Valamint tehát Isten akarta, hogy midőn az ő egyetlen fia eljövend, elegendő világosság legyen a világon az ő világosságának megítélésére: úgy akarnia kellett egyszersmind, hogy az okerőknek telje a pogány míveltség napjának épen déli verőfényénél tárassék fel, miszerint annak világánál egyszer való dia - kul felismertetvén, történeti igazságuk többé kétségbe ne vonattathassék, következésképen bizonyító erejükben minden más korszakok is megnyugodhassanak.

Minderre, mint kiki első pillanatra belátja, a kényszerűség esetét téve fel, természetesen semmi szükség nem volt. Egyébként is, különösen a csudáknak csak is ott van értelmök, hol szabad erkölcsi világ létezik, melyet azok által egy fensőbb isteni, tehát kötelező nyilatkozatról kell meggyőzni. Ha mindenek szükségképen, úgy egyszersmind hibátlanul is folynak; s ez esetben áll, mit a hitetlenek ellenvetni szoktak: hogy a csudák, ha valók lennének, csak azt tanúsítanak, miszerint Isten a teremtésben hibákat követett volna el, mellyeket később illy rendkívüli közbejárással, mintegy foltozva, kell kiigazítania. De feltéve egy szabad erkölcsi világot, kiki belátja, hogy annak véges polgárai részéről eltérések lehetségesek, mellyeket Isten nem gátolhat, hanem erkölcsi természetökön erőszakot teve. Ez esetben tehát fel-fogható, hogy a szabad akarat visszaélése által a világba hibák, tudnillik tévek és bűnök csúszszanak be, — s ekkor, hogy a teremtés célját érje, Isten csudák által is

közbejárjon, nem ugyan az ő saját, hanem a teremtményei által elkövetett hibáknak megorvoslásául.

Végtére Krisztus urunk maga, habár ismételve kifejezte az Atyávali egyességnek szükségét, s ezen egyességet lehetetlennek mondaná, Istennek az embert hozzá vonzó malasztja nélkül, — e tekintetben az embert a szőlővesszőhöz, magát pedig a szőlőtőhöz hasonlítván, hogy valamint a szőlővessző nem hozhat gyümölcsöt, hanem ha a szőlőtőn, úgy az ember is, hanem ha ő benne megmarad: mégis más részről megfeddi Bethsaida és Korozain városokat, hogy ha azon jelek, mellyeket szemök láttára rnívelt, Tyrus- és Sidonban történnek, ezek régen por- és hamuban poenitentiát tartottak volna; és Jeruzsálem végelpusztulását jövendölve, az iszonyú ítéletet azzal indokolja, mivel, úgy mond, nem ismerte meg látogatásának idejét. És az egyház kiküldetvén a világba tanítani minden nemzeteket, a Szentlélek által vezéreltetik ugyan: de a tév és bűn elleni folytonos, gyakran a legnagyobb szenvedésekkel párosult küzdelmei, a megtérésnek ezek közepette csak fokonsint előhaladó munkája, valamint a kebelében korról korra megújuló szakadások, pártütések és eretnokségek is, mit bizonyítanak egyebet, mint hogy az embert üdvezíteni akaró Isten a szálakat ugyan mind kezébe adta, de azoknak, mint egyetlen mentő táblának a szenvedett hajótörés után megragadását, mindenkinek szabad elhatározására bízta.

Az előrelátó és mindenhatólag intézkedő gondviselés fogalmából felmerülő ama nehézséget észrevette már sz. Ágoston is, ki Isten városáról írt felülmúlhatatlan könyveiben egy szakaszt Cicero azon állításának megczáfolására szentelt, melly szerint ezen bölcs, hogy az emberi

akarata szabadságát s vele az erkölcsi rendet megmentse, tagadta Istenben az előrelátást, mint a mellyet megengedve, nincsen helye a szabad elhatározásnak, mindenképpen szükségképpen akként történvén, mint Isten azt előrelátta. Mi e nehézség bővebb megoldását a dogmatikusokra, mint a kik egy részről az Isten előrelátása és malasztja, más részről az ember szabad akarata közti viszonyt ex professo tárgyalják, bízva — részünkről röviden és csak annyit jegyzünk meg, mennyit felállított elveink öszhangzatos kifejtése okvetetlenül igényel.

Senki sem fogja kétségbe hozni, miszerint mi magunk is e vagy ama felebarátunkról bírt lélektani ismeretek után nem egyszer előre tudjuk, mint fog ő e vagy ama körülményekben cselekedni, a nélkül, hogy így cselekedvén, ő erre általunk előretudásunknál fogva kényszerített volt. Már a mi bennünk korlátolt, feltételes, s így csalatkozhatóság veszélyének kitett tehetség, az az Istenben abszolút tudomány. Az eredmény azonban a szabad elhatározást illetőleg mind a két esetben csak egy, nyilvánvaló lévén, hogy nem az előismeret határozza meg az akaratot, hogy így vagy amúgy cselekedjék; sőt inkább a szabad akaratnak bekövetkezendő maga-elhatározása, melly minden előismeret nélkül is bekövetkezett volna, kényszeríti az előrelátó értelmet, hogy azt így, a mint tudillik történni fog, előrelássa. Az előrelátás ezen adomány előnyeit felhasználva, a történendők folyamára irányadó befolyással lehet ugyan, de nem az által, hogy valakinek akarata így vagy amúgy erőszakolja, hanem inkább azon czélszerűen közbeszótt incidensek által, melyek különben az okok és okozatok rendszeréből kimaradnak s most a szabadon cselekvő és az előrelátás kö-

vetkeztében erre felhívott okosság által abba közbefonva, a dolgok menetén fordulatot tesznek. A hadvezért értesítik kémjei, hogy kém érkezik táborába az ellentáborból. Ő az előintést intézkedés tételére használja fel, a kém elfogatik, iratai kézre kerülnek, az ellenség terve elárultatik, s ennek következtében seregei szerteveretnek. A hadvezér itt előre tudta, hogy kém küldetett ki, de sem a küldőt sem a küldöttet nem kényszerítette, hogy magukat ekként veszélynek kitegyék. Isten, ezen midentudó hadvezérnek, ki öröktől fogva mindeneknek, ámultaknak, jelenlevő — és következendőknek együtti legtökéletesebb ismeretét bírja, oeconomicusaija, mellyet tervének kivitelére felhasznál, abban áll, hogy egy részről, midőn tudnillik mindentudásánál fogva szükségét látja, egészen rendkívüli és természetfölötti tényekkel áll elő, miszerint az emberek, kik őt testi szemeikkel nem láthatják, ezen látható tények által közvetlen tevékenységéről s így valóságáról meggyőződjenek, tehát irányábani engedelmségük valamint kötelező, úgy indokolt is legyen; más részről pedig malasztja által a szív- és lélekhez fordul, épen azt eszközölve láthatatlanul, mit például a szónok láthatólag, tudnillik érzékek alá eső szavalaival eszközöl, midőn ékesenszólása által hallgatóit tette buzdítja fel, mellyre azok ezen ékesesszólás nélkül magukat soha el nem határozták volna. Isten tehát belülről szent malasztjának kiárasztása, külről tények, csudák és jövendölések által hat az emberek értelme- és akaratjára, — mint azt mindkettőt sz. Pál megtérésében bámulatosán egyesítve találjuk. A malaszt hasonlít a szeretet titokteljes rokon-szenvéhez, melly lényt lényhez csatol, s kettőben egy akaratot teremt; a tények hasonlítanak a nagy férfiak nagy tettei-

hez, mellyek fensőbbsegöket tüntetve ki, tekintélyek alá bizalmi megnyugvással hajlítják a nagy tömegeket. Mind kettő hat, sikerrel hat, de nem erőszakol. — Akarta ugyanis is a véghetetlen bölcs és véghetetlen igazságos Isten, hogy az embereken segítve legyen, a nélkül azonban, hogy őket mindannak szabad teljesítésétől felmentené, mi így felsegített tehetségöktől kitelik. Valamint tudnillik a színek a nap sugáriban vannak; de hogy halandó szemeinknek feltűnjenek, és miként feltűnjenek, az a visszaverő tárgytól, és nevezetesen annak szervezetétől függ: úgy a malaszt is az Istentől vagyon, de hogy általa az ember onnan felülről az örök életre átszellemüljön, elfogadó, hódoló és közremunkáló lélek-akarattal kell itt alant mindenikünkben, a ki tudnillik erre érett koránál fogva már képesnek ítéltetik, — a kisdedeknél szabadságról kifejtett értelem hiánya miatt úgy sem lehetvén szó, — találkoznia; és valamilyen a plánta a Teremtő által belezárt önerejénél fogva hajt, nő és csírázik ki, de hogy nőhessen, hajthasson és csírázhasson, felülről éltető világosságra, melegre és harmatra van szüksége: úgy az okos akarat is önmagától határozza el ugyan magát a jóra, de hogy azt tehesse, Isten szellemi értelemben vett világossága, melege és harmatja, tudnillik igazsága, szeretete és malasztja által kell termékenyíttetnie. És ennyi e helyen elég egy részről a megváltó Isten és más részről az ezen megváltást szabadon elfogadó és magában kiképező ember közötti viszonynak olyképi meggyeztetésére, hogy annyira, a mennyire szükséges, beláthassuk, miszerint sem a terve valóítására csalhatatlanul törő isteni gondviselés nem veszi el az emberi akaratnak erkölcsi szabadságát, sem viszont ezen szabadság nem korlátozhatja annyira az Istent, hogy a jövődő dol-

goknak tudását az elhatározás contingentíája miatt tőle Ciceróként eltagadni kelljen. Hogy ő a jövő esetleges dolgokat látja, és ezen előlátáshoz képest intézkedik nagy tervének foganatosítására, azt teljesezésbe ment nagyszerű jövődőlései által mutatta meg; hogy pedig ezen előrelátás miatt akarati szabadságunk nem szenved, és nem szenvedett, azt mindenkinek öntudata s a történetben előforduló számos ellenszegülési példák bizonyítják. Hasonlólag, hogy az embernek a megésés után felvilágosító és erősítő, rendkívüli isteni malasztra van szüksége, azt ismét mind ugyanazon egyéni öntudat szellemerkölcsi gyarlóságunknak eleven érzete, mind pedig a nemzetek története azon kétségbevonhatlan tanuságtétele által, hogy ezek magukra hagyatva, vagyis az isteni gondviselés csak rendes köztörvényei alatt, a kijelentés jótéteményének megvonásával, élve, — ez állapotukban sem a tévelyt sem a bűnt soha és sehol legyőzni nem bírták — minden kétséget megszüntető világosságba helyezi: de mindkettő és ugyanazon módon kétségen kívül helyezi egyszersmind azt is, hogy habár ama malasztnak valóságos megadásáról, nekünk Krisztusnak, Isten szentjeiben annyiszor csudálatosán beváltott, különben is csalhatatlan szava kezeskedik, az mégis szabad elhatározásunkon soha erőszakot nem tesz. Valamint tudnillik mindama malaszt mellett a küzdelem mégis soha ki nem kerülhető, s e nélkül nincs érdem, tehát boldogság sem: úgy viszont e küzdelemben a malaszt a győzelemre mindig elégséges, de nem ollyas módon túláradó, hogy kényszerítene. Ugyanazon sz. Ágoston, a ki mondotta: Si potuerunt hi et hae, quare non tu Augustine? *) —

*) Ha teheték ezt ezek és amazok, miért nem te, Ágostonom

mondotta egyszerismind: Qui te creavit sine te, non te salvabit sine te.*) Különben is bizonyos, hogy a kényszerűség rendszere valamint nem felelne meg az Isten véghetetlen bölcsességének, mint a mellynek fogalma követeli, hogy a teremtett lények általa, egészen természetökhöz képest kormányoztassanak, s ennél fogva magának az anyagi világnak alakításában is azon módon járt el, hogy a természeti erőket működni hagyva, ezek szabatos játéka által fokozatos fejlődéssel hozná létre mindazon változásokat, mellyek a világnak jelen rendjét eredményezték: úgy viszont az elkölcsi természetén, szabadságának elvesztése folytán, elkövetett minden erőszak, azt mint illyet megsemmisítette, s ezzel magát a teremtés czélját, melly a megismert Teremtő dicsőségének szabad zengedezésében éri el teljfokát. — ellenkező esetben elégséges sőt ezélszerűbb leendvén, okos lények helyett merő gépeket teremtenie, — meghiúsította volna.

*) A ki teremtett nélküled, nem üdvezítend nélküled.

Jegyzetek a 9-dik §-hoz

I. Ismételve szólottunk a pogány nemzeteknek Isten általi magukra hagyatásáról: e kifejezés azonban nem arra értendő, mintha Isten, ki egyiránt hozza fel napját a jókra és a gonoszakra, és esőt ad az igazak- és nem igazaknak, gondviselő kezét rólok egészen levette volna, mi megsemmisítésökkel egyet teendett. A fentartás és gondviselés azon rendes jótéteményeiből, mellyekben az egyetem minden lényei természetökhöz képest részesülnek, ők sem zárattak ki. Szent Ágoston Isten városáról írt könyveinek egyik leggyönyörűbb szakaszában (lib. **XXV.** cap. **XXIV.**) azon javakról értekezik, mellyekről a Teremtő a jelen, habár kárhozat alá vetett életet is megtöltötte, s a melly javak élvezetétől bizonyára a pogány nemzetek sem voltak kizárva. A magárahagyás tehát csak a kijelentés azon kegyelmének, mellyben a zsidó nemzet részesült, közvetlen megvonására vonatkozik; e nemzetek Krisztusig azon állapotban maradván, mellybe általán az ember az eredendő bűn által és után esett, a nélkül, hogy Isten természetfölötti és rendkívüli módon ebbéli sorsukon segített volna. Arról, hogy miért választotta ki Isten különösen a zsidó nemzetet ezen különös gondviselésének tárgyául, és mi czélből vonta meg a kegyelmet a többi nemzetektől, szólottunk már fölebb.

II. Az e §-ban mondottakból világos, hogy mennyire alaptalan azok hiedelme, kik azt tartják, mikép mindaz, a mi történik, jó, mivel, úgy mond, mindez az Isten czélját mozdítja elő, s annak elővitelére szolgál. Ez annyiban, a mennyiben Isten még a rosszat is a maga örök tervére felhasználni tudja, igaz: ez azonban koránsem a rosszat cselekvőnek, hanem a világot kormányzó Isten bölcseségének valamint műve, akként érdeme

is. A bűn soha sem szűnik meg bűn, e így kárhozatos és büntetésre méltó dolog lenni azért, mert azt egy más okos és bölcsen gondolkozó a jóra is felhasználni tudja. A kereszténység eddig mindig azt tartotta: hogy mentve a bűnöst, kárhoztassuk a bűnt: e rendszerben ellenkezőleg a bűnöst elítélnők, bűnös tettét pedig jónak ismernők el.

10. §.

Isten terve a rossz ellen van irányozva, mellynek titkát a bölcseknek megfejteni nem sikerült.

A megváltás tulajdonképen természetfölötti legyőzése a rossznak, Istennek a bűnért szolgáltatott elégtétel, melly nélkül nincsen bocsánat, s a megesett embernek ollyképeni helyreállítása és felszerelése által, miszerint a pokol hatalma alól felszabadíttatván, a harczot ellene és Isten mellett, saját örök és ideiglenes javára, mindvégig győzedelmesen kiállhassa. A megváltás isteni tervének tehát a történelemben ellenében áll a rossznak azt gátolni törekvő hatalma, mi az itt alanti életet folytonos harcz és küzdelem színterévé változtatja. A küzdelem nehéz, fárasztó s nem egyszer szinte elcsüggesztő a jókra nézve, — de Isten segítsége mellett mindig a jónak a megváltás ügyét előmozdító győzedelmével végződik. A jónak korszakonként aratott ezen újabb és újabb diadalai a megváltást mindig előbbre és előbbre viszik, nagyobb és nagyobb terjedelemben valósítják: s ebben áll tulajdonképen az, mit a bölcsek és történetírók az emberiség haladásának szeretnek nevezni, — egyetlen eset, mellyben e szónak teljes értelme van, valamint a megváltás azon egyetlen alap, mellyen minden igaz emberi műveltség gyökeret verhet, s tova fejlődhetik.

A rossznak eredete egyike a legnehezebb kérdéseknek, melyet egyetlen bölcselkedő sem vala képes eddigelé kielégítőleg megoldani. Vannak, kik azt tartják, hogy az ember természeténél fogva jó, s csak a társadalmi visszás állapotok és viszonyok képezik őt rosszszá. De miután a társadalom emberekből áll, ha ezek természetüknél fogva jók, honnan ezen társadalmi visszás állapotok, a rossz törvények, a hibás nevelés, a ferde szokások, szóval azon társadalmi bűnök, mellyek, midőn rosszat eszközölnek, maguk se létesültek egészen ok nélkül?— Mások tagadják a rosszat mint illyet, s azt, mit rossznak nevezünk, csak relatív fogalomnak veszik, melly mint ellentét az egésznek rendszerébe csak úgy szükséges, mint árnyék a világosság s az eltaszító a vonzó erő mellett. Azonban bármennyire igaz lenne is ez a physikai világot illetőleg; sőt bármennyire igaz legyen az erkölcsi világban is, hogy nincsen ollyas rossz, mellyből Isten, nem a tév és bűn lényegének elváltozása, hanem kihatásainak bölcs felhasználása által némi jót nem hozhatna ki: hiszen az apostol szerint: oportet et haereses esse, — és Isten a népeket magukra hagyva, tévutakon engedé járni, mert kiirthatlan betűkkel kellé annak a történetekbe vésetni, hogy az emberek maguk által boldogok nem lehetnek. Azért éneklí az egyház is boldognak az első ember bűnét, melly az egész emberi-nem elkárhozása vala, mert Krisztusban isteni megváltóra talált. O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem! *) Mindamellet min-denkinék belső erkölcsi érzete első pillanatra megmondja, miszerint az, mit mi a szellemi világban rossznak nevezünk,

*) Ó szerencsés bűn, melly illy Megváltóra érdemesítették!

s minden egyéb rossznak kútfeje, forrása és oka, teljességgel nem hasonlítható az anyagi világban fenálló azon ellentétekhez, melyekre amaz elmélet felállítói hivatkoznak, vagy hivatkozhatnak. Az erkölcsi világban is vannak ellentétek, mint midőn például az atya bünteti gyermekét, kit szeret; midőn nélkülöz valaki maga, hogy másokkal jót tehessen; midőn sanyargatásoknak veti alá testét, hogy szellemi erejét nevelje; midőn feláldozva magát, a kínok útján boldogságot keres, stb. De valamint az anyagi világban ama vonzó és eltaszító erő magában csak egy, mellynél fogva minden egyes, bármi parányi atomocská olykép közeledik a másikhoz, hogy egyedi lételet bizonyos távolságban megállapodván biztosítsa, mi által a testeknek nemcsak alkotása, hanem az űrben azon concentricus elosztása is, melly a dynamicus egyensúlyt s a világ-rendet eredményezi, eszközöltetik: úgy az erkölcsi világban is minden felhozott s egyéb még felhozható ellentétek szintén csak ugyanazon okos és munkás szeretet egyetlen törvényének kifolyásai, melly, hogy minden egyes szellemeknek a szellemi világ központja körüli, mint kell, egyesülését, vagyis az erkölcsi világ-rendet eszközölje, az önzésnek határokat szab, s tulcsapongásait gyakran fájdalmas megszorítások által is fékezi. Tegyük fel azonban, hogy az anyagi világban a kérdéses, úgy nevezett ellentétek, a harmonicus egyensúly korlátait szétrobbantva, egymás fölé kerekedjenek, s az árnyék például eloltsa a világosságot, a vonzó erő pedig egy tömegesült csomóba s végre egyetlen atomba szorítsa össze, vagy ellenkezőleg az eltaszító erő elemi porocskákra szétszaggassa a testeket, az így szétszaggatottakat a nagy mindenség űreiben végtelenig űzve, stb.: valljon ezt is csak relatív ellentétnek

fogják-e bölcseink venni, melly az egésznek rendszerében szükségeltetik? Hiszen ez az anyagi világnak épen szétbomlasztása, és feltéve, hogy nincs, ki a kellő arányt közöttök visszaállítani bírja, örökös szétbomlasztása, vagyis ha úgy szólni szabad, a physikai élet és világ halálthozó (vagyis olyan, millyen az erkölcsiben az eredendőnek nevezett) bűne fogna lenni. Pedig Archimedes monda, miszerint, hogy ezt végbevigye, nevezetesen hogy e világot kis ujjával kiemelje, csak talpalatnyi kis térre van szüksége, mellyen azon kívül megállhasson. — S mi egyéb történik az erkölcsi világban, mellynek törvénye a szeretet, s mellyben ennek értelme szerint az egyes szellemek Istenhez és általa a szeretet minden más méltó tárgyaihoz akként csatlakoznak, hogy személyességöket mindamellettt kivüle is megtartsák, — mi egyéb történik mondám, ha feltéve az önzés a szeretet törvényen kívül helyezkedik, annak természetes, mert a szellemi világ lényegén alapuló rendszerét megszagatja, s az örökkévaló és szükséges központon kívül, melly ennek nemcsak egyetlen egyesítő és összetartó kapcsa, hanem egyszersmind éltet adó napja is, más központokat keres: mellyek, midőn pályáját ezer meg ezer ellenkező irányban ragadják, minden erejét folytonos összeütközésekben és tévkalandokban merítik ki: hogy azontúl, ha akarná is, magát az örök rend színvonalára visszaállítani ne bírja, s így rendeltetéséből kiesvén, a Teremtő által szabályozott szeretetnek boldogsága helyett, mint a pártütését megtorló örök igazság élő anthemája, szétszagatottságának méltó kárhozatát arassa jutalmul? Mindenek tudnillik, magukat a kérdéses ellentéteket sem véve ki, törvényeknek vannak alávetve, mellyek a rend, egység és élet fentartásául,

működésüket, annak körét és határait megszabják. Nem lehet tehát a rend, egység és élet szükséges feltétele az, a mi közbejövén, szükségképen annak ellenkezőjét vonja maga után: vagyis törvénszegés nem lehet a világ törvénye.

A történet bizonyára nem egy példával szolgál, mellyből megtanulhatjuk, hogy miként az anyagi világ rendjének megzavarására elég, ha azon kívül csak kis talpalatnyi tért foglalhatnánk el: úgy az erkölcsi világban is többször egy, magában csekélynek látszó bűneset elégséges, hogy egész országok és birodalmak rettentő dudások és felforgatások színhelyévé változzanak. *)

*) Nem szükség mondanom, hogy valamint minden hasonlatosságra, úgy különösen azon párvonalra nézve, melly itt az anyagi és erkölcsi világ közt huzatott, áll a latin közmondás: *Omnis similitudo claudicat*. Ha van is a két világ között némi analógia, hiszen mindkettő ugyan-azon egy Teremtő gyermeke, s egyik a másika miatt van teremtve, — más részt mégis ki nem látja, milly lényeges különbségnek kell létezni egy részről a fizikai, az erőszak törvényének alávetett, más részről pedig az erkölcsi világ között, mellynek létfeltétele a szabad akarat? — Az anyagi világban akként vannak mindenen súlygyenbe hozva, miszerint a nehézkedésnek bárhol az egész egyetemben legkisebb akár súlyosítása, akár meggyengítése az egésznek minden részeivel összezavarodását vonná maga után; míg az erkölcsiben az elkövetett bűn különösen csak az azt elkövető szellemeket, vagy ha az elkövető okos állat, vele a tőle testileg származottakat helyezi az erkölcsi rendes életen kívül, — minden egyebeket, akár az égben akár az ég alatt, kik a törvényben állhatatosak megmaradtak, érintetlenül hagyva. Úgy szintén Istennek csak egyetlen akaratintésébe kerül, s az összezavarodott anyagi világ azonnal előbbeni rendmenetébe tér vissza; ellenben az erkölcsi világban a

Az ellentétek szükséges voltából levont okoskodás minden esetre elég súlylyal bírna a bűn exculpatiojára, ha ezen okoskodás szerzői bebizonyíthatnák, hogy az, mint szükséges erkölcsi ellentét, egyszersmind az erkölcsi természet szükséges járuléka is. Azonban valamint az erkölcsi szabadakaratnak a vétkezhetés nem kiegészítő fogalmi része, vagyis a szabadakarat mindig szabad marad, ha önmagától, minden bel- és külkényszer nélkül határozhatja el magát a jóra, ha mindjárt, mint például a legtökéletesebb akarat, az Isten, nem is határozhatná el magát a rosszra: úgy az erkölcsi természet és erény is ilyen marad, ha mindjárt a bűn mint ellentét nem is követi azt tetteleg, sőt inkább akkor van rendes természeti állapotában, ha attól egészen mentnek találhatik.

A kérdésben forgó okoskodás tudnillik elménk azon korlátozottságából származik, mellynél fogva a dolgokat inkább azon (negatív) oldalról vagyunk képesek megkülönböztetni: h o g y a z o k m i k n e m ; semmint a (pozitív) ellenkezőről: h o g y t u d n i l l i k a z o k m i k ? S így történik, hogy a felfogásunkat könnyítő ellentéteket e dolgok nem csak a velők gondolatilag szembe tett, hanem lételileg is szükségkép összekapcsolt járulékeinak képzeljük akkor is, midőn azok tényleg csak mint korlátolt ké-

megszaggatott rendnek azokra nézve, kik azt megszággatták, visszaállítása megváltást igényel, mellynek módját és feltételeit csak Isten, ki annak szerzője és ura, következésképen egy maga tudja, milly feltétel alatt bocsáttathatik meg a bűn, a nélkül, hogy az igazság szenvedne, határozhatja meg. Hogy azonban a physikai rossz az erkölcsinek következménye, kiteszik onnan, mert amaz ezért van teremtvé: ha tehát ez ép és egészséges, amannak is annak kell lennie, és viszont.

esség mellett történhető és történő esetlegességek merülnek, és merülhetnek fel. A negatívok, miként a semmi, nincsenek teremtve: de támadhatnak a positivum által akadályoztatása- vagy kifosztásából. Ily akadályoztatás vagy kifosztás lehet természeti szükség, a természeti dolgok mivoltának, a rend és törvényeknek eredménye, mint az éj, árnyék, stb. melly esetben az nem csak nem rossz, hanem mint a létrend egyik feltétele még jó is; de lehet természeti rontás, a természeti rend feldúlása is, mint például a kicsapongás általi élet-kimerültség, stb. melly aztán szabadakaratilag elkövetve beszámítás alá eső rossz cselekedet, vagyis tulajdon nevéen bűn.

Belátták ezt minden régi bölcsek, s ennél fogva más magyarázatokhoz folyamodtak. Zoroaster kettős istenséget, mellyek egyike (Ormuzd) a jót, másika (Ahriman) a rosszat műveli, fogadott el. Plató s vele sok mások az öröktől fogva való Isten mellett hason öröklétű őanyagot vettek fel, mellynek rendbeszedését Isten mint valami architectus megkísértette ugyan, de vele mint léte nézve tőle függetlenül, egészen nem bírván, azt tökéletesen el sem rendezhette, s így számos hiányokat hagyott hátra. Aristoteles azt vélte, miszerint Isten a kis dolgokkal nem gondol, mellyek e szerint magukra hagyatva tökéletlenek maradtak. A stoicusok fatum alá vetettek mindeket, mi ellen maga az Isten, mint annak szintén alávett sem tehetvén semmit, — szenved a többivel együtt, stb. stb.

11. §.

A rossz eredetének egyedüli észszerű megfejtése az, mellyet a biblia nyújt

Hogy mindezen elméletek a próbakövet szintén ki nem állják, fejtegetni fölösleges volna. A titkot csak a kijelentés története lebbenti fel, mellyből tanuljuk: hogy Isten a világot bűn nélkül, és különösen az embert természetén fölül testi és szellemi adományokkal felruházva, teremtette. Azonban a teremtett szellemek egy része annak vezérlete alatt, kit az irás kezdettől fogva gyilkosnak nevez, s az igazságban meg nem maradott, Istentől elpártolván. Önző kevélységből vetkezett, s elkárhozott. És az ész belátja, nemcsak lehetőségét egy illy, a véges szellemi lények által elkövetett pártütésnek és forradalomnak, hanem egyszerűs mind azt is, hogy a rossznak eredete csak is ezen egyetlen-egy módon magyarázható meg. Isten az így elpártolt szellemlényeknek életét nem vette el, — hagyta őket élni, részint hogy bűneikért bűnhődjenek, részint pedig, hogy általok a jók hit- és szeretetükben folytonosan ostromoltatván, mint harczban a katonák gyakoroltassanak. Az elkárhozott szellem természetes törekvése, mint azt itt alant is a megrögzött gonoszoknál tapasztaljuk, abban központosul, hogy az isteni rendben állhatatosan megmaradott boldogokat a bűnre csábítsa, Isten ellen feliz-

gassa, s ennek keblökböli száműzésével boldogságuk romjain az ő saját birodalmát felállítsa, így szedte rá a paradicsomba helyezett s eredeti igazságának és szentségének állapotjában legboldogabb embert azon egyetlen pozitív törvénynek megszegésére, melly által Isten őt azon függésre, mellyben minden teremtett lények Teremtőjük irányában vannak, emlékeztette, szabad akaratját s közvetve szeretetét s hitét próbára tette, s így az ő kedveért gyakorolt ezen önmegtagadás által az érdemelhetés egy folytonos és legjutalmazóbb alkalmával megkínálta. A törvényszegés által Isten természetfölötti adományaiból, melyeknek birtoka ama törvény szent megőrzéséhez volt elengedhetlenül kötve, kivetkeztetvén, természeti tehetségében, különösen értelme- és akaratjában pedig meggyengítettvén, a rajta ennek következtében mindinkább erőt vevő tévék- és bűnös hajlamoknál fogva, elcsábítójának hatalmába került, mellyből csak Isten véghetetlen irgalmából menekülhete ki. Az emberrel együtt a kígyó is kikapja ítéletét: az ellenségeskedés közte és az ember, az ő magva és az asszony magva között a kígyó tökéletes legyőzésével, mert ezt jelenti a fejjúzás, fejeztetik be.

*) *Error in men sum habet*. A tév kimeríthetetlen, mint általán a negatiók országa: épen ugy a bűn is. Ezt szem előtt tartva, igen felesleges feszegetni azt, ha valljon egy gyümölcsből való evés képezhetett e megfelelő anyagot egy olly óriási következményű bűnre, a millyen az, melly a keresztény tan által *re d e n d ő*-nek neveztetik. Elég az, hogy ez evés, mint Isten által tiltott cselekedet, bűnös volt, különben is a beszámításnál a szándokra, belátásra, a megtartóztatás könnyűségére s a mellette szólt és világosan ismert indokokra kell főleg tekintettel lenni, Ádám annál bűnösebb volt, minél tökéletesebb

volt értelme- és akaratára nézve; minél könnyebben volt a neki adott parancsolat megtartható; s minél több s hatalmasabb indok szólt a parancsnak szent megtartása mellett. Hogy a világ bűn által romlott meg: ez bölcseletileg is világos; s miért kellene tagadni, hogy a biblia e bűnt előadva, történeti igazságot mondott? Talán e tény látszik ollyannak, melly kevésbé viseli az igazság jellegét homlokán? De lenne bár e tény akár-milyen más, változtatna-e az valamit a dolgon? Nem egyre megy-e ki, akár gyümölcs-evés, akár más valamely tény által szegte meg az ember az Isten parancsát? Szükségképen következik-e, hogy mythosnak, mesének kell lennie minden eseményi előadásnak, csak azért, mert az a különben megfejt-hetlen ugyan, de tényleg kétségbevonhatlan szellemerkölcsi jelenségek történeti megfejtését foglalja magában? Ha a tény megvan, elég alap-e az, hogy valamely előadástól a történeti jelleget megtagadjam, azért, mert én az eseményt, például a paradicsomi vagy bábeli esetet, netalán másnak szeretném képzelni? Mert óhajtanám, hogy történt legyen bármikép, csak Isten ne vegyüljön közbe? A bibliai események ollykép tesznek egy egész lánczolatot, hogy nem tagadhatok meg közülök egyetlen-egyét sem, a nélkül, hogy más, kétségbevonhatlanokat, sőt az egész ismert történetet is ne kelljen tagadnom. Ki tehát egy pontban tagad, annak e tagadásból szükségképen folyó minden következményeket is el kell vállalnia.

12. §.

A rossznak szerepe.

És íme ezen ítéletben, melyet az atyák a benne foglalt ösjóslatnál fogva előevangeliumnak neveztek, dióhéjba szorítva az emberi-nemnek Isten által kiszabott végzete! A hazugság apja kifejti mindazon fortélyt, ravaszságot és mesterséget, mellyel ősapánkat a paradicsomban rászedte, s az emberiséget a bűn által Isten természetfölötti adományaiból kiesett, természeti tehetségeiben pedig megsebzett ezen állapotában, a mindennemű nyomor legmélyebb fokáig alázza le.

Ő kevélységből vétkezett, s kevélységet ébresztett az első emberben is: lesztek, mint az istenek, kik tudják a jót és a rosszat. És a kevélység, melly maga magát istenesíti, a pogányságnak fő jellemvonása, — az alázatosság náluk ismeretlen dolog. A pogányok isteneket csináltak maguknak, mellyekben saját bűnös vágyaikat, szenvedélyeiket és hajlamaikat imádták.

Ő az első embert hazugság által szedte rá, s íme a pogány nemzetek vallási és politikai élete folytonos rászedés volt, és általa tartatott fen. Nem említve álisteneiket, hogy törvények alá szoríttathassanak, hazudni kellett a törvényhozóknak, miszerint azokat egyenesen az istenektől vették. Hogy a nép akaratán uralkodhassanak, vagy

inkább, hogy azt kormányozhatóvá tegyék, oraculumok-, auguriumokhoz stb. kellett folyamodni. Kijelentették az augurok, hogy a madarak nem akartak enni, hogy reptök nem kedvező, hogy beleik állapota rosszat gyanított: a hadsereg a csatanapnak elhalasztását, a nép a gyűlésnek elnapolását békével tűrte. Az „a l i o die” minden rendszabályt megakasztott, s a legfelzaklatottabb gyűlés lábaihoz borult az augurnak, kinek pálczáját a néptribun inkább rettegé, mint a vesztére törekvő imperator minden hadi seregeit.

Ő az első emberben a vétkes kívánságokat — concupiscentiát — gerjesztette fel, s a pogányság annyira vitte, hogy a fajtalanság majdnem minden nemzeteknél az isteni tiszteletnek egyik részét tenné. Többet nem szükség mondani, a következmények magoktól érthetők.

Ő irigység- és önzésből rontotta meg az embernek eredeti boldogságát, s íme a pogány nemzetek politikai rendszere önzésen alapult, mellyet az irigység sarkalt. Uralkodni, s hogy uralkodhassanak, hódítani, nemzeteket legigázní, sőt kiirtani. — *parcere subjectis sed debellare superbos* — dicsőségben ragyogni, s hogy ragyoghassanak, más nemzetek minden fény vonásait irgalmatlanul, maguknak az emlékeknek földig rontásával, kioltani, s mindebben semmi eszközöktől vissza nem rettteni, ebben állott az ő politikai törekvésök külre, mellyet a Renaissance kezdetén Machiavel a római történetekből elvontan, a *F e j é de l e m*-ről írott munkájában rendszerbe szedett, s fájdalom! azóta az elpogányosult keresztény államok is zsinórmérték gyanánt elfogadtak. — Belülre pedig az állam moloch volt, mellynek, tehát tulajdonképen azoknak, kik abban a hatalmat kezökre ragadták, az ember irgalmatlanul feláldoztatott, mint ennek legkifejlettebb pél-

dányképét Lykurg törvényhozásában, az új pogányság által annyi dicséretekkel elhalmozottban — találjuk. Innen a rabszolgaság, mint politikai szükség, melly nélkül ezen államok fen nem állhatták, s az emberiségnek három ötödét a legirtóztatóbb bilincsekbe verte.

Ő végre a szent Írásban az emberi-nem nemcsak lélek hanem test szerinti gyilkosául is bélyegeztetik: s íme az irtás a pogány nemzetek hadainak egyik fő feladatához tartozott, s isteni tiszteletök világszerte emberi áldozatokkal volt megfertőztetve. Az évenként e célból legyilkoltaknak valamint száma nem- és korkülönbség nélkül, úgy a rajtok gyakorolt keresetnél keresettebb kegyetlenség, a vér megfagyasztásig irtóztató. „Hogy az Istentől elpártolt ember, — írja Stolberg — érzéki élvezet után kapkodott, az természetes dolog volt; hogy isteneinek emberi kívánságokat tulajdonított, az rettenetes de megromlott állapotjában mégis természetes sülyedés volt: de hogy az isteni tiszteletet fajtalanság és gyilkosság által gyakorolta, ez, úgy látszik nekem, csak a tisztátalan szellem csáb-befolyásából magyarázható meg, ki gyilkos volt kezdettől fogva, az igazságban meg nem maradt, maga hazug és a hazugságnak apja.”

Mindezeknek bebizonyítására az adatoknak minden ismeretes s történettel bíró régi pogány nemzeteknek köréből, — roppant halmazával léphetnénk fel, mellyek bizonyára alkalmasak volnának, minden, bármennyire elfajult keresztény kebelben a legnagyobb irtózást és undort gerjeszteni. Miután azonban nem történetet írunk, hanem annak csak szellemét, s ezt is egy rövid értekezésnek szűk korlátai között fejtegetjük, mindezeknek egyszerű megérintésével kell beérnünk.

Jegyzetek a 12-dik §-hoz.

A jelen szakaszban mondottakat igen balul s egészen szándokunk ellen magyarázná az, ki azokból azt következtetné, mintha a pogányokban a rossz szellemnek rajok gyakorolt ama befolyásánál fogva már minden rossz, s még erényeik is bűnök voltak volna. Az emberek értelme a bűn következtében hanyatlott ugyan, de az igazságra teljesen képtelenné nem vált; akaratjuk ereje gyengült ugyan, de a jótól végkép el nem fordított. Innen az élénk kebelbéli vágy mind az igazság, mind az erény után; innen az igazság fénylő sugarai, mellyek a tornyosuló fellegek közt derengenek; innen az erény lilomszállai, mellyek a bűn tövisei között nevednek. Ha a pogányokban a szellemi alap merőn ördögivé változott volna el s úgy abba a megváltás és újjászületés mennyei csírája erkölcsi fogékony-ság útján többé nem oltathatnék be. A rossz szellem ugyan uralkodott rajtok de valamint minden leigázott, úgy ők is legalább sejtelmét őrzék meg az egykori jónak, a mellyből kiestek, s melly felé visszavágyakoztak. Nem lehet nézni bámulás és el-érzékenyülés nélkül az óriási erőlködéseket és áldozatokat, mellyeket tettek, hogy az igazság és erény színvonalára emelkedhessenek. Olvassátok bölcseik könyveit, s azt fogjátok-e mondani, hogy nem szomjúhozták, nem fáradtak az igazság után? Tanulmányozzátok hőseik jellemét, s azt fogjátok-e felfedezni, hogy hiányzott bennök az erényre! minden fogékony-ság, s ők nem küzdöttek egész az önfeláldozásig a becsület és

kötelesség megmentése végett? Vizsgáljátok isteni-tiszteletöket, s azt fogjátok-e annak gyakran borzasztó és bűnös jelenségeiből következtetni, hogy ők hitetlenek voltak, kik nem félik az Istent, fensőbb erkölcsi rendet nem ismernek, bűneikért nem vezekelnek, s onnan fölülről semminemű sem oltalmat, sem segítséget, sem bocsánatot nem remélnék? . . . Igen ők kifejtették a hit- és erkölcsi természeti igazságot, s ez által az egy Istenbeni hitnek utat készítettek; ők megőriztek, megénekeltek s jelvények által is örökítettek egyes természetfölötti igazságokat, vagy legalább ezeknek egyes maradványait, azoknak rendéből, mellyek az emberiséggel az első kijelentés által közöltettek, s ez által a Krisztusban megjelent teljes természetfölötti igazság számára némi kapocsszálakat tartottak meg; ők képezték ki azon legbájosabb két emberi nyelvet, melly tökélyeinél fogva egész napjainkig a legalkalmasabb amaz isteni igazságok értelmezésére, közlésére, ajánlására és egész fellengzősögekben- és magasztosságukbani ecsetelésére; ők képezték ki a művészet mindazon ágait, mellyek az isteni igazságot annak megtestesítése által felfogásunkhoz közelebb hozzák, s szépségének érzéki feltüntetése folytán iránta világszerte lelkesedést gerjesztenek; ők terjesztettek el a náloknál alantibb miveltségi fokon álló számos más népek közt bizonyos egyöntetű, s a magukéhoz hasonló felsőbb felvilágosodást, s ez által a térítés munkájának, egy részről megtörve, vagy legalább meggyengítve a tév sokféleségében rejlő erkölcsi akadályokat, más részről pedig a gondolkozást közös logikai szabályokhoz hozzászoktatva, utat egyengettek, stb. Mindebből világosan következik, hogy a pogány népek nemcsak tagadólagosan, az ellenkezőnek passiv szemléltetése által, hanem ténylegesen is, habár nem annyira teljes értelmi öntudatos célzással, mint inkább azon velünk született magasabb sejtelem-, ösztön- és vágyból, melly minden lélek alapjában él, s mellynél fogva Tertullian valamennyit már természeténél fogva keresztényinek állítja, — működtek, és mozdították elő a megváltás művét. A szakaszban előadott tünemények tehát csak azt bizonyítják, hogy ők a rossz szellem rájuk gyakorolt befo-

lyásánál fogva csak úgy, miként az elhomályosult értelem és emancipált testiség által irtóztató tév- és bűnökbe keveredtek, melyekből fensőbb isteni segítség nélkül nem menekülhettek, a nélkül mégis, hogy az igazság és erény iránti minden, magasb eredetű fogékonyságot és képességet elvesztettek volna.

Igaz a történet tanúsítja, hogy a bűnök, kegyetlenségek, tévék a keresztények közt sem szűntek meg dűlni; de más részről ezen történet tanúsítja azt is, hogy mindezen bűnök, kegyetlenségek és tévek azon arányban csökkentek, korlátoztattak, szelidítették, vagy egészen is kiirtattak, a melly arányban gyakorolt befolyást, s áthatotta a szív- és lelkeket a keresztény religio; hogy mindenütt ott, hol a pogány bűnök és tévék nagyobbszerű foglalásokat tettek, ezen religio is megvetésben állott, vagy legalább csupán külsőleg színleltetett; ellenben mindenütt ott, hol ez igazán külső-belső kép virágzott, virágzottak a tudományok, művészetek, szeretet és jóérkölcök is. A keresztény az által, hogy keresztény, még nem bír mentességgel a tév és bűn ellen: közte és a pogány közt mégis azon különbség van, hogy ő neki mód és alkalom van nyújtva, mindkettőtől, csak igazán akarja, menekülni, s így az igazsággal és erkölcsi renddel magát öszhangzásba tenni: még a pogánynak minden erőködései nem eredményeztek egyebet, azon, a bölcsek által ismételve kifejezett kétség- és bizonytalanságnál: hogy vagy végképen megsemmisül, vagy egy megbánott, őt ki tudja, hogy fogadandó Isten kezeibe esik. Továbbá némelly bűnök és kegyetlenségek, mint például fajtalanság, emberáldozatok, rabszolgaság, legyőzött népek kiirtása stb. a pogányoknál elvszerűleg mint az isteni tisztelet egy része, vagy a természetten alapuló dolog, vagy épen kötelesség is, gyakoroltattak, s így egészen szabadokul tekintettek: ellenben a keresztényeknél bűnökül vannak megbélyegezve, s csakis mint megfenyítés alá eső mulékony kihágások, koránsem pedig rendszeres gyakorlatok fordulhatnak elő. Bizonyára nincs, ki észre nem venné, milly különbség van például a római és a mi hadviselésünk, foglyokkal bánásmód, a szegények, ügyefogyottak, árvák, betegek körűli gondosság stb. közt. Mindez a

keresztény religio eredménye, mellynek szelleme ellenére ha a keresztény népek is egykor még barbárokul mutatkoztak, ez csak azt bizonyítja, hogy a keresztény míveltség ugyan utat tör magának, de erre neki is időre van szüksége, s az erkölcsi haladás terén csak úgy nincsen ugrás, mint általán sehol a tér- és időben. Végre tagadni nem lehet, hogy bármennyire fajúlanak is egyes keresztény népek egyes korszakokban el, köztök mégis mindig roppant számmal találkoznak keresztényileg bölcs, ájtatos, istenfélő és szeretettől lángoló lelkek, kik a keresztény morál minden parancsait betöltik, az igazságot a zsarnokok füleibe dörgik, a szenvedő emberiség mellett vigasztaló angyalokul állnak, s magukat Isten és felebarátjaikért minden áldozatoknak, munkának, szenvedésnek, magának a halálnak is örömet alávetik. Mióta a mennyei Jeruzsálem egyszer leszállott a földre, azóta Babylon soha sem állt maga: a bűnösök városa mindig szemben találkozott a szentek ezen városával, melly szilajsága- és dulásainak részint korlátokat szabott, részint pedig az azok által okozott sebeket enyhíteni, orvosolni, behegeszteni törekedett.

Többiben az uralkodó bűnök, tévek, bajok stb. természetéből a ker. religio ellen emeltetni szokott vádakra nézve jó lesz általánosan megjegyezni: hogy az igaz s az ember minden lelki szükségeinek megfelelő religio hatása a jólelkű elfogadástól és követéstől függ; s végtére is a lényeges különbség a keresztény és minden más religiok között abban áll: hogy még ezek a megváltást csak keresik, és meg nem találják, amaz Krisztus által már bírja azt, és vele mindenkinek kínálkozik. Jöjjetek hozzám mindnyájan, a kik szenvedtek, és megterhelve vagytok, és én felüdítelek titeket, mondja Üdvözítőnk. A bűn az egyetlen valódi teher, mellyet csak azon Isten képes leemelni, a ki az erre érdemesültet megszentelni. Az örök kárhozat az egyetlen valódi szenvedés, mellytől csak azon isten képes felmenteni, ki azért váltságot nyújtani. E nélkül az egész élet cél nélküli küzdés, s a világ kínpad, mellyre az Isten egymás után küldi a nemzetségeket, kiket a semmiből kiszólitott. a nélkül, hogy valaha boldogítani akarná. Nincs

megváltás = nincs Isten! A pogányok hittek Istenben: s reméltek a megváltásban is. Azért a maga módja szerint rájuk is alkalmazandó ama sz. Pálé: „Juxta fidem defuncti sunt isti omnes non acceptis repromissionibus, sed a longe cas aspicientes et salutantes, et confitentes, quia peregrini et hospites sunt super terram. Qui enim. haec dicunt significant se patriam inquirere.” (A Zsid. XI., 13-14.)

13. §.

Istennek ellenhatása a Krisztus előtti időkben

Ezen rémítő ellenségnek ellenében az emberi-nem elhagyott ügyét Isten karolja fel, s az eredeti bűnnek öröktől fogva előrelátott esetére szinte öröktől fogva megállapított tervének foganatosításához lát, nem rögtön, hanem fokonzintű fejlődéssel, egészen a szellemi szabadság törvényei szerint. A mint az idő, úgy haladott azzal a Megváltás nagy munkája is. Azon egyetlen férfi, kit Isten érdemesnek talált hogy magva által az egész emberi nem boldogíttatnék, idővel családdá, későbbben egy, Palaestina tereit betöltő s végre az egész világra szétterjedett nemzetté fejlődik ki, melly a mint időnek folytán szent könyveivel tova és tova hat a pogány tartományokban és nemzetek között, Isten tanítását és üdvözítési tervét is annál inkább és inkább elterjeszti. A történet tanú reá, hogy Krisztus előtt már több száz évvel az egész világon elszórt zsidóknak mindenütt voltak zsinagógáik és proselytáik: mi a nemzeteknek megtérítését sok tekintetből mozdította elő, az apostolok, a merre csak jártak és keltek az egész világon, mindenütt nemcsak helyet találván., hol prédikáljanak, de hallgatókat is, kik igéiket, a mosaismusba beavatva lévén, könnyebben s egész mélységök- és jelentőségökben felfogják, és tova terjeszszék.

Mondottuk már, hogy az ó-szövetség az egymást szem gyanánt folytonos felváltással követő jövendöléseknek egy szakadatlan lánczát képezi. E jövendölések hasonlólag a hajnalodáshoz annál világosabban és határozottabb kifejezéssel jönnek elő, minél inkább közeledik az időknek azon telje, melyben az eddigelé profétáinak szája által szólott Isten már már egyetlen-egy Fiában megszólalmandó vala. Kezdetben az első emberpárnak csak általánosan szabadtó ígértetik, ki asszonytól származik, s megtöri a kigyó hatalmát. Későbbben Ábrahám jelettetik ki, mint kinek magva által meg fognak áldatni a világ minden nemzetei: kétség kívül nem fegyveres meghódítás által, mint ezt a zsidók szerették volt hinni; mert nemzeteket fegyveres erőszakkal leigázni, teljességgel nem annyit tesz, mint áldott boldogokká tenni; hanem igenis egy, Ábrahám nemzetségéből származott szellemi királyban, ki új törvényt, s új bevégzett tőkélyű s egyetemes vallást hozva le az égből a földre, természetfölöttileg uralkodik a hit által a hívek szívein, s kibékítve az eget a földdel, az igazságot az irgalommal, általános testvériesedést, szeretetet támasztand az emberek között: mint azt többek közt különösen Izsaiá s és Dávid világosan meghatározták. - Jákob halálos ágyán megáldva fiait, a 12 között Judának monda: miszerint vezére leend testvéreinek, s nem vétetik el tőle a hatalom, a míg amaz ígért szabadító elérkezik. *) Dávidnak kinyilatkoztatta az Úr

*) Gren. XLIX 10. „Non auferetur sceptrum de Juda et dux de femore ejus, donec veniat, qui mittendus est. A zsidó eredetiben ezen szavak helyett: „qui mittendus est, — ezen egyetlen szócska: שִׁילָה, olvastatik. Nevezetes, mit Graubil francia missionarius ezen szócskára nézve feljegyzett. Ő tudnillik régtől fogva hitte, hogy azon négy betű, melyből a zsidó Hiló

hogy családjából, Izsaisának,, hogy szüztől, Michaeasnak, hogy Bethlehemből fog az Üdvözítő származni. Ismét Dávid és Izsaias előre tudták, hogy Isten és ember is leend egyszersmind, hogy megöletik a mi vétkeinkért, s szenvedése és halála által a megbántott mennyei igazságnak eleget teend; hogy megöletvén és eltemettvén tiszteletben álland, számos követőket nyerve, s egész a világ végéig megtartva. És mindezt olly részletességgel, hogy Urunk kínszenvedésében alig van egy-egy nevezetesebb jelenet, melly a szent jóslatok között előírva nem találtatnék. — Malachias megjövendölte, hogy eltöröltvén a véres áldozatok, tiszta áldozat mutattatik be az Úrnak az egész világon, stb. Nem hiányzottak képes ábrázolatok sem, melylyek az új-szövetségben történendőket tárgyilag állították elő, mint például Melchisedek Salem, azaz a békesség királya az ő kenyér- és borból álló áldozatával; a húsvéti bárány töretlen csontjaival; az irgalom nagy napja jelentős szertartásai- s áldozataival; a pusztában felállított rézki-gyó gyógyító erejével, stb. Végre, mit felednünk nem szabad, Dániel a babyloniai fogságban, tehát 600 évvel a Szabadító eljövele előtt, meghatározta magát az időt is, a mellyben jönni fog; *) hozzáadván, hogy megöletvén

szócska áll, hieroglyph jelentéssel bír, s azt bizonyos alkalommal egy tudós chinainak, ki a keleti hieroglyphok értelmezésében magát hosszú ideig gyakorolta, megmutatta. Ez chinai módon a betűket egymás fölé helyezve el, azonnal következő magyarázatukat adta: Az első betű jelentése: *L e g f ö l s é g e s e b b*; a másodiknak *Ú r*, a harmadiknak: *E g y*. a negyediknek: *E m b e r*. — A zsidók közt is találtattak, kik ezt mondták neki, hogy igen régi hagyomány szerint e szócskában valami isteni rejlik.

*3 Dániel 9, 24 — 27, A hebdomadáknak felszámítása némi

Krisztus, a zsidó nép megszűnik Isten népe lenni, a templom a várossal együtt feldúlatik, s a pusztaság tartani fog-egész a világ végezetéig. — A jövendöléseknek ezen több ezer éves s korról korra mindinkább tökéletesedett láncolata nemcsak a Megváltónak, ki azt bezárando vala, ismertető jeleit határozta meg világosan, miszerint azok nyomán, midőn elérkezik, a zsidók által felismertethessék, s ők ne kételkedjenek, hogy a kiben a századok minden jövendölései illy csudálatosan beteljesedtek, valóságos Istenfia volt: hanem egyszersmind fentartatott a megváltásban vetett hit, s élt nemcsak a zsidóknál, hanem a pogányok között is a szabadítás reménye, mint azt a mágusok példája, s Svetonius és Tacitus azon helyei bizonyítják, mellyekből kitűnik, hogy Augustus korában egész keleten elterjedve volt a hit, habár a zsidó politikai fanatizmus által eltorzított alakban egy, ezen időszakban a zsidó nemzetségből származott világhírlak érkezése felől.

nehézségekkel jár, egyenesen a chronológiának tökéletlensége miatt. Bármelly módot kövessünk is azonban azoknak felszámításában, az eredmény minden ecetre bámulatos, az utolsó ünnep-év (hebdomada annorum) mindig azon évszakra esvén, mellyben Krisztus Urunk szenvedett, későbbben pedig a város a templommal együtt elpusztított A felszámítás egy rendelettől kezdendő, mellyben megengedetett a zsidóknak Jeruzsálemet falaival együtt felépíteni. Több ilyen rendelet létezvén, ha a számítást annál kezdjük, melly ét Artaxerxes Longimannus kiadott uralkodása 7-dik esztendejében, a számítás így áll: Artaxerxes uralkodásának 7-dik esztendeje 456-dik évre esik Krisztus születése előtt; ehhez Krisztus urunk élete éveinek számát (34) hozzáadva, kijő $490=70$ hebdomas, vagyis $70 \times 7=490$, Artaxerxes 7-dik évétől számítva épen Krisztus halálának éve.

A mint idők folytában az emberi nem szétmenvén és elszaporodván, a roppant keleti birodalmak keletkeztek, Isten azok hatalmas karját az atyáik hitében ingadozó israeliták megfenyítésére, s egyszersmind megjobbítására használta fel, — mint ezt nekik Moyzeses egyszer mindenkorra megjövendölte volt. — Az ide tartozó jövendölések, mellyek ezen megfenyítést olly korban, midőn a fenyítő nemzetek még alig léptek ki a történeti homályból, már körülményesen rajzolják, ezen nemzeteknek sorsáról is, és gyakran századokkal előbb meghatározólag emlékeznek, úgy, hogy például Cyrust mint a babyloni birodalom felforgatóját 150 évvel születése előtt nevével fogva mutatná be Izsaiás, Dániel pedig a babyloni fogság alatt, tehát körülbelül harmadfél századdal előbb ismét görög királyról szólana határozottan, ki a Cyrus által alapított nagy persa birodalmat felforgatni fogná. — A viszonyok, mellyekben a zsidók ezen nagy nemzetekkel állottak, különösen a 10 nemzetségnek az assyriusok, a zsidóknak pedig a chaldaeusok általi fogságba hurczoltatása, melly alkalommal sokan hihetőleg Jeremiással Egyiptomba futottak; — s még inkább az ezen nagy nemzetekről szóló jövendölések, mellyek az így elterjedt zsidók által ezen nemzetek tudomására jutottak — a zsidóktól imádott Teremtő és Gondviselő egy Isten iránt, ki a szomszéd népeknél, mint az Sanchuniaton fenmaradott töredékeiből kitűnik, úgy sem vala ismeretlen, a figyelmet világszerte felébresztettek. Példa reá Nabuchodonosor, Cyrus és Nagy Sándor, kik közül a két utóbbi bizonyára csak a rólok szóló jövendöléseknek megismerése következtében bíratott rá azon kegyességre, mellyel a zsidó nemzet irányában az egész világ bámulatára viseltet-

tek: mint erről Josephus Flavius a zsidó régiségekről írt könyveiben egyenesen emlékezik. Nagy Sándorról nevezetesen írja, hogy Jeruzsálembé bevonultakor a diszöltönyben, minden leviták és zsidó előkelők kíséretében elébe sietett főpap előtt meghajolván, imádá az Istent, kinek neve zsidó betűkkel volt a főpap tiarájára hímezve; bemenvén pedig a városba, a templomban áldozatokat rendelt Istennek bemutatni egészen zsidó szokás szerint, s felolvastatván előtte Dániel azon jövendölése, mely a persa birodalomnak egy görög király általi felforgatásáról szól, vigasztalódott arcczal engedett a zsidók minden kérelmeinek, egyszersmind szabad vallás - gyakorlatot ígérve mindazoknak közülök, kik seregei közé soroztatni óhajtanának: mire valósággal számosan fel is vétették magukat. Nagy Sándor kíséretében több tudós görögök valának, kik ez alkalommal kétség kívül, miként Cyrus előtt valamivel Zoroaster, a Zendavesta szerzője, a zsidó szent könyvekkel s azok tartalmával legalább részben megismerkedtek; s midőn kevés idővel azután ezen könyvek görögre is lefordíttatván, azok a világ minden tájain már zsinagógákkal bíró zsidók által szinte világszerte elterjesztettek: ki teheti fel, hogy a dolgok eredetét nyomozó, s e végre a legrégebb néphagyományokat összeszedő bölcsék, mint ezt Plató, Aristoteles és Cicero példája mutatja, ezen ősrégi emlékiratokat, mellyek olly fenséges tanokat tartalmaznak, s történeti részökben egész az emberiség bölcsőjéig felmennek, egészen elhanyagolták volna, főleg miután Cyrus és Nagy Sándor által valóságos világnevezetességre emelkedtek? Így készítette el lassankint Isten a pogány nemzeteket az egy Istenről, ég és föld Teremtőjéről szóló tannak elfogadására, hogy a midőn

Öröktől fogva való Fia eljövend, őket ezen Isten imadására felszólítandó, lelkek már fogékony lenne ezen felszólítás megértése-, méltányolása - és követésére. A romai hatalom ama nagy birodalmakat mind egyetlen-egy romai birodalomba egyesítvén, — elmozdítja az utazó és tanító apostolokra nézve az akadályokat, mellyek a járás-keelés szabadságának idegen országból a másikba, főleg a régi időkben, újtában állottak.

14. §.

Isten győzedelme Krisztus által.

Végre, miután ezen az úton elkészítetvén a világ, eljött ideje, hogy Isten, ki századokon keresztül csak prófétáinak szája által nyilatkozott, most egy egyen-egy Fia által szólaljon meg; miután az emberi nem a tév és bűn által elcsigázva, s óriási szenvedéseiben Istentől és magától elhagyatva, egyetlen ember kényuralmának áldozatul esett, és sehol, sem a római birodalom körében, sem azon kívül nem létezett erő, melly az így ellankadott” lesújtott világot fölemelni és új életre kelteni képes volt volna; miután a régi vallások a bölcsek gúnyainak következtében megvetésbe jöttek, a bűn mindent elárasztott, a kegyetlenség mindent összenyomorgatott. a bölcselkedés mindent., mi addig szent vala, s a hatalomnak a népek javára korlátokat szabott, megszenteltségtelenített, s a szabadsulásnak minden reménye kialudni látszott: küldé Isten az ő Fiát, hogy az ördög hatalmát megtörje, a világot megváltsa, bensőleg ujjászülje, s tanai és kegyszerei által az életnek új, mennyei alapot vetne. S az új élet első nyilvánulása a magához tért, felemelt, feloldozott és megszentelt lelkismeretnek Istenhez, Teremtőjéhez, annyi ezer évek múlva ismétli gyermek-bizodalmas felsikoltása volt: mellyben egy új szeretetnek, melly Istent emberrel s embert egymással mondhatlan szellemi gyönyörrel összeköt,

egész tengere tükröződött vissza. A malaszt hatása bámulatos volt: az új tan elfogadtatott. Krisztus törvényei életbe léptettek, az egyház fája vérpatakoktól áztatva gyökeret vert, s ágait az egész világra kiterjesztette. A paradicsomi kígyó fején találtatott, fő ámitó eszközei, az oraculumok, elnémultak, s nem sokára magok az ezek által fentartott bálvány-istenek is mind összeomlottak. 'Ultima cumaei venit jam carminis aetas,' éneklé a költő; Plutarch pedig az első századnak végével vagy a másíknak kezdetével egy külön könyvet írt az oraculumok csudálatos elnémulásáról. A szózat, melly a fennevezett író szerint, bizonyos görög hajón ismételve a kormányost szólítá: Thamus, Thamus, ha Palades magasát elérted, hirdesd hangosan, hogy Pan, a nagy meghalt — teljesedésbe ment. Az oraculumok elhallgattak, midőn rájok a hazugságnak épen legtöbb szüksége volt, s a keresztények kiirtására a romai császárok különben minden eszközt megragadtak. Porphyrius panaszosan említi fel: Mi csuda — úgy mond — ha annyi évek óta pestis látogatja a várost, miután Aesculap és egyéb istenek abból kivonultak, s mióta Krisztus megszületett az istenek nyilvános segedelmét ki sem tapasztala? S valamint a régi pogányok, kiknek a keresztények e kérdést többször felvetették, úgy a mi hiteleneink, magyarázzák különben, a mint akarják, az oraculumokat, sem fogják soha természetes okból megfejteni a tüneményt, hogy a bálványimádás, rab-szolgaság és hazugság emez oszlopai épen azon időpontban dőlnek romba, elnémulnak s tűnnek el örökre a földnek színéről, midőn Krisztus urunk a poklokra szállott, az emberiséget az ördög bilincsei alól feloldozta, s Isten fiaivá újra felavatta. E tekintetben az írás és atyák bizo-

nyítványa a nemzetek egyhangú hiedelmével találkozik, s némelly különben, azaz tehetős szellemek közbejöttével, megmagyarázhatlan események által is támogatják.

És e percz óta, a mint tudnillik Üdvözítőnk kimondta, hogy befejeztetett a megváltás nagy műve, melly eddigelé egyetlen nemzet egyetlen templomára vala szorítva Sionnak ormain, az egész világra kiterjesztetett, s már a 2-dik században merte Justinus apológiájában mondani, miszerint nem létezik nép, bármi legyen is az ő s hazájának neve hol a keresztények Istenének imádságok nem ajánlatnának fel és tiszta áldozat nem mutattatnék be. És az ige nem nyugodott, míg nem az egyedeknek megtérítése után a társadalmat is minden intézvényeivel szellemével áthatván, a maga alakjára idomította. A római nyugoti birodalom a barbárok csapásai alatt összeroskadott. A bálvány-imádás végső maradványai, melyek eddig a statusnak keresztényítését akadályoztatták, annak romjai alá temetkeztek. A láthatáron Nagy Gergey pápával az élén, egy egészen új és keresztény korszak mutatkozik. A népek mellyek a római uralkodásnak véget vetettek, megkeresztelkednek. s az egyháznak annyi szenvedések és küzdelmek után végtére sikerült, köztök, a pogányság sírján, a régi classicus nagyság maradványi fölöött, a keresztény nagyságnak, a keresztény statusrendszer behozatalával, alapját megvetni.

Jegyzetek a 14-dik §-hoz.

Nincs a keresztény religionak olyan akár elméleti akár pedig gyakorlati vagy történeti igazsága, melly azok részéről, kik azt rendszeresen ostromolták, sokféleképen meg nem támadtatott volna. Figyelemre méltó lélektani tünemény minden esetre az, hogy azok, kik minden más vallásnak védelmét annyi hévvel felkarolták, s mindig találtak módot, téveinek ha másként nem ment, jelképes értelemben igazolására: más részről a keresztény religiot minden oldalról s akként ostromolták, mintha benne teljességgel semmi igaz, s minden csak hazugság és koholmány volna. Az oraculumoknak Krisztus megjelentével történt elnémulását magok a pogányok panaszojják; mi erre vonatkozó állításaikat „C o l u m b u s v a g y A m e r i k a f e l f e d e z é s e” című munkánk 255-dik lapján soroltuk fel: és mégis voltak, kik mint F o n t e n e l l e, és napjainkban Grautier az alvajárás történeteiben, e tény igazságát tagadják, előtérbe állítva a bizonyítványokat, mellyek a még azután is s p o r a d i c e közbejött jóslatok- és auguriumokról szólnak. A nyelv-szólamok illetően szigorú magyarázói ellenében jó lesz megjegyezni, hogy midőn mi az oraculumok elnémulásáról szólnunk, nem az egyes jósokat tartjuk szem előtt, a millyenek minden időben előfordulnak (milly hitelességgel? azt itt nem vitatjuk); hanem igenis az oraculumokról mint vallási intézményről kívánunk értetni, melly habár nem is egy percz alatt, de a kereszténység első négy századaiban mégis részletesen megszűnt A pogányok, nevezetesen Julián császár erőlködése az egyes helyeken megszűnt oraculumokat, másutt felvirágoztatni, csak mellettünk szólnak, miután e kísérletek egyetlen - egy esetben sem eredményeztek valami nevezetes

sikert, s rövid idő múlva egymás után elenyésztek. Általában a szóló vagy író szavait mindig azon értelemben kell venni, mellyben azokat ő vétetni akarja. Midőn a keresztények azt mondják, hogy Krisztus megtörte az ördög hatalmát, az igazságét pedig megállapította, teljeséggel nem azt akarják mondani, hogy tehát jövőre az ördögnek semmi befolyása nincs. s a tévek egészen megsemmisítették Krisztus az ördög hatalmát megtörte az által, hogy az emberiséget az ő rabságától visszaváltotta, úgy, hogy most csak tőlök függ, a váltságdíjat igénybevenni, s az Ördögtől el- s hozzászegülve, üdvezülni. Krisztus megszentelte az emberi-nemet, mert emberi testet véve fel, annak törzsébe mintegy beleoltatott. mert elküldé számára a mennyei Szentlelket az Ő ajándokaival. mert számára rendelte a szentségeket; mert az ő minden, egyedi és társasági viszonyait az igazság és szentség szellemében elrendezte; mert őt végre a tanítás, példa, és malaszt által a szentségre felképesítette; mindez igaz, de azért azt fogjuk-e mondani, hogy mindnyájan szentek vagyunk, s nincsenek bűnösök?— Krisztus urunk és a zsidó látnokok Jeruzsálem örökkétartó feldúlata-sáról szólnak, melly után az soha többé visszaállíthatni nem fog. És Jeruzsálem mégis áll: tehát tévedtek Krisztus és a szent lát-nokok? Nem, mert ők Jeruzsálemről, mint a zsidók országának fővárosáról, moyzesi isteni-tisztelettel, rendezett törzsbeli papsággal, és országló hatalommal szólnak, így értette e jóslat-tot Julián császár is, ki azt meghazudtolandó a várost a tem-plommal és zsidóországgal kísérte meg visszaállítani (A m m i - a n u s M a r c e l l i n u s pogány író tanúsága szerint a kísérlet nem sikerült, mert az építkezők közbejött földingás s az alapokból feltörő lángtömegek által szórattak szét.) S csak e né-hány példa is mutatja, hogy a szólamok horderejét lelkismere-tesen tanulmányozni kell, mielőtt azokból nehézséget csinál-junk az igazság ellen. Senki sem tulajdoníthat állításainak olly kiterjedt értelmet, mellynek naponta a szeméibe ötlő első tünemények ellene mondanak. Az ítészet- és értelmezéstani sza-bályokat az ész nem hasztalan állapította meg.

15. §.
A pápaság.

A történet tér- és időben folyik le, s tér- és időben lefolyt, tehát érzék alá eső tett- és tünemények foglalatja.

A megváltási eszme határozza meg e tett- és tünemények az emberiség rendeltetésével azonos, egyetemes irányát; ez önt azokba egységet, ez nyomja rajok a valamennyivel közös isten-emberi jellemet.

A megváltási eszme az egyházban testesült meg. Eszme nincsen orgánium nélkül, s a megváltási eszme földi orgánja az egyház. Az egyház látható emberekből álló egyesület. Illy egyesület nincsen kormány, s kormány nincsen hatalom nélkül. Kormány és hatalom pedig főnököt tesz fel.

A megváltási eszme a tanoknak s gyakorlati kötelem- és tanácsoknak egész rendszerét foglalja magában. E rendszer valamint magában egy összehangzó egész, ugy külre is összehozólag. összetartólag. tehát egyesítőleg hat. Rendszer - egység nélkül nincs valódi külső társadalmi egység. S rendszer-egység közös főnök nélkül lehetetlen. A megváltási, mint egyetemes világtörténeti eszmének tehát, egyetemes, világ-kormányzó főnök felel meg.

S egy illyet bír a kereszténység a pápában. A pápa tehát a megváltásnak, s így a történet szellemének nél-

külözhetlen tényezője; helyettes látható orgánja a megváltó és megváltását foganatosító láthatlan Istennek; tehát az emberiség istenileg hivatott vezére, oktatója s tutora a földön.

A megváltás eszméje szellem-erkölcsi eszme, s a pápának hatalma is ilyen. Ő nem határoz a világi dolgokban, hanem kötelezi mindazokat, a kik erre hivatottak, hogy határozataikban az általa képviselt eszméhez alkalmazkodjanak, azt szem előtt tartásuk, minden ellenkezőt kerüljenek, intézményeiket vele öszhangzásba hozzák, sőt azt ezek által is előmozdítani törekedjenek. Ő tehát az eszme által, a mellyet képvisel, a világi dolgokban is irányadó, s így a történetek egyetemes egyesítő lelke.

Történetek e tekintetben túlhágások? Ez emberek műve, s meglehet, egyes korszakok társadalmi szüksége volt. Maga az intézmény bírja Isten ígérését, hogy hite meg nem fogyatkozik, s a Szentlélek vele van a világ végezetéig. Voltak néhány (mi annyi száz közt olly sok századokon keresztül épen nem felötlő dolog,) romlott erkölcsű pápák; de olyan, ki eszmeileg a megváltás rendszerét csak egy pontban is meghamisította volna, nem találhatott egy sem. Az okoskodás ki kelhet ezen állításunk ellen, de a történetre, a melly mellettünk szól, nem hivatkozhatik. Hol az a történeti emlék, melly a keresztény hitrendszernek időben történt meghamisításáról tanúságot tenne? Ugyanazon hit, ugyanazon kötelmek, ugyanazon szentségek, ugyanazon áldozat, ugyanazon papság, s ennek ugyanazon feje, a római pápa. Változott a pápák ideiglenes állása, mint változott például a templom-és oltárépítészeti styl és fény, vagy a hit - demonstratio rendszere? E változás csak a külhajat illeti, melly gazdagabb, fényesebb, művé-

sziebb lehet, de a mag megmarad örökké. A pápa elvesztheti Rómát: de Róma ott lesz, hol a pápa leend.

A megváltás az Istentől elpártolt emberiségnek erkölcsi visszahódítása, s ennek működő s intézkedő földi orgánja a pápa. Neki, miként a megváltásnak szellemileg az összes emberiség vagyón alávetve: és ez alávetés nem megalázó, mert nem kard, hanem hit, tehát meggyőződés által eszközöltetik; s mert e hit is, mellynek ő közösen és egyenlőn minden másokkal vagyón alávetve, nem az ő műve, mint például Platóé az ő bölcselete, hanem az Istené, ki azt kijelentette, s annak őrzését és terjesztését reá bízta. Legeltesd, úgymond, juhaimat, legeltesd bárányaimat.

S a pápák történeti működése ez eszményi állásuknak csak kifolyása és alkalmazása. Nem általok térítettek-e meg a római birodalom romjain megállapodott nemzetek, mellyek napjainkban a kereszténység törzsét és derekát teszik? Melly földrészt és nemzetet hanyagoltak ők el, hogy abba hittérítőket küldeni legalább meg ne kísérenék? Nézzétek az anyaszentegyházat az ő a világ öt részeit megnépesítő, majdnem 200 milliónyi híveivel; az ő 800-at meghaladó s rendszeren a föld legtiszteletreméltóbb férfiaiából álló érsekei- és püspökeivel; az ő 200 ezernyi felszentelt papjaival; kik a föld minden, a dialectusokkal hatszáznál többre menő nyelveit betanulva, az emberiség összes ismereteit magukba felszedik, a tudományok és művészetek minden tartományait beutazzák, s mindenféle gondolkozásu, sorsú, állapotú, korú és nemű emberekkel összeköttetésbe tételve, az emberi-nem szellemi sükségeit legjobban tudják és ismerik, s ezekre a megváltási eszme szellemében soha meg nem szakadó kitartással hatni igyekeznek.

Nézzétek ezen egyházat az ő, illy roppant kiterjedésű munkássága mellett is sem miriadnyi mérföldek, sem világokat elválasztó tengerek, sem égbe meredt hegy szirtetek, sem zajongó folyamok, sem semmi más akadály által föl nem tartóztatható bámulatos egységében, melly szerint a hívek az ő papjaikkal, ezek közvetlen püspökjeikkel, s ezek ismét az egység központjával, a római székkal folytonos összeköttetésben léteznek, s ezen összeköttetés általa szellemi kincsek azon kicserélését eszközlik, melly által az egész birtoka egyeseké, az egyeseké pedig az egészé lészen: s mondjátok meg nekem, ha valljon ezen egyháznak, és az őt mozgató főnek, a pápának eme hatása nem valóságos egyetemes világghatás-e; s nem ő-e a csekély magból, a megváltás általa képviselt eszméjéből kinőtt s a Péter-szirtben gyökeredző azon terebélyes fa, melly a törzsből kinyúló ágaival a világ minden részeit beárnyékolja?

„Miért van az, kérdi Kölcsey, hogy a római birodalom eldőlte óta senki sem bírt Európában olly nagy, olly széles és olly sokáig tartó hatalmat szóval, senki sem állott olly közel az *universalis monarchiához*, mint a római papi fejedelmek?. Az igaz *universalis monarchia*, mond Buchholz, bizonyos ideának erejében nyilatkoztatja ki magát, nem pedig bizonyos személyek hatalmában: mint valamelly francia vagy nyugoti császárnak személye lehetne. Mert az idea nyugalmat ad: a személy ellenben visszavonást szerez és háborút. *) Ilyen idea a vallás-

*) Ez más szavakkal annyit tesz, hogy *universalis monarchia* csak szellemi lehet.

nak, az istenségnek (megváltásnak) ideája, mellynél szentebbet s bájolóbbat képzelni nem lehet. Ezen ideában emelte fel magát egykoron a római szék.” S felelvén Herdernek, ki a pápák alatt történt haladást nélkülök is megtörténeddettnek állította, ugyan ő folytatja: „Nem annyira az a kérdés, úgy mond, mi vala a római szék nélkül megtörténendő; hanem mi történt meg a romai szék befolyása alatt? A papi nagy egyesületnek szükségképen kellett olly pontjának lenni, mellyre mindenek vitessenek, s honnan mindenek kifolyjanak, ha másként tiszteletben és sérthetlenségben akart fenállani. Bizonyos pedig, hogy tisztelet és sérthetlenség nélkül, mindazon jók, mellyek ezen egyesületből következtek, feltünendők nem valának. Miért lett a napkeleti birodalom vad nemzetségnek zsákmányává? S miért hogy mind azon vad népek, mellyek napnyugoton megjelentek, vagy ismét eltűntek onnan, vagy a kereszténységnek alája vetvén magokat, tagjává lettek az európai köztársaságnak? Rómának fekvése, mond Herder, egykor a hódításra, majd a térítésre egyformán alkalmas vala. De ezen fekvésnek használása, ezen térítés csak egy nagy kiterjedésű hierarchia által lön illy mértékben lehetségessé; s csak egy nagy kiterjedésű térítés képezhetett a napkelet vadsága ellen illy nagy egyesületet, s formálhatta napnyugotot hosszú iskolázás, forrás, küzdés és viszontagság közt a való ízlésnek és tudománynak lakává. *)

Az állítás, mintha a pápák a felvilágosodásnak, az emberiség jusainak, tehát tulajdonképen a megváltás el-

*) K ö l c s e y. Minden munkái, 4. köt. »Töredékek«, II. 59, 64-51

len működtek volna, vagy működnének most is, annyi czáfolóra talál, a mennyi mívelt nép, a mennyi tudományos intézet, művészeti emlék, jótékonysági kör, kánoni törvény, dogmai és fegyelmi határozat, pápai irat van és létezik a világon. Nyugotot Isten a pápaság által mentette meg és emelte fel, hogy a történet szellemének további úttörője, folytatója és terjesztője legyen. Lehet mondani, nyugat a pápaság által és vele, Isten végzetének letéteményese. S e nagyszerű hivatás, meg lehetünk győződve., azonnal a földrésze lenne, melly a háládatlan fiák köréből valaha eltávozó pápát keblébe fogadná.

16. §.

A megváltás alapjáni haladás a középkorban.

A Renaissance óta divatban van, a korszakot, a melly a római birodalom feldúlása után következett, barbarismus korszakának nevezni el. Mi azt az emberiség történeteiben eddigelé látott legnagyobb társadalmi haladásnak tartjuk, nemcsak az elvek miatt, mellyek ez által a politikában érvényességre vergődtek; nemcsak az életbeléptetett alkotmányoknak szilárdsága és e mellett szinte végtelenig tökéletesíthető természete miatt; nemcsak az egység szempontjából, melly az európai nemzeteket szinte egyetlen családdá olvasztotta össze, annak minden egyes tagját az általános keresztény közjog oltalma alá helyezvén, s szomszédjának minden túlkapásai ellen biztosítván: hanem és főleg, mert ezen barbárnak nevezett korszak volt az, melly az eszme és szellem uralmát a hatalom és erőszak fölé emelte, s a statusnak csak úgy valamint az egyesnek lelkismeretét közös isteni törvények alá szorította.

Mi ismerjük a vádakat, mellyekkel e kort és intézményeit illetni szokás. De bármit mondjanak, annyi örökre igaz marad, hogy az alapeszme, mellyen az európai középkori társadalmi viszonyok nyugodtak, gyökeresen keresztény eszme volt, melly habár nem is vett rögtön

erőt a vad természet minden fogyatkozásain, megrögzött bűnein és ferde szokásain, mindamellert kételkedni nem lehet, hogy rendes fejleményében nem gátoltatván, idővel az összes társadalmat minden zugai- és rétegeiben a keresztény egyetemes szeretetnek szelíd és boldogító sugárral áthatotta és termékenyítette volna. Az isteni gondviselésnek azonban tetszett megengedni, hogy e csudálatra méltó szerkezet, a középkori ker. statusrendszer, miután a vad nemzetekből civilisált népeket alkotott, s számos példa nélküli nagy dolgokat eredményezett, nevezetesen Európát valamint a világ - civilisatio, úgy a világhatalom élére is állította, — egy időre felbontassék, — talán csak azért, hogy kimerítenék a rossznak ereje, s ne lenne a fegyvernek olly neme, mellyet a gonosz szellem az ő végzete ellen nem használt, és használatában az egyház által le nem küzdött volna. A küzdelem még mindig tart, — kimenete iránt nincs, nem lehet kétségünk, — a szent frigy visszaállítatik, nemesítve a kiállott szenvedések, gazdagítva a szerzett tapasztalatok, és szilárdítva a diadalmasan folytatott és bevégzett harczból hazahozott dicső nyerevények által.

Legyen szabad itt ezen annyira rágalmozott kornak megismertetésére, nevezetesen pedig a tett szellemi s anyagi haladás rövid kitüntetéséül, napjaink egyik legnagyobb történetírójának, Cantu Caesarnak szavait idéznünk, ki miután e középkori történetekhez bevezetésképen írt értekezésében mindazon történetírókat jellemezte volna, kik ezen korban mindent éjfeketén látnak — folytatja: *)

„Íme illyenek a történetírók, kiknek műveiből kö-

*) Hist, Univ. t. VII. p. 21, et seq.

zönségesen a középkor ismerete és gyűlölete merítettetni szokott. Magam is olvastam e könyveket azon kíváncsiság- és vonzódással melly az ifjúságot a tiltott gyümölcs izlésére készíti, s részemről én is a lépen ragadtam, miként ez történni szokott azon korban, melly hall és hisz: de elérvén a kort, melly fontol és megválaszt, figyelmessé lettem a gögre, melly e modorban rejlik, hogy tudnillik miként alacsonyíttatik a barbárok sorába Nagy-Károly, Gerbert, Bouilloni Godfried, IX. Lajos, Philippus Augustus, Alfred, Kamit, d'Arc Johanna, Aquinoi Tamás, Nagy-Albert, Dante és Roger Baco. Nem tudám eltökélni magamat arra, hogy durváknak nevezzem azokat, kik Westmünstert, a párisi Notre-Dame-ot, Granada és Toledo csodáit, a reimsi, amiensi, autuni, roueni, kölni székesegyházakat építék, s számtalan egyéb termékeket hoztak létre eredeti stylben, mellyel csupán a parókás tudományosság nevezhet barbárnak. Nem tarthatám tudatlanoknak ama századokat, mellyeknek találmányai az óra, szélmalom, papír, tengeri harcvezényjelek, az utczák kövezése és megvilágítása, olajfestészet, kórházak aggottak és gyermekek számára; mellyekben két szerzetes (Virgil és Roger Baco) megjósolá az egyik az új világ felfedeztetését, a másik a léghajót és gőzerőt. Nem kárhoztathatok olly korszakot, melly annyi kényelmet szerzett az életnek: országutak, kávé, czukor, abrosz, asztalkendő, kristálytükörök által; melly felszabadítá a tulajdont, s annak felosztása által az egyenlőség- és igazságnak tört utat; melly öregbite az iparszülte gazdagságot, száműzöttet azon percz óta, midőn Róma Carthagot eltörölte, sőt váltó levelek által azt még nagyobb értékre emelé; melly a mechanikának legnehezebb feladatait megoldotta; melly a vegy-

tant timsó-, ammonsó-, választó víz- és többféle anyagokkal gazdagítá; Európa kertjeit mindenféle vetemények- és hasznos növények-, úgy szintén a leggyönyörűbb virágokkal látta el; a fényűzésre selymet, a lovagok számára nyerget kengyellel; a vizsgálódásokra optical üvegeket, a hajózásra iránytűt talált fel; s melly végre a lőpor és nyomdászat által a haladásnak utat tört.”

„A hazaszeretet által lelkesítve, soká elmélkedtem Olaszország legdicsebb századairól és városairól; s látván a gyönyörű dómot Milanóban, sz. Petronius templomát Bolognában, Santa-Maria-del-Fiore-t Florenczben, az assisi kolostort, sz. Márk templomát Velenczében, a siennai és orvietói székes egyházakat, a pisai téren felhalmozott csodákat a montreali és haute-combe-i sírokat, a genuai kikötőt, Velenczét egészen; mindezt azon ájtatos érzellemmel szemlélve, mellyel őseink sírhalmait üdvezeljük; s minden városban székes-egyházat, erősítéseket, községházat, hajózható csatornákat, hosszúra nyúló vízvezetőket találva, azt kérdem: Minő korszakban emeltek titeket? S minden oldalról ugyanazon feleletet nyerem. Ezután megütközve siralmas elhagyatottságukon, olly örömezt idéztem vissza emlékembe azon pápákat, kik a távolban levő fejedelmeknek megparancsolák az igazságos uralkodást, vagy a trónröli leszállást; azon consulokat, kik egyenjogú állást foglaltak el a francia királyok s a német császárok ellenében; azon térítőket, kik legelsők látogatták meg Chinát, a tatárok bolygó városaival utaztak, s a polgárisodást vad népek közé vivék; azon polgárokat, kik annyi akadályokat győztek le, s a legfontosabb társadalmi talányok megoldását előkészítették. Tengeri városaink elhagyatott hajógyáraiban, hol jelenleg

csekély számú halászbárkáknál egyéb nem látható, képelem magamnak a száz meg száz nagy hajókat, mellyek gyarmatokat szállítanak Caffába és a Tanais partjaira, Konstantinápolyba és a Balti tenger környékére; azon merész hajósokkal foglalkozám, kik behozák mindenféle a hajózási szabályokat, s a kereskedési tevékenység által példáját adák a világnak, hogy kelljen kincseket gyűjteni, koránsem olly eszközök által, miként a fosztogató rómaiak tevék. Láttam a legnagyobb hatalmasságok követeit esedezni sz. Márknál a velencei oroszlán segélyeért, s egész a könyvezésig megindulni: mert egy dogé Európa élére állott, hogy medrébe visszaszorítsa Asiat. Néztem a zarándokok millióit, kik a világ négy részéből jövének az apostolok sírjához, ajtatos kíváncsisággal csodálni egy egészen új polgárisodás bámulandó hatását, mellyet annyi sikerrel valának átültetendők saját hazájukba. Elképzelem magamnak Pontidában azon maroknyi hősöket, kik egyik kezüket testvéreiknek nyújtva, a másikkal kardjaik markolatára támaszkodtak, ekképen tanítván a szabadságot s az arra vezető egyedüli eszközt, az egyetértést. Eszembe jutottak a népek és uralkodók, kik tekintetüket Róma felé fordíták, ettől kérve tanácsot a törvényhozában, és segélyt az elnyomás ellen; rettegve ennek vértől soha nem gőzölgő fegyvereit, s az ész és igazság nevében egy, a nép minden osztályaiból s minden nemzetek közül szabadon választott bírák tanácsának ítéletére hivatkozva. Midőn én, olasz létemre, eszméimet illy dolgokon s még számtalan egyebeken jártatám, nem merészelttem többé gyalázni e századokat, káromlani mindazt, mi tőlük származott. S midőn elgondolám, hogy atyáink érett tapasztalás által vezérel-

tetve, olly biztosítékokat követeltek, mellyek után még most is hiában sóhajtozunk, míg más népek egész büszkeséggel bírják azokat, belátám, hogy a politikai érzület nem tegnap származott, s hogy nekünk oktatást kell vennünk községek történetéből, a helyett, hogy erőszakolt okoskodás és megvetés által eltagadni igyekszünk a tényeket és a hitet, a múltnak nagyságát s jövő reményeinket, miszerint végre is csak ollyan lénynyé változtassuk az embert, melly fontol, mérlegel, gúnyol, rombol és eltűnik.”

„Ebből állott a tanulmány, melly a veszélyre figyelemzetett, ha elválaszthatnék egymástól az emberi elmének két fő kalauza, az ész és a tények, az okoskodás és a történelem: innen jöttem azon gondolatra, hogy ha ténybizonyítványok helyett csupán okoskodást és elmélkedést használunk, a legnagyobb észtehetség is csalatkozhatik. Mit mondjunk még azokról, kik a szenvedély által megvakítva semmit sem akarnak látni, a mi nagyobb méltánylatot gerjesztene bennök valamelly tett vagy intézkedés érdemére nézve, s csak azért kárhoztatják azt, mert a kort és személyeket gyűlölik? Valóban különösnek tűnt föl előttem, hogy a középkori egyházi kormányokat még azok is becsmérelték, kik elismerék azoknak jótékony működését; a püspököket, mint hadvezéreket azok gyalázzák, kik legtöbbet kiabáltak a papságnak fölmentése ellen a katonai szolgálat alól; a latin nyelv használata ellen azok keltek ki, kik általános nyelv után örvöngtek; az egyházi büntetéseket azok becsmérelték leginkább, kik meddő fáradságot fordítottak a javító házak és a büntető magányrendszer behozatalára; némelly szigorú életű szerzetesek önkénytes nőtlenségét azok kárhoztaták, kik arra

ezrenkint kényszeríték a katonaságot; a keresztes hadak ellen azok támadtak, kik hitetlen kereszteseket gyűjtöttek a görögök számára: az inquisitiót azok rágalmazák, kik hasonló intézkedésekkel éltek ellenünkben, a nélkül, hogy akár a fanatismus csalódása, akár szándékuk tisztasága, vagy a kényszerűség menthetné őket; vallási társulatoktól leginkább azok irtóztak, kik a társadalmi sebek beheglesztésére csak az egyletekben találnak gyógyyszert. Ha valamelyik pápa a romlottság pártolója volt, e körülmény okul szolgál az egyháznak becsmérlésére, mintha azt felelőssé lehetne tenni az egyének hibáiról; ha pedig ő e fenét erélylyel akarta kiirtani, akkor ismét erőszakról panaszkodnak. Ha az egyház a vétkesek ellenében tekintélyét használja, kigunyolják azt elégtelen fékjével; ha pedig az inquisitio kényszerű törvényeihez nyúl, vérengzőnek bélyegeztetik. A babonáság és vakhit, — mi alkalmasint nem is akkor származott, hanem a régiek által hagyományoztatott, vagy más tartományokból szivárgott be, azon társulatnak rovatik föl bűnül, melly épen a folytonos figyelmeztetések és a megszüntetésökre ajánlott különféle gyógyyszerek által azt velünk megismertette.”

„ Az igazságnak semmi köze nem lévén a nevekhez, a történelemnek pedig nem a szenvedélyek, hanem az igazság közlönyének kellvén lennie, elővevém az egyházi történelemnek két vagy három legszembeűnőbb s leginkább ostromlott szakaszát, fölcseréltem a neveket, mintha valamely demokrata főnökökről lett volna szó, kik hatalmasan elleneszegültek azoknak, kik erőszakot akartak behozni a jog, párbajt a vitatkozás, paráznaságot a házasság, s önkényt a törvények helyébe: s a nemes ellenzés bámulandó vonásait vala szemlélni alkalmam. Mi-

képen lehet az tehát, hogy a neveknek fölcserélése a hőseket lázadókká, a gondolkozókat fondorkodókká, és a vértanúkat makacsokká változtatja? S ki tanít meg bennünket az igazságra, ha nem a történelem? Ez az emberiségre vonatkozó kérdéseket nem vita alatti tárgyak, hanem események gyanánt tekintheti, s annál engedékenyebbnek mutatkozhatnak, minél magasztosabbak határozatainak indokai.”

17. §.

A megváltás műve az új korszak alatt.

Az új kort illetőleg, hajlandók volnánk hinni, mi-kép ezen kitűnőleg haladás korának kürtölt időszak onnan a Renaissance óta folytonos hanyatlás állapotjában van, — a haladást természetesen az Isten igaz religiója által tett előmenetel foka szerint mérve — ha nem tud-nók, miszerint Isten művének nyugodni nem szabad, s mindazon problémák, mellyek négy század óta a társadalmat folytonos lázingerültségben tartják, az Ő véghe-tetlen bölcs vezérlete alatt olly megoldást nyernek, melly a megváltás fejleményében ismét nevezetes haladást ta-núsító korszakot alkotand.

Európa a classical reminiscenciák által elszédítve ke-resztény múltjával meghasonlott. Az innen támadt inger, a kereszténység hit-erkölcsi féke alól szabadulni, szülte a reformatiot, s az eretnekségeknek azon végtelen tarkasá-gát, mellyekkel a világ öt részeit megnépesítve szemlél-jük. A reformatio által felállított szabad kutatásnak elve maga után vont a eszmének felszabadítását, — a philo-sophia megkísértette maga lábán járni, a tudománynak el-válása a hittől, támogattatva az egyház kebeléből kitért s állami egyenjogúságra törekvő felekezetektől, a statusnak az egyháztól, vagyis elvontan a morálnak a politikától el-

válását eredményezte. S azóta nem látunk egyebet mint vérengző forradalmakat, — s mi megéltük az időt, melyben Európának társadalmi fenmaradásaért kellé remegnie.

A jövőt még mély titok fedi; annyit azonban a figyelmes vizsgáló már most is észrevesz, hogy a világ gyökeres fordulatnak megy elejbe. A statusok be kezdik látni, miszerint a társadalom hajóját az egyház isteni horgonyáról leszállítva, minden szilárd álláspontot elvesztettek, s minden reng lábaik alatt. A protestantismns, miután szakonkint elfoglalt minden állomását mint tarthatatlant egymás után volt feladni kénytelen, s a negatiok körét már ugy kimerítette, miszerint nincs, mit még tagadnia lehetne, — mint minden pozitív tartalmat nélkülöző, feloszlásnak indul, két tábort hagyva maga után szemközt; a hívőkét és hitetlenekét.

A hit alól felszabadított bölcselkedés el akarta az emberiséggel hitetni, miszerint a még kiskorúnak szüksége volt ugyan lelki támaszokra, melyeket a tekintély nyújt; de mint érett és kifejlett korú, miután Krisztus által nagygyá neveltetett, öneszéhez vagyon utasítva, s a kül támaszokat nélkülözheti, megkísértvén., az egyház vezető jobbjának elejtésével, maga lábán járni. A kevélységnek ezen új neme is megaláztatott. A philosophia, miután minden lehető kísérletet megtett, hogy a hitet nélkülözhetővé tegye, — tehetetlenségét maga vallotta be. Az is - teni ige: *Sicut palmes non potest facere fructum, nisi manserit in vite, sic nee vos, nisi in me manseritis, *)* —

*) Valamint a szőlővessző nem hozhat gyümölcsöt, hanem ha megmarad a tőn, úgy ti sem, hanem ha bennem maradtok.

újólag a legfényesebben igazoltatott, s a társadalomban Európa szerte azon vágyat kelté, hogy a melly hév- és indulatossággal az egyház és állam, a hit és tudomány közötti kapesok apáink által szétszaggattattak, általunk ugyanannyi buzgóság- és pietással tűzessenek össze.

E kor láttá a régi pogány világ minden absurdus bölceleti rendszereit, az epicureismustól a stoicismusig, a materialismustól a pantheismusig, stb. — mellyekről, miután a kereszténység mindazon nagy kérdésekre, mellyek az embert örök és ideiglenes életének szempontjából csak érdekelhetik, kielégítőleg megfelelt azt hittük volna, hogy sírjaikból többé soha fel nem kelnek, — kissé változtatott alakban újra feleleveníttetni; de látta egyszerűsmind, miszerint mindezen rendszerek, mellyek tololó habként űzék egymást az eszmevilágnak tengerén, Baco-tól Cousinig, Locketól Helvetius- és D'Holbachig, Leibnitz- és Wolfftól Hume- és Kantig, Cartesiustól Spinozáig, stb. gyökeresen tehetetlenek, hogy az emberiséget akár egyedileg, akár társadalmilag boldogítsák, vagyis a hitet pótolják. A philosophia déli fényének közepette írta Rousseau, hogy mi halandók Isten nélkül úszkálunk az emberi vélemények tengerében, kormány és vezértű nélkül, egyedül szenvedélyeink szélvészeinek kitéve, s egy kormányos alatt, ki azt sem tudja, honnan jött, s hová megy. Kevéssel utána Karit a bölcelkedő ész minden transcendentalis dolgokban az új tartományok felfedezésére kiindult hajóhoz hasonlította, kit a távol láthatáron sötétlő fellegek vagy a tenger színén úszkáló jégdarabok, szigeteket színelve, megcsaltak, és édesgetés által örvényekbe bonyolítottak, mellyekből többé menekülni nem tud. Napjainkban J o u f f r o y, a philosophia, ezen ősrégi

s az emberiség történeteiben olly nevezetes tudománynak minden sikerét abban mondotta állani: hogy kétezer év óta folyvást egyiránt legyőzhetetlen baj és nehézségek által magához vonzza és kifárasztja azon legnagyobb szellemeket, mellyek az emberi nem büszkeségét teszik Szerinte e tudománynak még tárgya sincs praecise meghatározva, s ez az oka, miért maradtak egy Aristoteles, Baco, Cartesius e tudomány reformálására irányzott kísérleteik minden siker nélkül. „Mily csüggesztő vallomás! írja Nicolas. — „Tehát a philosophiának, J o u f f r o y ezen egyetlen kútforrásának, ezen tudománynak, vagy inkább religionak, melly hivatva volna, hogy kimentett lelkének pusztaságát töltse be, s az új nemzedékek irányában a kereszténység örököse gyanánt lép fel, — még tárgya sincsen meghatározva! Minden tudománynak első eleme, a legelső életműves pont, mellytől minden másoknak meghatározása függ — a tárgy, ez hiányzik neki . . . De meglehet, e tudomány, melly Cousin vallomása szerint is még pólyában fekszik, ma csak a szülemelés perczetében van, s eddigi mulasztásait majdan gyors haladás által fogja kipótolni. Nem! Hiszen már kétezer éves, sőt egyike a legrégiebbeknek az emberi nem történeteiben. — Talán a teremtő lángelmék hiányzottak eddig, kikre nézve az idő semmi, s kik egy pillanat alatt vizdik végbe, min a közönséges elmék századokon keresztül izzadnak? Ismételve nem! Hiszen az látszott eddigelé rendeltetése lenni, hogy egyiránt legyőzhetetlen baj és nehézségek által magához hódította és kifárasztotta a legnagyobb szellemeket, mellyek az emberi nem büszkeségét teszik . . . egy Aristotelest, egy Bacot, egy Cartesiuat. És mégis e tudomány egyike azoknak, melly az esetleges

felfedezésektől soha mitsem várhat, miután természete az, hogy tápláléka legyen az értelmiségeknek, és pedig a kereszténység által kifejtett, de a hitetlenség által kiéhezett értelmiségeknek. Bizonyára ha egy illy tudománynak még most sincs meghatározva a tárgya, sohasem is leend. Az Aristoteles szerint mindig csak a keresett (*ζητούμεν*) fog maradni. Az idő és lángelmének már birtokában van, a jövő egyebet mitsem adhat neki.” *) — Hegel minden újabb bölcséleti rendszerekre sz. Péternek Saphirához intézett szavait alkalmazza: Ajtó előtt állnak, a kik el fognak temetni! És mi tudjuk, hogy ajtó előtt állanak, kik Hegelt is el fogják temetni, mint azon elődjeit, kiknek rendszereit ő vélte a magáé által eltemetendőknek; és az emberiség újólág meggyőződik róla, hogy a férfiaktól, kiknek tanításában nincs semmi összhangzás, semmi biztosság, semmi állandóság, ellenben annyi a meghasonlás, gőg és türelmetlenség, soha mitsem várhat.

Mindezen tünemények közepett a kath, egyház magához mindig hű és következetes maradt, s a felszabadított eszme, mindennemű eretnokségek s a hitetlenné vált statusnak ő ellene folytatott csatái, mellyek összevágó csapásai alatt minden merőn emberi mű összerogyott volna, s mellyekből ő mégis mindig győzedelmesen emelkedett ki, azon isteni erőről, melly őt lelkesíti, vezérli és oltalmazza, tesznek újabb és legfényesebb tanúságot. A trienti zsinat érdeme, hogy a ker. kath. hitrendszer formulázva, egész teljében a világ szemei elé állította, melly egy részről az eretnokség, másrészről a bölcselkedés pla-

*, Etudes Philosophiques sur le Christianisme, II. edit. t. II. pag. 260-1.

citumai közé helyezve, midőn ezek egymás után avulnak és múlnak el, egymaga rendületlen szirtként, mellyen minden rohamok összetöredeznek, sértetlenül áll az egymást felváltó tengerzúgások és légfergetegek közepett. Az eretnekek és bölcselkedők ellen folytatott csatáiban a theologia tudományát, mind hagyományos mind speculativus mind pedig nyelvészeti szempontból akként mívelte ki hogy e tekintetben az minden egyéb szaktársait messze maga után hagyná. Számtalan szerzetes rendei és gyülekezetei által a ker. jótékonytságot és erényt egész terjedelmében felölelte, miszerint nem létezik már egyetlen indigentia; egyetlen erény sem, mellyhez különös gondviselésül és illetőleg képviseletül valamelyikét ezen ájtatos társulatoknak ne rendelte volna. Papjai- és híveinek a hitért szenvedett gyakori martyromsága meggyőzte a hitetleneket, miszerint itt nem ámítok- és képmutatókkal, hanem igazi mély meggyőződéssel állanak szemközt, s a hit, melly az első keresztyényeket a máglyákon és circusban lelkesítette, még mindig eleven. A pápai szék, mellynek fenállása e században már két ízben látszott fenyegetve lenni, mind a kétszer valóban bámulást gerjesztő módon állíttatott vissza. VII. Piust az angolok és oroszok, IX. Piust a republicanus francziák vezették vissza monarchicus pápai székébe, s azoknak öröme, kik a pápaságot örök időkre megszüntetettnek hívék, ismét időelöttinek bizonyult be, — egészen az Üdvözítő ígértének értelmében: hogy a szirten, mellyre egyházát fekteté, a pokol kapui sem győzedelmeskednek. — Missionariusai bejárták az egész világot, s annak öt részében Krisztus aklába gyűjtött híveikkel a veszteséget bőven kipótolák, mellyet a hitújítás által Európában szenvedett. A törté-

neti, természet- és régiségtani tudományok rendkívüli előmenetele által mindinkább azon állapotba tétetünk, hogy az írások és egyház megtámadott igazságát igazolhassuk. A gőzerőművek feltalálása és alkalmazása következtében maholnap Európa keresztény népeivel minden más népek könnyű közlekedésbe jövendnek, s ezeknek apostolai a ker. világosságot villámsebességgel szállítandják a világnak egyik végétől a másikig. A bibliai társulatoknak is azon jó oldaluk van, hogy az egész világon elszórt biblia-példányok által, épen úgy mint ez Krisztus előtt a szentírásnak alexandriai fordítása folytán történt, a keresztény hittörténet és igazságoknak legalább némi sugarai hintetnek el, mi a térítés munkáját idővel, ha tudnillik Isten végzetéből a mező az aratásra megért, hathatósan segítő elő. A mahumedanizmus egykoron világrendítő hatalma ma már megalázva, s meglehet a zsidóság, kereszténység és pogányság sajátságos vegyületéből álló vallása, csak átmeneti híd volt a keresztény hitre.*) — Európa végre hányattatásai közben a bajnak

*) A mahumedanizmus a maga idején, midőn tudnillik hatalmának tetőpontján állott, a nyugoti kereszténységet összetartásra, a így ezen összetartás közvetítőjéhez a római pápához szoros csatlakozásra kényszerítette. Ez a pápának befolyását és hatalmát növelte, melly befolyás és hatalom volt aztán azon polgárosító tényező, melly ezen nemzeteket kiképezte, s képzettségök további kifejlésével a világ-uralom élére emelte. A mahumedanizmus fenyegető veszélyei nélkül e vad és szilaj nemzetek, meglehet, kölcsönös harczokban emésztik fel vala egymást, holott most összetartva, s a keresztes hadjáratok folytán ismeretekben és tapasztalásban gazdagodva, a crisist nem csak szerencsésen kiállották, hanem a kereszténység uralmát

gyökerét, mellyből a társadalom testét megmérgezett nedvek négy század óta felszivárognak, ismerni kezdi, s az oktatásnak a pogány classicismus illő mértékre és korlátok közé leszállítása által, a keresztény nevelés megszakított fonalán keresztényítését sürgeti; mi ha Isten segédelmével eszközöltethetik, a katolikus szellemet fogja a szivekben megszilárdítani, mint a melly mellett egyedül és minden hagyományok szólnak. — Míg tehát egy részről minden arra mutat, hogy az európai emberiség az egyháztól elválásnak a tudomány és politika terén annyi szenvedésekbe került kísérletén túlesve, a kettő közötti szent frigynek, melly Európát nagyra nevelte, visszaállításához fog maholnap munkás kezeivel látni: mint az korunk leggondolkozóbb fejei, egy M a i s t r e, egy B o n a l d, egy H a l l e r, egy S c h l e g e l, stb. s mindazon tekintélyes statusférfiak, kik Angol- és Poroszországban a keresztény status eszméje mellett küzdenek, sürgetik; az alatt más részről a katholika egyház, az utóbbi századok minden nyomorainak közepette, életet, erőt, munkásságot fejte ki, melly a kereszténység ügyének nagyszerű előmenetelét nemcsak hirdeti, hanem jövőre nézve biztosítja is. „A történet philosophiájának záradékát, — így végzi Schlegel Fridrik a történet philosophiájáról írt munkáját, — az isteni kijelentésbe vetett hiten és a keresztény szeretet teljes elsajátításán kívül, csak azon is-

már is világszerte elterjeszteni vállalkoznak. A jelenlegi chinai háború is ha többet nem, annyit minden esetre eredményezend, hogy azon sánczoknak, mellyek megé a pogányság elbástyázza magát, néhányát leemelendi, s a kereszténységnek további behatolását elősegítendi.

metélve szóba hozott, és a mi korunkra nézve is, a közelgő jövőnek utolsó lépcsőjeként bemutatott vallási remény képezheti: hogy a status és tudomány vallásos visszaállítása által, Isten ügye és a kereszténység tökéletesen fog a földön diadalmaskodni.”*) Igaz ugyan, hogy a kereszténység még mindig három nagy ágra van Európában oszolva, de mellyiké leend előbb utóbb a végső győzelem, meghatározni nem nehéz. A protestantismus, mint a kath. egyház tagadása, csak a kath. egyház által létezhetik, — nélküle mint oppositio, mellynek tárgya megszűnt, azonnal széjjel fogna menni. És mi bízunk Isten szent ígéréteiben, hogy miként C a n t u fejezi ki magát, s magában a protestantismus fogalmában fekszik, mindig fog maradni a világon katolikus, ki a legutolsó dissidensnek sírja fölött imádkozzék. A schismatica egyház pedig valamint kard által kormányoztatik, úgy kard által is tartatik fen; s ha az eszme és kard között az élet- és halálra vívott tusa egyszer elkezdetik, nem kételkedünk, hogy valamint mindig, úgy most is a szellem fog végre az anyagi erő fölött diadalmaskodni.

*) Philosophie der Geschichte, 18. Vorlesung.

18. §.

Isten igazsága párvonalosan a megváltás könyörművével a történetekben.

S ezen rövid vázlatból kivehette a figyelmes olvasó Isten megváltási tervének azon folytonos fejleményét, melly az emberiség történeteiben a haladást eszközli, képviseli és mutatja. Isten, irgalmas gondviselése nagy művét minden korszakokban közelebb és közelebb hozza végső befejezéséhez: közelebb hozza pedig a nélkül, hogy a nemzetek csak egyetlen-egy eredeti tulajdonán erőszakos változtatást tenne. Mindnyájoknak jó és rossz tulajdonai sorsukkal megfelelő arányban állanak s minden nemzet valamint elérte a magasságot., mellyre jó tulajdonainál fogva hivatalos, úgy bukása is csak azon bűnöknek következménye volt, mellyek emelkedésének okaival ellenmondásban állottak.

Szent Ágoston Isten városáról írt könyveiben, azon kérdést tárgyalva, mi által érdemelték meg a régi rómaiak, hogy az igaz Isten, a kit nem tiszteltek, birodalmukat annyira kiterjesztené: miután előbocsátotta, hogy mindenek, tehát az országok és birodalmak is az ő gondviselése törvényeinek alávetvék, röviden rajzolja politikai erényeiket, mellyek őket az emberileg nagyoknak nevezett tetteknek végbevitelére lelkesítették. Hazafiúság, melly

hazáját szabadnak és dicsőnek kívánta látni, a dicsőséget pedig idegen nemzetek legyőzésében és fölöttük való uralkodásban helyezte, volt azon szenvedély, melly szíveiken minden mások fölött uralkodott. Minden egyéb kívánságokat ezen egynek határtalan szeretete által nyomtak el; ezért éltek és haltak, ezért szenvedni és nélkülözni, kínoztatni és meggyaláztatni dicsőségnek tartották. Brutus atyai érzelmeit hazájának áldozatul hozva, gyermekeit végezteti ki; C a m i l l u s vetélytársai által méltatlanul elítélve, a számkivetésből siet háladatlan hazájának megmentésére. C o r i o l a n az eldöntő pillanatban hagyta cserben szövetségeseit, honának megaláztatását kevésbbé tudván elviselni mint saját nyomorát. A férfiak, kik a köztársaságot roppant kincsekkel gazdagították, maguk otthon szegények voltak annyira, miszerint egyikök, ki már kétszer consulságot viselt, a szegényeknek tanácsából száműzetnék, mivel szekrényében tíz ezüst talentum találtatott. Valerius consul annyira szegény volt, hogy közköltségen kelle eltemettetnie. Quintius Cincinnatii s négy holdnyi földjét saját kezeivel mivelte, s a dictatura elfogadására meghivatván, a követek által az ekénél találtatott. Fabriciust Pyrrhus nagy ajánlatai, nevezetesen az ország negyed részének átengedéséről tett ígérete, hazafiúi kötelességében meg nem ingathatták, stb. stb. És írja szent Ágoston: „Ennekokáért miután a keleti birodalmak sokáig virágoztak volna, akarta Isten, hogy nyugoti birodalom is támadna, melly időre nézve ugyan későbbi, de hatalmának nagyságát és terjedelmét illetőleg nevezetesb lenne. Ezt pedig leginkább azon embereknek kívánta átengedni, — sok nemzetek nagy gonoszságának büntetéséül, — kik becsület-

és dicsőségvágyból szolgálták hazájokat, ennek dicsőségében keresték dicsőségüket, annak javát magok javának elejébe tenni nem haboztak, ezen egy bűn, tudnillik dicsőség kedvéért a pénzsomjat és más egyebeket visszautasítva Mert ha a legnagyobb földi birodalom ezen földi dicsőségét sem engedi által nekik, milly jutalmat kaptak volna jó üzleteikért vagyis erényeikért, mellyek által annyi dicsőségre törekedtek? Magán dolgaikat a közjóért megvetették, a fősvénységnek ellentállottak, hazájok javát szabad elhatározásból előmozdították, törvényeik szerint ítélve őket, bűn- és fajtalanságtól mentek valának; és ezen általuk igaznak vélt úton keresve a becsületet, hatalmat és dicsőséget, minden népeknél tiszteletet vívtak ki magoknak, hazájok törvényeit sok más nemzetekre kiterjesztették, és még mainap is tudós műveik és történelmük folytán sok nemzetek által magasztaltatnak. Nincs tehát miért panaszkodjanak az Isten igazsága ellen, — elvették jutalmukat.” — Róma és annyi más nagy nemzetek politikailag lettének nagygyá, mert politikai erényeik valának nagyok; Sión a hit által uralkodik, mert egy maga minden nemzetek közt minden dicsőségét az igaz hitnek megőrzésében helyezte . . . És folytatja sz. Ágoston:., Nemcsak azért, hogy az illy emberek illető jutalmokat elvegyék, neveltetett nagygyá a római birodalom, hanem azért is, hogy az örök város polgára, míg itt alant utaznak, az adott példát gondosan szívükre véve, lássák, mennyi szeretet illeti az örök hazát örökkévaló dicsőségéért, ha ezen földit is annyira szerették polgárai pusztán az emberi dicséretnek végett Azért a zsidók is, kik megölték Krisztust legigazságosabban ezek dicsőségszomjának adat-

tak prédául, hogy a kik bármilly erényekkel a földi dicsőséget keresték és megnyerték, legyőzzék azokat, kik nagy bűneikben az igaz dicsőség és örök haza szerzőjét meggyilkolván, — visszazavetették.” *)

Mit sz. Ágoston itt különösen a rómaiak sorsának erényeikkel való arányosságáról állít, áll minden más nemzetekre nézve is, s a történetíró nyomozva a nemzetek emelkedésének és bukásának közvetlen okait, annál nagyobb pietással fog meghajolni az isteni gondviselés végtelen bölcsesége előtt, minél inkább isteninek kell felismernie a tüneményt: hogy annyi sajtáságos okok annyira változatos eredményei végtére mind Isten megváltási tervének sikeresítésére és illetőleg folytonos előmozdítására egyesülnek; s midőn minden nemzetek sorsa arányban van azon jó és rossz tulajdonokkal, mellyeket bennök a történetírás felfedez: egyszersmind arányban van azon jó szolgálattal is, mellyet tulajdonaik szerinti emelkedésük és bukásuk Isten megváltási czéljára mindenkor gyakorol. Isten ugyanis a maga adományait a nemzetek között akként osztotta el, hogy ezeknek folytán valamely nemzet épen akkor emelkedjék, és sújtsa le a másikat, mint bűnöst, mikor megváltási terve tekintetéből épen amannak emelkedésére, emennek pedig lesújtására van szüksége. S ezzel, miután Isten irgalmas gondviselésének tervét s annak szakadatlan haladását az időknek folytán, lerajzoltuk, — eljutottunk a történet szelleméről szóló ezen értekezésünknek utolsó pontjához, melly Isten igazságos voltából merül fel, s melly valamint

*) De Civ. Dei. 1. V. c. XII. et seq.

a történetek záradékát képezi, úgy illik, hogy a jelen értekezésben is az utolsó helyen tárgyalassék.

A megváltás tulajdonképen a kegyelem és irgalom műve. De miután fogalma és keresztülvitele a bűn hatalmának lerontását követeli, minden győzelem, mellyet arat, egyszersmind sújtó ítélet, mellyel a gonoszt szívéen találja. Különben is Isten a Krisztusban adott elégtétel által, mellynek érdemei az emberekre nem gépszerűen, hanem az erkölcsi törvények értelmében, tehát Isten parancsai teljesítésének feltétele alatt, alkalmaztatnak, úgy hajtja végre a megváltás művét, hogy általa az igazságot legkevesebb se sértse meg. Midőn tehát irgalmat gyakorol, vagy kegyelmeket oszt, egyszersmind az igazságot is szeme előtt tartja, melly szerint megadatik kinek-kinek, a mi őt illeti, érdeme és cselekedetei szerint. Különösen a nemzetek, mellyeknek mint erkölcsi személyeknek élete csak e földre szorítkozik, veszik el itt, és csupán csak itt a jutalmat, mellyet erényeik vagy bűneik által érdemeltek. És e szempontból igaza volt annak, ki a világtörténetet világ-ítéletnek nevezte el.

A zsidó nép története az, mellyekben Isten titka az emberiség megváltásáról lelepleztetett; s ugyanazon nép történetéből tanuljuk ismerni az igazság titkát is, melly szerint ő szent felsége a nemzetek fölötti ítéleteit végrehajtani szokta. Már azon körülmény, hogy eme nép szent könyveiben minden népek emelkedése és bukása okaival együtt előre megjövendöltetett, mutatja, miszerint a jutalom és büntetés nem osztatik vakon, hanem mindaketőt ugyanazon egy Isten intézi, a ki előrelátja.

Volt, ki a nemzeteket, egyiket ugyan az ülő vashoz, másikat pedig a kalapácshoz hasonlította. És valóban Is-

ten egyik nemzetet a másiknak megfenyítésére használja fel, nem mintha a győző és ostorozó mindig érdemesebb volna az ő szemeiben a legyőzött és ostorozottnál, — hiszen egy jó nemzetnek egy más rossz fölötti uralkodása inkább jutalomhoz fogna hasonlítani, semmint büntetéshez, — hanem igenis, mert úgy kívánja az osztó igazság, hogy a melly mértékkel mért valaki másnak, neki is ugyanazzal méretessék vissza. Sokszor olly nemzetek» mellyek gonoszsága már az ítéletre megért, szolgálnak ostorul mások megfenyítésére: mit véghezvivén, előttük áll a végzetteljes kehely, mellyet fenéig kell kiüríteniök.

Mondottuk már, hogy a nemzetek sorsa arányban áll jó és rossz tulajdonaikkal. A rómaiak, miután azon erkölcöket, mellyek földi jutalmául Isten birodalmukat az egész világra kiterjesztette, ellenkező bűnökkel felcserélték, először szabadságukat, azután pedig dicsőségüket is elvesztették: számos beköltöző nemzetek csapásai alatt roskadván össze a város, melly a világ annyi nemzeteit egykoron bilincsekbe verte, így büntette Isten, mint látnokai előre hirdették, az assyriusokat a chaldaeusok, ezeket a persák, a persákat a görögök, a görögöket a romaiak által. Mindezen hodoltató nemzetek, mellyek annyi más nemzetet kiirtottak, vagy pórázra fűztek, annyi tartományt és várost elpusztítottak vagy megnyomorgattak, egymás után s egymás által pusztultak el a földnek színéről; roppant városaik, az egy, más végzetre fentartott Rómának kivételével, mellyek óriási erősítvényeikben örökkétartókul képzelték magukat, földig rontattak, tudós vizsgálónak szeme kívántatván hozzá, hogy nyomaik a pusztaság és enyészet haláltakaróján felismertessenek.

Valamint azonban a zsidó nép volt az, mellynek a

földön Isten véghetetlenül bölcs kegyelméből a legnagyobb és legfenségesebb feladat jutott: úgy ezen küldetésnek megszegése is általa mindenkor mindeneknél nagyobb szigorral és nyilvánossággal büntettetett. E nép isteni törvényhozója, Mózes, sorsát eleve látta a szerint, a mint tudnillik Istenéhez hű marad, vagy attól elfordulva a bálvány imádókhoz pártol. Hűségében boldog fog lenni, s elenségei erőt nem veendenek rajta. De elhagyva Istenét, általa is el fog hagyattatni, s jönni fog nemzet a messze távolból, melly nyakába rabigát akasztand, idegen országok tájain készítvén számára tömlöczöt, mellynek zárait csak a szenvedések között bekövetkezett megjobbulás fogja felnyithatni. Krisztust, a kiért létezett, megölvén, mint Dániel 600 év előtt megjövendőlte volt, kitöröltetett az élő nemzetek sorából, szétszóratván az egész világon, a nélkül, hogy fiai egyedi típusukat elvesztették volna. Az ő világ minden más nemzetei már csak a történetekből ismeretesek; — a zsidó köztünk jár és kel szent könyveivel, mellyeknek értelmét többé nem bírja. Okát sem hazájok- és templomjoknak, melly annak összetartó központja vala, irtóztató és ismételt feldúlása, sem a nemzetek közé végetlen s annyi százados elszóratásuk, sem annyi ezer meg ezer testvéreiknek elvérzése és rabszíjra fűzése, sem későbbi egyetemesei nyomattatásuk s tenger-nagyságú szenvedéseik, stb. nemzeti jellemökből, mellyet minden égalj alatt, minden népek nyelveit beszélve, testökön lelkökön híven megtartanak, kivetköztetni nem bírta. Mert teljesedni kell az írás szavának, melly szerint maradnak „donec impleantur tempora nationum,” vagyis a világ végéig, mikoron minden pogány nemzetek megtér-

vén velök együtt az izraeliták is Isten egyetlen aklába fognak felvétetni.

A zsidók bűne a világ üdve volt, s a miért a földi Jeruzsálem büntetésül feldúlhatott, és pusztasága egész a világ végéig tart: az tudnillik Krisztus kiontott vére által a mennyei Jeruzsálem plántáltatott. Ők isteni vért ontottak, mellynek átka kívánságuk szerint rajtok marad és az ő fiaikon, de ránk nézve élő forrása lett az örök életre felforró vizeknek. Igazságos tudnillik az Isten, s az elkövetett bünt érdeméhez képest soha büntetés nélkül nem hagyja; de a büntetés által mindég jót eszközöl, előmozdítván az üdvösség ügyét, mellynek valósítása marandó célja a történeteknek.

Ha a keresztény népek történetét vizsgáljuk, Isten ebbéli igazságának, de egyszersmind irgalmának is számtalan példaira akadunk. Már Lactantius külön könyvet írt: *De mortibus persecutorum*. Róma épen azon nemzetek csapása alatt roskadott össze, mellyek által később a kereszténységet fenyegető islamismus visszaszorított. A pápákat üldöző minden fejedelmeknek IV. Henrikől Napóleonig nyomorult vége lett. I. Károly épen azon reformatio által hurczoltatott vérpadra, melly a pápák állítólagos bitorlásaik ellen a fejedelmi jogok mellett fogott fegyvert. XVI. Lajost azon jacobinusok gyilkolták meg, kiknek koronás elődjei az ő legnagyobb elleneiket, a jezsuitákat irgalmatlanul feláldozták. A Wasák és Bourbonok azon Ausztriában kerestek menedék-helyet, melly ellen a reformatio háborús korszakában szövetségbe voltak.

Mindamellett azonban, habár bizonyos, hogy Isten az ő igazságát a nemzeteken, mint csak itt élő erkölcsi személyeken csak is ez életben gyakorolja; mégis óvatosoknak

kell lennünk ugyanazon nemzetek sorsának az Isten igazságának szempontjából megítélésében: nehogy elhamarkodva, követ dobjunk olyanokra is, melyeket Isten csak próbára tett ki, hogy megismerje hűségüket; vagy szenvedéseknek vetett alá, hogy lelki és testi erejüket megedzené, némelly kebelökbe beférkezett, vagy befékezni készült rossz hajlamoknak és bűnöknek elejét venné, vagy épen az elkövetett egyes vétségekért őket ideiglenesen meg is fenyítené.

Nem szükséges pedig, hogy Isten a nemzeteket büntetni akarva, ennek végrehajtására természetfölötti eszközökhöz folyamodjék. Némelly egyes eseteket kivéve, hol sújtó keze természetfölötti mennykövekben nyilatkozott, többiben ítéleteit a gondviselés rendes útján és eszközeivel hajtja végre. Ő intézi a természet folyását, melly a nemzetek sorsára annyi befolyást szokott gyakorolni. Az ő kezeiből jó ki a szellem azon tehetségekkel, melylyékkel e vagy ama nép jutalma- vagy büntetésül egyeseket felruházni jónak látja. S jaj a népnek, mellynek fiai elkorcsosultak, s Isten igazságos haragjában megtagadja tőle azon magasb rendű szellemeket, kiknek geniusa a feloszlás sötét hatalmait megfékezni bírná.

Ha a nemzetek fölött tartott ama világ-ítélet közben a rosszakkal együtt a jók is szenvednek: fontolják meg, miszerint, miként sz. Ágoston mondja, tetszett az isteni gondviselésnek a jóknak javakat készíteni a jövő életben, mellyekben nem fognak részesülni a gonoszok, s kínokat a gonoszoknak, mellyektől mentve lesznek a jók. A jók tehát a jövő élet minden javainak ezen boldog örökösei, kikre jutalmul szenvedés nélküli örök boldogság várakozik Isten karjai közt, szenvednek itt alant, részint mert

senki sem levén bűn nélkül, nekik is vannak fogyatkozásaik, mellyeket expiálni kell, mielőtt az örök életbe felvétethessenek; részint mert Isten titkos látása szerint hogy állhatatosak maradjanak, erényöknek szenvedések, miként az erős tölgyeknek szélvésznek és zivatarok által kell gyakoroltatnia; részint végre, mert szenvedések által a lélek tisztul, s a földiektől elvonatva az égiekhez annál forróbb vágygyal ragaszkodik. — A rosszak pedig nem egyszer a szerencse javaival élnek, hogy azon kevés világi jóért, melly netalán bennök találtatik, elvegyék földi jutalmukat, ők, kik ez élet után, rossz, s ha örökre élnének, örökre is vetkezni kész akaratjokért, az örökös tüzre kárhoztatni fognak. Isten tudnillik, ki az idők folytán kegyelmet és igazságot mindig úgy gyakorolt, hogy valamint a bűnön fölül bővelkedett a szeretet, úgy az igazságon is fölül bővelkednék az irgalom, — a történetet mint holtak- és eleveneknek szigorú és hajthatatlan bírása zárandja be, megadván kinek-kinek a jutalmat és büntetést érdeme és cselekedetei szerint. A teremtés czélja Isten tökélyének külsőleges feltüntetése; s a harmónia nem volna tökéletes, ha Isten, ki az ő felérhetlen bölcsesége szerint módjával és idején irgalmas tud lenni, nem volna egyszer-smind igazságos is. A hitetlenek nincs miért panaszkodjanak; ők dicsérik és bámulják Brutusnak hős lelkét, ki hazaárulás bűnében elmarasztalt gyermekeit vérpadon végeztetvén ki, mennyiben rajta állt, örökre és visszahozhatlanul fosztotta meg mindazon javaktól, mellyeket különben azok, életben maradván, élvezendők valának.

19. §.

A megváltás és a jóllét.

Az első ember a szent-írás és minden hagyományok szerint a teremtő művész mindenható képességének megfelelő tökély állapotában teremtetett.

Értelmére nézve ismerte az igazat, szépet és jót, és mindezeknek bevégzett eszményét, az Istent; gyönyörködött az isteni és világi dolgok látásában, a mennyeknek szépsége- s harmóniájában az erkölcsi rendnek az anyával bámulatos összehangzásában, s örvende Teremtőjének, ki dicsőségének fénytengerébe tiszta, boldogító pillantást vetnie engedte. Ment vala ő a tévéktől, mellyek az embereket egymással halálharczot vívó felekezetekre szagatják; ment a feledékenységtől, melly fáradsággal szerzett ismereteinket egyenkint kitörli elménkből; ment mindazon nehézségektől, mellyek most a fürkésző tudós homlokát izzasztják. Nem hosszú próbálgató tapogatódzás, nem szövevényes okoskodás és feszítő elmélkedések, nem részenkint előhaladó felfedezések útján szerzé ő ismereteit, s emelkedék Teremtőjéhez: a lelkét megtöltötte isteni világosság áthatott a titokteljes pecséten, melly most a természetet zárva tartja lelki szemünk előtt. Egyszerű szemlélete által a teremtett lényeknek rá talált az isteni eszmére, mellyet a Teremtő a lények mindegyikében ki-

fejezett és megtestesített. Megannyi olvasható betűkként feküdtek ezek szeme előtt, mellyekkel Isten az ő gondolatait a nagy mindenségben számára leírni, s mintegy jelképekben lerajzolni méltóztatott. Ime! egy napon elejbe állítja a teremtett állatokat, hogy látná, milly néven nevezné azokat: s a melly néven nevezé Ádám, az vala az állatnak neve, vagyis az ő természetét, tulajdonait, lényét szemléltető neve Convenerunt rebus nomina quoque suis. Az akarat és értelem között tökéletes összehangzás uralkodott. A mi igazat szépet és jót az értelem ismert, az akarat szabadon és akadálytalanul szerette és tetteg követte. Nem ismerte azon irtóztató pokoli vonzalmat a gonosz és tilalmas felé, melly most a legjobb és legszorgosabb nevelést is olly sokszor kijátszja és megghiúsítja; nem azon belső kebelbéli meghasonlást, mellyről sz. Pál emlékezik: hogy mást törvényt lát tagjaiban, melly eszének törvényével ellenkezik; látja a jót, és helyesli azt, és mégis a gonoszt követi, mellyet kárhoztat; nem azon buta nehézkedést az állatiság felé, melly a lelket, mellynek fel az egekbe, Istenéhez, örök honába emelkednie és törnie kellene, a barmok ösztöneinek gyalázatáig aljasítja. Értelmiségének hatalma által ura lévén a teremtményeknek, az állaton önmagában is tökéletes szabadsággal uralkodott, magához emelve és nemesítve azt, a helyett, hogy mint utóbb történt, hozzá süllyedve, testével együtt lelkét is az állati örömökben fojtsa. Az ekként az igazság és szentség által boldogot, ha a törvényben megmarad, Isten békesége soha nem hagyta volna el; nem ismerte volna a másokat letapodó gögöt, nem a testvérei javán epekedő irigységet, nem azon vizsályokat, háborúkat és pusztításokat, mellyekberi nemzetek nemzeteknek

kiirtásába s vetélkednek, s gyilkolják és elnyomják egymást előre betanult rendszer és tudomány szerint. Ellenben szent békében lévén Istennel, magával s az egész világgal, ismeretben és szeretetben, mellynek Isten, ezen véghetetlen tárgya örökifjú érdeket kölcsönöz, folyvást öregbedett, s idejét annyi dicsőségnek tiszta szemlélete-, imádása- és élvezetében töltötte volna el.

Az anyagi természet azért lévén teremtvé, hogy a szelleminek szolgálatjára lenne, míg az ember bensőkép, erkölcsileg ép volt, ép vala teste is; az elemek, mellyek most életét, ezen csekélyded pislogó mécszet emésztik, alárendelt szövetségesei valának. Ugy hozta tudnillik magával az igazság, hogy sz. Ágoston szavaival éljek, hogy míg az ember Istennek, mint legfőbbnek engedelmeskedett, neki is az alsóbbak, az elemek, az anyagi világ engedelmeskedjék. Ezen engedelmisségben megmaradva, nem ismert volna ő egyet is a betegségeknek azon megszámlálhatatlan sokaságából, mellyek most szegény nemünket pusztítják, a nélkül, hogy titokteljes lényöket ismernők, vagy tudnók. honnan jöttek, és hova távoznak. Nem ismerte volna a halált, mellynek gondolata iszonyodással tölti el lelkünket, melly minden földi örömeinket megkeseríti, melly fájdalmak között erőszakos kézzel tépi szét a szent szövetséget, mellyet Isten a testnek és léleknek, egy személyben egyesítése által létesített. Nem mintha a föld volt volna az ő örök hóna, hol az ő pályája a véghetetlenig tartana: hanem mert az időt, mellyet most a földhantok alatt, a sírnak mélyében, cmésztetve a férgekől, elvegyülve az ég és föld minden elementumaival töltenie kell, a földszínen élve és örvendve az ég jóságának élhette volna le. Hogy átszellemüljön s teste

az Isten s mennyország fényességéhez képest megdicsőüljön, nem volt volna kárhozzatva, a halál küszöbét tapasztalni, s rothadva a porban másod ízben eljövendő Isten- és megváltójára várakozni. Teste hihetőleg, levetve miként a ruhát a durva részeket, s hosszú idő folytán mintegy aetherivé válva, lelkének tündöklő szárnyain égbe emeltetett volna az angyalok közé, kik Istennek trónját körül veszik, s seraph-hangokon dicséretét zengik örökön örökké!

Íme! az eszményi jóllét korszaka; íme! az aranykor, mellyet annyi költő megénekel, s minden népek emlékeztetből ismernek. A gúny, melly semmi szentnek sem kegyelmez, e vigasztaló fényrajzot sem kímélte meg. A henyeségnek ezen állítólagos állapota nem tetszett a munka becsét magasztalóknak. Mintha minden fáradságaink, küzdelmeink, izzadságainknak nem az volna az utolsó célja, hogy végre is biztosított s gond nélküli kényelmes léteit szerezzünk magunknak; s mintha az emberhez méltóbb foglalkozás lenne, a hasznak szolgálni, semmint az Istent és műveit szemlélni, ezek dicsőségén merengeni, s a bodog világ legboldogabb Teremtőjét szeretni és imádni. Igen helyesen Seneca: „ Ha, úgy mond, ezektől elzártnám: nem volt volna érdemes születnem. Hiszen mi volna az, a miért ez esetben, hogy élek, örülnék? Tán hogy ehetem és ihatom, s e nyomorult testet, olly könnyen romlandót, mint valamelly szolga napról-napra újra megtölthetem? Ah! mi csekély és megvetett lény az ember, ha halandóságán túl nem emelkedik! — Mondják azt is, hogy érdekét, szépségét vesztené az élet, ha híjával volna a fény és árnyék, az öröm és fájdalom, a küzdés és nyugalom minden vegyületének; ha a tökélybeni egyen-

lőség olyképp valósíttatnék meg, hogy egyesek tehetségeikkel, s hírökkel a többiek sorából ki ne tűnhessenek. Meglehet, találkozik még valahol a világon olly keresztény falu, mellynek valamennyi lakói majdnem egyképen értelmeseek jók és vagyonosok: s hány hőse a dicsőségnek nem irigyelné boldogságukat? Meglehet, a hiúságnak tetszhetik ezen okoskodás, a szeretet bizonyára nem sugallta azt.

A megváltás helyrehozása a bűn által okozott romlásnak. S íme! Krisztus megjelent, s az aranykort azon értelemben, mint főnebb rajzoló, nem állítá vissza. Még mindig nyomasztó munkába kerül a lelki és testi eledel, az igazság s mindennapi kenyér keresése, s az erény útját miként hajdan, úgy most is szörnyetegek lesik. A tév és bűn nem szűntek meg dúlni. Anyáink fájdalmaik közt szülnek, a villongások, betegségek, halál folyvást tartanak. *Paliida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres.* S miért ez? Megrövidült talán az Istennek keze? Vagy megfogyott szeretete, mellyet az igazságnak nyújtott teljes értékű váltságdíj sem indíthatott meg az egykori mérték alkalmazására? Az okot maga az erkölcsi rend természete nyújtja. Ehhez képest tudnillik az erkölcsileg bukottak segédkez nyujtathatik ugyan, de hogy a mélységből kiemelkedhessek, neki erre magának is közreműködnie, vagyis, — hogy ez állítást a megváltásra alkalmazzuk, a váltságdíjt elfogadva, többiben a neki nyújtott csalhatatlan isteni kezet megragadnia, s így saját ereje és fáradsága által is az előbbi állapotot visszanyerni, törekednie kell. Ellen esetben a visszahelyezés mérőn gépszerű, szenvedőleges s így mint ki nem érdemlett egészen becses minden jutalmazó önérzet-nélküli, in-

kább szégyen s pirulás, semmint valamely boldogító öröm tárgya fogna lenni, s hogy a legfőbbet el ne mellőzzem, magával az erkölcsi természettel, mint rajta elkövetett erőszak is ellenkeznék. Minden csak némi önérzettel is bíró ember tudja, mennyire sértő s lealázó ránézve minden jutalom s dicséret, mellyet valójában meg nem érdemlett. Mindenikünk lelke mélyében hallja az intést, hogy mennyire köteles az iránti hibáját, kit egyszer megbántott, ha mindjárt bocsánatot is nyert volna tőle, a mennyire ez lehetséges, minden lehető szolgálattal helyrehozni. Mindenki érzi, hogy ha vétkezett: büntetésre is tette magát méltóvá, s hahogy kárt okozott, megtérítésre is köteleztetik. Innen a megváltás után is üdvességünk munkálásában a küzdes, innen a tölünk telhető, vezeklés, szenvedés és jó cselekedetek által lerovandó elégtételnek szüksége. Igaz, hogy az angyalok nem küzdenek, nem szenvednek, és mégis boldogok: de valamint az ő boldogságuk azon szabadakarati cselekvény Istentől hozzákapcsolt jutalma, hogy az ő kegyelméből a jóban megmaradtak, és nem vétkeztek: úgy annak, a ki a jóban meg nem maradt, hanem vétkeztén elesett, első és utolsó, magán az erkölcsi rend lényegén alapuló kötelme, hogy Istenben mindvégig állhatatosan szenvedve, és küzdve, magát arra vizsaképesítse. Így lön az ember, a bűn megváltása után is, ennek következményei alá szorítva, hogy ezek közt és ellen diadalmasan harczolva, a megváltás díját kiérdemelhesse. Ha az emberek földi hazájukért és ennek dicsőségeért annyi áldozatokra készek, mint ezt nekünk a történet és mindennapi tapasztalás mutatja: panaszkodjunk-e, hogy az örök hazáért és ennek minden képezetet felülmúló dicsőségéért szintén szenvednünk és

harcoznunk kell, ha reá méltókká lenni akarunk? Különben is e szenvedések és küzdelmek olyanok, hogy méltán a megváltás műve másodrendű tényezőiül tekinthetnek; a lelket a földiektől elvonva, Istenhez emelik, tisztítják a szívet, képezik a jellemet, edzik az akaratot, s egész lényünket a túlvilágiak utáni vágygyal töltik meg. Többiben hogy a megváltás tana a földi jólétre sincsen minden lényeges befolyás nélkül, azt a keresztény népek egyedi, családi és társadalmi állapotának más népek állapotávali egybevetése napnál fényesebben tanúsítja. A kereszt megkönnyít minden terhet, megneemesít minden érzést, megszentel minden viszonyt, megvilágosít minden tárgyat. Érzik e befolyást még az oktalan állatok is, mellyekről a teher és igás munka lassankint egymás után levéttetik, hogy az az érzéketlen elemek s erőkre tétessék.

20. §.

A történet befejezése.

Lénytanilag egészen bizonyos, hogy véghetetlen szám mint fogalmi ellenmondás lehetetlen dolog. A véghetetlen csupán csak Egy lehet, s minden többség szükségképpen véges. Miből következik, hogy a tér- s időbeni levésnek, mint mindakét tekintetben számhoz kötöttnek, természetes határának kell lennie, mellyen túl kimerítve lévén a differentialis létszám, a fejlődés további processusa megáll, s bekövetkezik a vég, millyet minden dolognak az ő legbölcsebb Teremtője öröktől fogva határozott s rendelt. Mert a minék időbeni levés által kezdete volt, annak Téremtőjének kegyelme soha nem szűnendő tartósságot kölcsönözhet; s a lét, melly már az által, hogy egyszer támadott, véghetetlen nem lehet, ebben végnélküli tartás által némileg részesül, midőn fejlődésének végén bizonyos változhatlanságot s így egyességet öltve, ebben Teremtője szeretet-akaratából mindenkorra fentartatik. A kik az Isten jóságában hisznek, nem kételkednek, hogy ez állapot csak a minden lény természetének megfelelő tökély, boldogság, s így némileg megdicsőítés állapota lehet: kivéve, mennyiben más részről az isteni igazság az erre érdemetleneket ellenkező, bűneikhez szükségképen tapadt állapotra kárhozzatni fogná.

Ennyit eszünknel fogva is könnyen felfoghatunk: a többi szent hitünk egészíti ki. Eszerint elérkezvén az időnek telje, testeink dicsőült állapotban támadandak fel, maguk után vonva az egész természetnek ehhez képesti elváltozását, olly tulajdonokkal, mellyek halhatatlan testeinknek megfelelnek: miszerint, hogy sz. Ágoston szavaival éljek, az ekként jobbra változott világ a testileg szintén jobbra változott emberekhez kellőleg alkalmazva legyen. Annak romlandó elemei tehát, mellyek hasonlólag romlandó testeink elemeinek megfeleltek, Isten által meghatározott s egyedül általa ismert uton és módon átdicsőülvén, miként az irás mondja, új ég és új föld keletkezendik; s az órában, midőn a feltámadást hirdető angyal kürtje megszólal, s mindazok, kik a koporsókban nyugszanak, meghallandják a másodszor megjelent istenfiú szavát, a teremtett állat várakozása is beteljesül, mert ez maga is „megszabadittatik a romlandóságnak szolgálatjától az Isten fiai dicsőségének szabadságára” miután a bűn óta ő is „hiúságnak volt alávetve nem akarva, hanem azért, a ki őt aláveté reménységben.” S ez lesz a megváltás művének befejezése. Az általános elváltozásban semmivé lesznek a kevélyek minden művei, mellyekből halhatatlanságot ígértek maguknak: tetteik pedig követendik őket. Elmennek, a kik rosszat cselekedtenek az ítélet, a kik pedig jót, az élet feltámadására. „És eljőve egy a hét angyalok közül a kiknél a teli csészék valának a hét utolsó csapásokkal, és szóla velem mondván: Jöszte és megmutatom neked a mennyasszonyt, a Bárány feleségét. És vőn engem lélekben egy nagy és magas hegyre, és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, melly az Istentől szállott alá mennyből, felkészülve mint a felékesített mennyasszony,

az ő férjének. És hallék nagy szózatot a királyi székből mondani: íme! az Isten hajléka az emberekkel, és vélek fog lakni. És ők ő népe lesznek, és az Isten övélek ő Istenök leszén. És eltöröl az Isten minden könyhullatást az ő szemökről, és a halál nem leszén többé, se jajgatás, se kiáltás, se fájdalom, mert az előbbiek elmúltak, mert az első ég és az első föld elmúlt, és a tenger nincs többé. És templomot nem láttam (a városban), mert a mindenható úr Isten annak temploma és a Bárány. Es a város nem szükölködik nap nélkül, sem hold nélkül, hogy abban világoskodjanak. Mert az Isten fényessége megvilágítja azt, és szövétneke a Bárány. Kapui nappal be nem tétetnek, mert nem leszén ott éjszaka. Es a nemzetségek dicsőségét és tiszteletét abba viszik. Be nem megyén abba valami fertőztetett, vagy utálatosságot cselekvő, vagy hazug, hanem csak a kik beíráttak a Bárány élőkönyvében!” (Tit. Lát. XXI r.)

TARTALOM,

	Lap.
Előszó	I.
1. §. Bevezetés	1.
2. §. A történet általános gondviselési tervről tanúskodik	8.
3. §. Bölcselmi antilogiák a tényekkel szemben	14.
4. §. A bizonyító súlyerő, mely a pogány ősi hitiegekben fekszik.....	19.
5. §. A megfajthatlan történeti rejtélyekből mit szabad csak és kell következtetni	27.
6. §. A történet már kifejlett és ismert részeiből kell annak szelle- mét meghatározni; s mire utalnak ezek?	31.
7. §. A hitetlen népek viszonya a történet egyetemes vezéreszméjéhez..	40.
8. §. A zsidó nép világküldetése, és a neki a történetekben jutott csekély szerep	45.
9. §. Isten az erkölcsi természet erőszakolása nélkül és mégis csal- hatlanul hajtja végre tervét.....	54.
10. §. Isten terve a rossz ellen van irányozva, mellynek titkát a böl- cseknek megfejteni nem sikerült	66.
11. §. A rossz eredetének egyedüli észszerű megfejtése az, mellyet a biblia nyújt.....	73.
12. §. A rossznak szerepe	76.
13. §. Istennek ellenhatása a Krisztus előtti időkben	84.
14. §. Isten győzedelme Krisztus által	91.
15. §. A pápaság	96.
16. §. A megváltás alapjáni haladás a középkorban	102.
17. §. A megváltás műve az új korszak alatt	110.
18. §. Isten igazsága párvonalosan a megváltás könyörművével a tör- tényekben	119.
19. §. A megváltás és jóllét	129.
20. §. A történet befejezése	136.